

अन्तर्मुखी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

अन्तर्मुखी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, नेपाली
विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्षको दसौं पत्र
(५१०-१) को प्रयोजनका निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

चित्रा ढकाल

शैक्षिक सत्र : २२/०६३

परीक्षा क्रमाङ्क : ३६१५/०६५

त्रि.वि. दर्ता नं. ६-२-४८-२८१-९९

विज्ञा टकाल

त्रिभुवन विश्व विद्यालय

पृथ्वी नारायण क्याम्पस

नेपाली विभाग

पोखरा

२०७१

सन् २०१५

शोध निर्देशकको सिफारिस

प्रस्तुत अन्तर्मुखी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय पृथ्वी नारायण क्याम्पस, नेपाली विभाग, स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षका छात्रा चित्रा ढकालले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । म यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सम्बद्ध निकायमा सिफारिस गर्दछु ।

मिति : १५-०२-२०१५ ई. (वि.सं. २०७१।११।०३)

सहप्रा. डा. रामचन्द्र पोखरेल
शोध निर्देशक
पृथ्वी नारायण क्याम्पस
नेपाली विभाग
पोखरा

कृतज्ञता ज्ञापन

अन्तर्मुखी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वी नारायण क्याम्पस पोखराको नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि आदरणीय गुरु सहप्रा.डा. रामचन्द्र पोखरेलज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आइपर्ने अनेक कठिनाइलाई पार गर्न उहाँले दिएको प्रेरणा र सुझावले नै उक्त कार्य पूर्ण गर्न सफल भएकी हुँ । यसको निमित्त मेरो अनुकूलतालाई ध्यानमा राखी आफ्नो अति व्यस्तताका बावजुद पनि आफ्नो अमूल्य समय दिएर मित्रवत् व्यवहार गरी मलाई पदपदमा कुशल निर्देशन दिनु भई पथ प्रदर्शन गर्नुभएकोमा पृथ्वी नारायण क्याम्पस पोखराका सह-प्राध्यापक श्रद्धेय गुरु डा. रामचन्द्र पोखरेलज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शीर्षकमा अनुसन्धान गर्न शोधपत्र स्वीकृति प्रदान गर्ने नेपाली विभागका प्रमुख प्रा.डा. विष्णु प्रसाद पौडेल लगायत विभागका अन्य गुरुहरूप्रति म कृतज्ञ छु ।

यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सल्लाह सुझावका साथै अत्यावश्यक सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्नुहुने दाजु ज्ञानेन्द्र राज ढकाल, गेद शर्मा ढकाल, बहिनी पवित्रा ढकाल तथा भाइहरू हुमनाथ ढकाल, वेदप्रकाश ढकाल, पुण्य प्रसाद ढकाल र सुजन ढकाल तथा भाउजू गीता ढकाल र बुहारी राधिका ढकालप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै शोधकार्यका लागि थप प्रेरणा र हौसल प्रदान गर्नुहुने मेरा पूजनीय पिता ईश्वरी प्रसाद ढकाल र माता ढकमाया ढकालप्रति सदैव कृतज्ञ रहने छु । यस शोधकार्यको पूर्ण सफलताका लागि हरपल लागि रहनु भएका मेरा श्रीमान् लक्ष्मण रेग्मी तथा छोरा छोरी सुशान्त र समृद्धि रेग्मी तथा भान्जी लक्ष्मी पौडेल लगायत परिवारका सबै सदस्यहरू प्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा सहयात्री बन्नुभएको मित्र शान्ति सुवेदी तथा शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक पुस्तक, पत्रपत्रिका, शोधपत्र उपलब्ध गराउने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालय पोखराका कर्मचारीहरूप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । यसैगरी शोधपत्रलाई यथाशक्य शुद्धसँग समयमै टिङ्कन गरिदिनु हुने श्रेष्ठ कम्प्युटर सर्भिस नदीपुर पोखराका ईश्वर श्रेष्ठज्यूलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा, प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि पृथ्वी नारायण क्याम्पस नेपाली विभाग पोखरा समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : १५-०२-२०१५ ई. (वि.सं. २०७१।११।०३)

चित्रा ढकाल
शोधार्थी

सङ्क्षिप्त शब्द सूची

अ.	: अनुच्छेद
अप्र	: अप्रकाशित
चौ.म	: चौथो महाधिवेशन
चौ.सं	: चौथो संस्करण
डा.	: डाक्टर
ते.सं	: तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	: त्रिभुवन विश्व विद्यालय
दो.सं	: दोस्रो संस्करण
पृ.	: पृष्ठ
ने.रा.प्र.प्र	: नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
वि.सं	: विक्रम संवत्
स.प्रा	: सह-प्राध्यापक
सम्पा	: सम्पादन
सा.प्र	: साभ्गा प्रकाशन

विषय सूची

परिच्छेद एक शोधपत्रको परिचय

१.१	शोधशीर्षक	१
१.२	शोध प्रयोजन	१
१.३	शोध समस्या	१
१.४	शोधकार्यको उद्देश्य	१
१.५	पूर्वकार्यको समीक्षा	१
१.६	शोधकार्यको औचित्य	३
१.७	शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा	३
१.८	सामग्री सङ्कलन र शोध विधि	४
१.९	शोधपत्रको रूपरेखा	४

परिच्छेद दुई पारिजातको साहित्यिक परिचय

२.१	परिचय	५
२.२	पारिजातको साहित्यिक लेखनको आरम्भ	५
२.२.१	कृतिलेखनका आयाम र पक्ष	६
२.२.२	उपन्यास लेखन	६

परिच्छेद तिन अन्तर्मुखी उपन्यासको औपन्यासिक प्रवृत्ति

३.१	विसङ्गतिवादी स्वर	८
३.२	नैराश्यता, विद्रोह र अस्तित्ववादी स्वर	९
३.३	यथार्थमूलक स्वर	११
३.३.१	सामाजिक यथार्थ	११
३.३.२	मानसिक यथार्थ	१४
३.४	मनोविश्लेषणको स्थिति	१६

परिच्छेद चार

तत्त्वगत दृष्टिकोणबाट अन्तर्मुखी उपन्यासको अध्ययन

४.१	अन्तर्मुखी उपन्यासको कथावस्तु	२४
४.२	चरित्रचित्रण/पात्रविधान	२९
४.२.१	प्रमुख पात्र	२९
४.२.१.१	सरला	२९
४.२.२	सहायक पात्रहरू	३३
४.२.२.१	मामाकी छोरी	३३
४.२.२.२	मामा	३४
४.२.२.३	माइजू	३६
४.२.२.४	समर	३७
४.२.२.५	मालती दिदी	३८
४.३	परिवेश	४०
४.४	भाषाशैली	४१
४.५	अन्तर्मुखी उपन्यासको उद्देश्य/जीवनदृष्टि	४२
४.६	अन्तर्मुखी उपन्यासको शीर्षक सार्थकता	४७
४.७	उपन्यासको संरचना (घटनाक्रमको विन्यास)	४९

परिच्छेद पाँच

उपसंहार

५.१	उपसंहार	५०
	सन्दर्भ ग्रन्थ सूची	

परिच्छेद एक
शोधपत्रको परिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक अन्तर्मुखी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोध प्रयोजन

प्रस्तुत शोधकार्य त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विषयको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्र (५१०-१) को आवश्यकता परिपूर्तिको प्रयोजनार्थ गरिएको छ ।

१.३ शोध समस्या

प्रस्तुत शोधपत्रमा निम्न लिखित समस्याहरू रहेका छन्-

- क) पारिजातको अन्तर्मुखी उपन्यासमा के कस्ता औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू रहेका छन् ?
- ख) अन्तर्मुखी उपन्यासलाई तत्त्वगत आधारमा के कसरी विश्लेषण वा समीक्षा गर्न सकिन्छ ?

१.४ शोधकार्यको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधपत्रमा निम्नानुसारका उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- क) उपन्यासकार पारिजातको साहित्यिक परिचय दिई अन्तर्मुखी उपन्यासको औपन्यासिक प्रवृत्तिको विश्लेषण गर्नु ।
- ख) अन्तर्मुखी उपन्यासलाई तत्त्वगत आधारमा विश्लेषण गर्नु ।

१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा

शिरिषको फुल र महत्ताहीन जस्ता विसङ्गतिवादी उपन्यास लिएर नेपाली उपन्यासको क्षेत्रमा उदाएकी पारिजातको अन्तर्मुखी उपन्यास वि.सं. २०३५ सालमा

प्रकाशित भएको हो । उपन्यासलाई विभिन्न समीक्षकले समीक्षा गरेका छन् । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

१.५.१ सृजन विधाका परिधिमा पारिजात (२०५३) नामक पुस्तकमा समालोचक राजेन्द्र सुवेदीले अन्तर्मुखी उपन्यासको बारेमा भनेका छन्-

वि.सं. २०२२ सालको शिरिषको फुल बाट स्थापित भएको औपन्यासिक स्वरूप, कथ्य र संरचनाका अतिरिक्त प्रस्तुतीकरणमा समेत आफ्नै नवीनता लिएर देखापरेको उपन्यासकार पारिजातको अन्तर्मुखी उपन्यास उनको प्रारम्भिक चिन्तनविन्दुबाट एक पाइलो पनि यताउता नसरेको देखिन्छ (पृ. २८) ।

१.५.२ नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार (२०५८) नामक पुस्तकमा अन्तर्मुखी उपन्यासलाई पारिजातको तेस्रो मोड अर्थात् प्रगतिवादी उपन्यासका रूपमा कृष्ण चन्द्र सिंह प्रधानले समीक्षा गरेका छन् । तोरीबारी बाटा र सपनाहरू र अन्तर्मुखी नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठानको विद्वत्तवृत्ति अन्तर्गत लेखिएको हुनाले यहाँ वैचारिक मतको सोभो प्रतिष्ठापन गर्न त्यति अनुकूल नमिल्न सक्दछ । अर्कोतर्फ खण्डित हुन नदिने सजगता पनि गुमाउन मनासिव नलागेको मानसिकता भित्रको उपज जस्ता सङ्कट र समस्या उपन्यासमा उल्लेख रहेको धारणा समीक्षकको छ ।

१.५.३ कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमले उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास (२०५८) नामक पुस्तकमा पारिजातका उपन्यासको विश्लेषण गर्ने क्रममा अन्तर्मुखी उपन्यासको सामान्य चर्चा गरेको पाइन्छ ।

चारैतिरबाट खप्नुपर्ने पिडाका डामहरू स्वीकार्दै तिनैसँग सङ्घर्ष गरेर अविच्छिन्न रूपमा बाँच्ने सरलाको कथालाई यस उपन्यासले समेटेको छ । जीवनलाई श्रापको रूपमा अनुभव गर्ने सरलाको अस्तित्व ढुङ्गा बोकेर पहाड चढ्न बाध्य सिसिफसको रहस्यको रूपमा आएको छ (पृ. २८२) ।

१.५.४ समालोचक कृष्णप्रसाद घिमिरे र रामप्रसाद ज्ञवालीले आख्यानकार पारिजात (२०५८) नामक पुस्तकमा पारिजातको अन्तर्मुखी उपन्यासलाई उनको अन्तर्मुखी प्रवृत्तिमा केन्द्रित रहेको उपन्यासको रूपमा चर्चा गर्दै भन्छन्-

विशृङ्खलित घटनाहरूको संस्मरणको रूपमा देखापर्ने प्रस्तुत उपन्यासले काठमाडौंली सहरिया परिवेशमा बाँचिरहेको निम्न मध्यम वर्गीय जीवनका स-साना भाँकी प्रस्तुत गर्नुका साथै पारिजात भित्रको असमाप्त मनोकुण्ठाको विविधतालाई सरला पात्रका माध्यमबाट सामाजिक यथार्थको सापेक्षतामा देखाइएको पाइन्छ (पृ. ८१) ।

१.५.५ भवानी प्रसाद पाण्डेले पारिजातका उपन्यासमा समाजवादी यथार्थवाद (२०६४) नामक पुस्तकमा पारिजातको अन्तर्मुखी उपन्यासलाई सामाजिक यथार्थ मूल प्रवृत्ति भएको उपन्यासको रूपमा स्वीकार गर्दै उपन्यासलाई विश्लेषण गरेका छन्-

प्रस्तुत उपन्यास गरिबी, मानसिक कुण्ठा, सामाजिक आडम्बर, प्रतिष्ठा र नयाँ सामाजिक विकृतिहरूको सँगालोको साथै सामाजिक परिवर्तनका लागि क्रान्तिको आवश्यकता बोध गराउने उपन्यास हो । यसले सामाजिक र मनोवैज्ञानिक यथार्थलाई राम्रोसँग खोतल्नुका साथै व्यङ्ग्य, विद्रोह र समाजवादी यथार्थवादको एकीकृत रूप प्रदर्शन गरेको छ तापनि यसको मूल स्वर सामाजिक यथार्थ नै हो । यसमा मानव जीवनका द्वन्द्वहरू प्रशस्तै रहेका छन् (पृ. ३५५) ।

अहिलेसम्मका अन्तर्मुखी उपन्यासका बारेमा समीक्षकबाट गरिएका समालोचनात्मक दृष्टिकोणलाई अध्ययन र विश्लेषण गर्दा उपन्यासको सामान्य परिचय मात्र दिइएको पाइन्छ । औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा कृतिपरक अध्ययन कुनै पनि समीक्षकहरूबाट भएको पाइँदैन । पारिजातले अन्तर्मुखी उपन्यास लेख्नुको कारण, अन्तर्मुखी उपन्यासको तत्त्वगत विश्लेषण केही कतै भएको पाइँदैन । यस शोधपत्रमा औपन्यासिक तत्त्वका आधारमा अन्तर्मुखी उपन्यासको कृतिपरक विश्लेषण गरिएको छ ।

१.६ शोधकार्यको औचित्य

अन्तर्मुखी उपन्यासको प्रवृत्तिगत रूपमा हालसम्म गहन अध्ययन नभएको तर शोधपत्रमा अन्तर्मुखी उपन्यासमा प्रवृत्तिगत रूपमा अन्तर्मुखी उपन्यासको गहन अध्ययन शोधकार्यको औचित्य रहेको छ ।

१.७ शोधकार्यको क्षेत्र र सीमा

पारिजातको अन्तर्मुखी उपन्यास शोधकार्यको क्षेत्र हो छ, भने तत्त्वगत आधारमा मात्र उपन्यासको विश्लेषण गर्नु शोधकार्यको सीमा रहेको छ ।

१.८ सामग्री सङ्कलन र शोध विधि

प्रस्तुत शोधकार्यका निम्ति मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको आधारमा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ, भने विश्लेषणात्मक विधिलाई आधार मानी अन्तर्मुखी उपन्यासलाई तत्त्वगत आधारमा विश्लेषण गरिएको छ ।

१.९ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रलाई निम्न लिखित परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ -

परिच्छेद एक - शोधपत्रको परिचय

परिच्छेद दुई - पारिजातको साहित्यिक परिचय

परिच्छेद तिन - अन्तर्मुखी उपन्यासको औपन्यासिक प्रवृत्ति

परिच्छेद चार - तत्त्वगत आधारमा अन्तर्मुखी उपन्यासको विश्लेषण

परिच्छेद पाँच - उपसंहार/निष्कर्ष

परिच्छेद दुई

पारिजातको साहित्यिक परिचय

२.१ परिचय

वि.स. १९९४ वैशाख महिनामा दार्जिलिङको लिंगिया चियाकमानमा डा. के. एन. वाइबाकी धर्मपत्नी अमृत मोक्तानका कोखबाट विष्णुकुमारी वाइबाको जन्म भएको हो (सुवेदी, २०५८)। नेपाली साहित्यका कविता, कथा, उपन्यास, निबन्ध विधामा कलम चलाउने पारिजातले नवीन प्रवृत्तिहरूको जन्म दिनुका साथै तिनीहरूलाई आफैले उत्कृष्टता प्रदान गरेकी छिन्। वि.सं. २०१३ देखि नेपाली साहित्यमा कवयित्रीका रूपमा परिचित पारिजात आख्यान लेखनका क्षेत्रमा सशक्त रूपमा क्रियाशील रहेको पाइन्छ। नेपाली उपन्यास परम्परामा अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी उपन्यास **शिरीषको फुल** (२०२२) लेखेर चर्चित हुनपुगेकी पारिजातले सोही उपन्यासको लागि २०२२ सालको मदन पुरस्कार प्राप्त गरेकी छिन्।

२.२ पारिजातको साहित्यिक लेखनको आरम्भ

विद्यालयवस्थादेखि कविता रचना गर्ने पारिजातको औपचारिक साहित्यिक यात्रा प्रारम्भ २०१३ सालको **धरती** पत्रिकामा कविता प्रकाशित भएपछि हुन्छ। आख्यान क्षेत्रको पहिलो रचना २०२१ सालमा प्रकाशित **मैले नजन्माएको छोरो** हो। पारिजातको प्रथम प्रकाशित कृति **आकाङ्क्षा** कवितासङ्ग्रह हो, जुन २०१४ सालमा प्रकाशित भएको थियो (सुवेदी, २०५३ : २)। त्यस्तै उनका कविताहरूको सङ्कलन वि.सं. २०४४ मा **पारिजातका कविताहरू** र २०५० सालमा प्रकाशित **बैसालु वर्तमान** गरी जम्मा तिन कवितासङ्ग्रह प्रकाशित छन्। पारिजात कविका रूपमा भन्दा आख्यानकारका रूपमा चर्चित छिन्। वि.सं. २०२१ देखि कथा लेखेर नेपाली आख्यान साहित्यमा प्रवेश गरेकी पारिजातका **आदिम देश** (२०२५), **सडक र प्रतिभा** (२०३२), **सालीको बलात्कृत आँसु** (२०४३) र **बधशाला जाँदा आउँदा** (२०४९) कथा सङ्ग्रह प्रकाशित छन्।

पारिजात नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा उपन्यास विधाबाटै चर्चित भएकी हुन् । वि.सं. २०२२ मा शिरीषको फुल उपन्यास लेखन तथा प्रकाशन गरेर सर्वाधिक चर्चित हुन पुगिन् भने त्यसै उपन्यासबाट मदन पुरस्कार प्राप्त गरिन् । आधुनिक नेपाली उपन्यास परम्परामा अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी धाराबाट प्रवेश गरेर राल्फाली हुँदै अन्त्यमा मार्क्सवादी सोचअनुरूप प्रगतिवादी धारालाई अँगाल्न पुगिन् । पारिजातका उपन्यासहरू शिरीषको फुल (२०२२), महत्ताहीन (२०२५), बैसको मान्छे (२०२९), तोरीबारी बाटा र सपनाहरू (२०३३), अन्तर्मुखी (२०३५), उसले रोजेको बाटो (२०३५), पर्खालभिन्न र बाहिर (२०३५), अनिँदो पहाडसँगै (२०३९), परिभाषित आँखाहरू (२०४६) र बोनी (२०४८) छन् । आत्मसंस्मरणात्मक निबन्ध लेखनमा पनि पारिजात परिचित छन् । धुपी सल्ला र लालीगुराँसको फेदमा (२०४३), एउटा चित्रमय सुरुवात (२०४५), आधी आकाश (२०४८), जो मार्क्सवादी सिद्धान्तमा आधारित रहेर लेखिएको फुटकर लेखहरू र अन्तर्वार्ताहरूको सङ्ग्रह २०५४ मा प्रकाशित छन् । यसरी पारिजात नेपाली साहित्यकी बहुमुखी प्रतिभाको रूपमा परिचित छन् । उनी शारीरिक रूपमा अस्वस्थ रहेर पनि मानसिक रूपबाट स्वस्थ भएर नेपाली साहित्यलाई विभिन्न कृतिहरू दिएकी छिन् । समग्रमा उनले साहित्यिक यात्राको प्रारम्भ कविता क्षेत्रबाट सुरु गरेर कथा, उपन्यास, आत्मसंस्मरणात्मक निबन्ध र अनुवाद विधामा आफ्नो योगदान दिँदै नेपाली महिला साहित्यकारहरूमध्ये उच्च र अग्रणी व्यक्तित्वका रूपमा आफ्नो स्थान निर्धारण गरेकी छन् ।

२.२.१ कृतिलेखनका आयाम र पक्ष

आयामगत दृष्टिले हेर्दा पारिजातले फुटकर कविता, विभिन्न फुटकर लेखहरूदेखि लिएर आख्यान विधाको बृहत् आख्यान उपन्याससम्म रचना गरेको पाइन्छ । यस्तै आफ्ना जीवनका सुखद एवं दुखद आत्मानुभूतिहरूको सँगालो आत्मसंस्मरण र अङ्ग्रेजी साहित्यकारका कृतिहरूको अनुवाद समेत गरेकी छन् ।

२.२.२ उपन्यास लेखन

आधुनिक नेपाली उपन्यास क्षेत्रमा चर्चित उपन्यासकारका रूपमा परिचित नाम हो पारिजात । नेपाली साहित्यलाई सर्वोच्च शिखरमा पुऱ्याउने कार्य उपन्यासले गरेको

छ। पारिजातका गुण र परिमाण दुवै दृष्टिले बढी महत्त्वपूर्ण हुन पुगेको क्षेत्र उपन्यास हो। आधुनिक नेपाली उपन्यास परम्परामा विसङ्गतिवादी धाराको प्रवर्तन गरी त्यसलाई सार्थक तुल्याउनका लागि **शिरीषको फुल** (२०२२) र **महत्ताहीन** (२०२५) को रचना गरेकी छन्। उनले **शिरीषको फुल** उपन्यासबाट अस्तित्ववादी- विसङ्गतिवादी धारामा हात हालेर **महत्ताहीन**द्वारा त्यस धारालाई चरमोत्कर्षमा पुऱ्याउने काम गरिन्। नेपाली शासकहरूले साहित्यकारहरूमाथि लगाएको प्रतिबन्धका कारण साहित्यकारहरूले गठन गरेको राफाली समूहसँग सम्बन्धित हुँदै त्यसको उदाहरणका रूपमा उनले वि.सं. २०२९ मा **बैसको मान्छे** उपन्यास रचना गरेको पाइन्छ। जीवनको उत्तरार्धमा पुगेर प्रगतिवादी धारामा प्रवेश गर्दै उनले त्यस धारालाई **पर्खालभिन्न र बाहिर** (२०३५), **उसले रोजेको बाटो** (२०३५) हुँदै **अनिंदो पहाडसँगै** (२०३९) मा पुगेर उत्कृष्टता प्रदान गरेको पाइन्छ। यसरी नेपाली उपन्यास परम्परामा दशओटा उपन्यास दिएर उपन्यासको सङ्ख्यामा वृद्धि गर्न सफल भएकी छन् पारिजात। २०२२ सालमा प्रकाशित **शिरीषको फुल** उपन्यासले मदन पुरस्कार प्राप्त गरेपछि उपन्यासलेखनको आरम्भिक समयमै चर्चाको शिखरमा पुगिन् पारिजात। यिनै उपन्यासका आधारमा उनको औपन्यासिक व्यक्तित्वको अध्ययन गर्न सकिन्छ। पारिजातले समाजमा घटेका यथार्थ घटनाहरूलाई उपन्यासका रूपमा प्रस्तुत गरेकी छन्। नेपाली परिवेशलाई लिएर विश्वपरिवेशको समेत चित्रण गर्न सक्नु पारिजातको मौलिक विशेषता हो।

परिच्छेद तिन

अन्तर्मुखी उपन्यासको औपन्यासिक प्रवृत्ति

नेपाली साहित्यकी बहुमुखी प्रतिभा पारिजातले प्रारम्भमा चारवटा उपन्यास लेखी तिनीहरूको विशिष्टतामा असन्तुष्ट हुँदै जलाएको पाइन्छ। यी चार उपन्यासलाई अर्को औपन्यासिक यात्राको प्रारम्भिक समय भनिन्छ तापनि वि.सं. २०१८ सालदेखि उपन्यास लेखन कार्य सुरु गरेकी पारिजातका उपन्यासमा विसङ्गतिवाद, सुन्यवाद, अस्तित्ववाद, अराजकतावाद, यौन मनोविश्लेषण, प्रकृतिको चित्रण, अलोचनात्मक यथार्थवाद, प्रगतिवाद, लघु आयाम तथा काव्यात्मक भाषा र नवीन शैली जस्ता औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू रहेको पाइन्छ। वि.सं. २०२२ को शिरीषको फुलदेखि सुरु भएको उनको औपन्यासिक यात्रा २०४८ को बोनीसम्म पुग्दा विभिन्न उपन्यासमा फरक फरक प्रवृत्तिलाई आत्मसात् गरी जम्मा दसवटा उपन्यासहरू प्रकाशित भएका छन्। पारिजातका औपन्यासिक प्रवृत्तिलाई आधार मानेर यहाँ अन्तर्मुखी उपन्यासको औपन्यासिक प्रवृत्तिहरूको निरूपण गर्ने प्रयास गरिएको छ। तसर्थ उनको अन्तर्मुखी उपन्यासमा पाइने औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू निम्न अनुसार छन् -

३.१ विसङ्गतिवादी स्वर

अन्तर्मुखी उपन्यासमा विश्वेश्वर प्रसाद कोइराला र विजय मल्ल तथा लैनसिंह वाङ्देलाका कृतिमा जस्तो टङ्कारो विसङ्गति नदेखिए तापनि तल्लो तहका कर्मचारीलाई हेप्ने अर्थात् सानालाई ऐन ठुलालाई चैन गर्ने नेपालको विकृत प्रशासनिक व्यवस्थाको खिल्ली उडाइएको छ। जसलाई प्रशासनको आडमा देशमा व्याप्त विसङ्गतिको प्रतिबिम्ब मान्न सकिन्छ। अर्को तर्फ महिला कर्मचारीहरूलाई यौन दूराचारको आँखाले हेर्ने हाकिमी प्रवृत्ति उपन्यासमा सरलामाथि उसको हाकिमले गरेको व्यवहारबाट स्पष्ट हुन्छ।

सरलाका माध्यमबाट व्यङ्ग्य, विद्रोह, निरर्थकता, निराशा, विसङ्गतिको अभिव्यक्ति दिइएको छ। सरला शिक्षित र जागिरे युवती हो, तर उसभित्र मानसिक कुण्ठाहरू खुम्चिएर रहेका छन्। रोग, भोक, आशा, निराशा सबै एकै ठाउँमा जन्मिन आएको स्थितिको चित्रण उपन्यासमा छ। सामाजिक विकृति र विसङ्गतिभित्रको जीवन भोगाइलाई आशा र निरासाको द्वन्द्वभित्रबाटै पर्गेल्ने प्रयास उपन्यासमा भएको छ। मूलभूत रूपमा सरलाले जीवनको अँध्यारो पक्षको प्रतिनिधित्व विसङ्गति बोधको टड्कारो उदाहरण नभएर विसङ्गत जीवन भोगाइको मानसिक पिडा सन्त्रासमा अडेको देखिन्छ” (लामिछाने, २०६३ : ८४)।

सरला आर्थिक दृष्टिबाट पनि त्यत्तिकै निरीह छ। आफूले सहयोग पाउनुको साटो आफ्नो सञ्चय कोष पनि निकाली अर्कालाई बुझाउनु पर्ने बाध्यात्मक अवस्था भोगेकी छ। पारिवारिक दृष्टिबाट पनि निरीह बनेर अर्काको घरमा बस्नुपरेको छ। नैतिकताका दृष्टिले मामाकी जेठी छोरी उमेरका दृष्टिले बाबुको उमेरको डेरावालसँग यौन क्रिडा रचेको देखे पनि नदेखे जस्तै गरेकी छ। राजनैतिक दृष्टिले मुक्तिको अपेक्षा गरेवापत समरजस्ता व्यक्तिले बन्दी हुनुपरेको छ। धार्मिक दृष्टिले निरीहको स्याहार सम्भार गर्ने निहुँमा धर्मप्रचार गरेको देख्नुपरेको छ। त्यस्तै व्यक्तिगत दृष्टिले आफूले चाहेको समयमा चाहेको व्यक्तिसँग विवाहसम्म पनि गर्न नसक्ने विकृतिहरू छन्।

३.२ नैराश्यता, विद्रोह र अस्तित्ववादी स्वर

आकारमा सानो, आख्यानमा आख्यानहीन, कथावस्तुमा सानो चरित्रमा सीमित र परिवेशमा अन्तर्मुखी प्रधान भएको उपन्यासमा विभिन्न प्रवृत्तिहरू खिचडीको रूपमा आएका छन्।

उपन्यासमा सरलाका माध्यमबाट निराशाका स्वरहरू प्रस्तुत भएका छन्। प्रारम्भमै जीवन आँसुको पोखरी रहेछ भन्ने किसिमको नैराश्य प्रकट गर्दै सरला भन्छे- म कति रोएँ भनी आज एक वर्षको हिसाब लगाउँदा म त दिनको एक पल्टको हिसाबले रोएकी रहेछु (अन्तर्मुखी, २०३५ : १)। विभिन्न समस्याले जेलिएको मानिसले समस्याबाट मुक्ति पाउन कि त आत्मसमर्पण गर्छ, कि त आत्महत्या गर्छ। आत्मसमर्पणको एउटा रूप काल्पनिक ईश्वरको शरणमा समर्पित हुनु हो। यहाँ सरलाकी साथी निराश भएर भगवानको शरणमा पुगेको उल्लेख गर्दै सरला भन्छे- अफिसमा मसँग काम गर्ने साथीले

धेरैवटा समस्याहरूको समाधान नपाएपछि सन्तोषी माताको व्रत लिन थालेकी छ (अन्तर्मुखी, २०२५ : १२) । सरला एकलै मानसिक पिडा भेल्लै हिनताबोधमा छटपटाउँछे । आफ्नो पिडा सामाजिक पिडा पनि हो भन्ने बोध नगर्ने सरला आफूजस्तै चिन्तित अरू पनि छन् भनेर सोचन सकिदैन । सरला भन्छे- रुनु भनेको त एकलै हो, एकलै हाँसे त बौलाही भन्दछन्-“अन्तर्मुखी” प्रवृत्ति नै निराशावादी प्रवृत्ति हो (गौतम, २०४९ : ७०) ।

प्रस्तुत उपन्यासमा विसङ्गति र अस्तित्ववादी चेतनाले पनि ठाउँ लिएको पाइन्छ । उपन्यासको औपन्यासिक स्वरूप संरचना र चिन्तनभिन्न वर्तमान जीवन चारैतिरको आतङ्कबाट आक्रान्त छ । मान्छेकै कारणले सम्पूर्ण वस्तुजगत् विकराल बनेको छ । यसै धारणाको पुष्टिका लागि उपन्यासभिन्न सरलाको स्थापना गरिएको धारणा सुवेदीको छ-

अस्तित्ववाद अनुसार विभिन्न कारणले आसन्न मृत्युको अनुभव गरिरहेका समाजका मानव मनोदशालाई मान्छे आफ्नै स्तर असत बोधका क्षणहरूमा आत्मसाथ गर्दछ, अनि असत केही छैन सारादृश्य र पुण्य जगत् केही होइन निरर्थक हो? अस्तित्वको पुञ्जमात्र हो दृष्टि सत अर्थात् अस्तित्व आभाशका पछिल्लिर दौडिरहेको हुन्छ, यस दौडाइका क्रममा नै मान्छे स्वतन्त्रता र उन्मुक्तिको अनुबोध गर्दछ (सुवेदी, २०५३:३१) ।

उपन्यासको ठाउँठाउँमा अस्तित्वबोधी चेतनाले पनि ठाउँ पाएको छ । आफ्नो अस्तित्वमा ठोकर मार्ने हाकिमहरूको व्यवहारमा सरलाको म ले अस्तित्वबोध गरेको छ । उसको यो अस्तित्वबोधमा आफू अस्तित्ववान हुनुपर्दछ, त्यसका लागि आफ्नै खुट्टामा उभिन सकिनुपर्दछ भन्ने तात्पर्य छ । यहाँ सरला आफ्नो असन्तुष्टिलाई विद्रोहात्मक शैलीमा व्यक्त गर्दै भन्छे- हामी सानै ओहदाका भए पनि एउटा व्यवस्था अन्तर्गतका कर्मचारी हौं । यिनीहरूका नोकर त होइनौं । यिनीहरू हामीलाई गल्लीको कुकुरलाई हप्काउने भाषा प्रयोग गर्दछन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : २०) । उता मामाघरमा डेरा गरी बस्ने मालती दिदी पठित छे, तर घरमा कुँजिएर जँड्याहा लोग्नेको पिटाई खाएर बस्छे । दुष्ट लोग्नेको प्रतिकार गर्ने चेतना पनि उसमा छैन र अहंको विशेष प्रेम पनि छैन । उसको यो स्वरूप देखेर असन्तुष्ट सरला भन्छे छि, लोग्ने मान्छेको कमाइमा पालिने । आफ्नो निजी आयस्ता त हुनै पर्छ (अन्तर्मुखी, २०३५ : १५) ।

उपन्यासमा सामाजिक अव्यवस्थाप्रति असन्तोष, विकृतिप्रति व्यङ्ग्य, अप्राप्तिको कुण्ठा र विकृति विसङ्गतिको विद्रोहका छिटफुट स्वरहरू पनि विद्यमान छन् । विद्रोहका स्वरहरूलाई उपन्यासमा सरलाको माध्यमबाट व्यक्त गरिएको छ -

यस नोकरशाहीमा आफूभन्दा माथिको हाकिम अलिकति सहृदय पाउनु पनि भाग्य मान्नुपर्दछ । यता त म मजासँगले तर्सिसकेकी छु । बिहान उनलाई नमस्ते गर्नुपर्दा जहिले पनि म आफ्नै टाइपिस्ट ओहदालाई एकपल्ट धिक्कार्ने गर्छु । मनमा यति ठुलो विद्रोह बोकी म आखिर काममा जोतिइ नै रहेकी छु र थप्दैछु कागजका केही खेसा नोटहरू (अन्तर्मुखी, २०३५ : २५) ।

उपन्यासमा सरलाका समर सम्बन्धी स्मरण र कतैकतै निजी अनुभूतिको अभिव्यक्तिले प्रगतिशील चेतनाको उद्घाटन गरेको पाइन्छ । समाजमा आर्थिक स्थितिले ठुलो महत्त्व राख्दछ । दुःखको ठुलो कारण आर्थिक विपन्नता हो भन्ने धारणा राख्दै सरला भन्छे- पैसाको खिचलो कम भए पछि मानसिक तनाव पनि कम हुन्छ भन्ने कुरामा मलाई पक्कै विश्वास छ । एउटा विशेष आमाबाट जन्मिएको भएता पनि मन्छेको जीवन उसको आमाको मात्र हुँदैन रे । जति विकास हुँदै गयो उति ऊ समाजको समूहको हुँदै जान्छ रे (अन्तर्मुखी, २०३५ : ५८) ।

३.३ यथार्थमूलक स्वर

अन्तर्मुखी उपन्यास यथार्थमूलक अनुभवमा आधारित छ । यहाँ सामाजिक यथार्थ र मानसिक यथार्थताको चित्रण भएको छ ।

३.३.१ सामाजिक यथार्थ

अन्तर्मुखी उपन्यासमा सामाजिक यथार्थ बोधको लेखकीय दायित्व एवं इमान्दारीलाई राम्रोसँग निर्वाह गरिएको छ ।

उपन्यासकी प्रमुख पात्र सरला हो । ऊ टुहुरी छ । मामाले उसलाई आफ्नो हैसियत अनुसार पाल्ने र पढाउने गरेका छन् । अहिले बी.ए. मा पढ्दै छ । सरकारी अफिसमा टाइपिस्ट काम गर्नुका साथै घरमा आफूले सकेको सहयोग पनि गर्दछे । उसले

अत्यन्त व्यवहारिक जीवन पनि भोगेकी हुँदा समाजलाई हेर्न बुझ्न र आत्मसाथ गर्न सक्छे । उपन्यासमा उसले भोगेका भोगाई, देखेको दृश्य र सुनेका प्रसङ्गहरूलाई प्रस्तुत गरिएको हुँदा सामाजिक यथार्थ स्पष्ट प्रयोग भएको छ ।

सरकारी कार्यालयका हाकिमहरू नोकरसाही प्रवृत्तिका हुन्छन् । काम कम गर्दछन् तर घमण्डी र पाखण्डी बढी हुन्छन् । आफ्नै कार्यालयका निम्न स्तरका कर्मचारीहरूप्रति उपेक्षा भाव राख्दछन् । समय समयमा हियाएर बोल्दछन् । यो प्रवृत्ति तत्कालीन यथार्थ हो र अहिले पनि चर्कोरूपमा कायम छ । यसै यथार्थको उद्घाटन गर्दै सरला भन्छे, टाइपिस्ट, टाइपिस्ट, टाइपिस्ट सधैंभरि हियाउन खोज्छन् मेरा सेक्सन अफिसर मलाई (अन्तर्मुखी, २०३५ : १०) यसैसँग सम्बन्धित अर्को प्रसङ्ग छ यस नोकरशाहीमा आफूभन्दा माथिका हाकिम अलि सहृदयी पाउनु पनि भाग्य मान्नुपर्छ (अन्तर्मुखी, २०३५:२५)

नेपाली समाजमा राम्रोसँग प्रशिक्षित हुन नसकेको एउटा अल्लारे युवा जमात जसले आधुनिकता र स्वतन्त्रताको नाममा छाडापनको विकास गरेर चारित्रिक पतनतिर लागेको कुरा उल्लेख छ । उपन्यासमा सरलाकी मामाकी छोरी घरमा आर्थिक अवस्था कमजोर भएर पनि सिनेमा हेर्ने, होटलमा खाने, र अनावश्यक खर्च गर्दा धन भएका तर चरित्र विग्रेका ठिटाहरूको फन्दामा पर्दछे र उसको जीवन दुर्घटित हुन पुग्दछ । तर उसलाई यसको कुनै पश्चात्ताप हुँदैन । बहिनीप्रति सहानुभूति दर्शाउँदै सरला भन्छे- हुनसक्छ भगाउनेले धेरै रङ्गिन सपनाहरूको लोभ देखाएर लगे र आफ्नो स्वार्थ पुरा भएपछि बासी फुलजस्तो टकटक्याइदियो । हेरौं यस केटीको नियति पनि कति डरलाग्दो रहेछ (अन्तर्मुखी २०३५:३०) । त्यतिमात्र होइन ऊ डेरावाल, जँड्याहा जुन बाबु भन्न सुहाउने उमेरको छ त्यससँग पनि मर्यादाको ख्याल नराखी लहसिन्छे । यसरी प्रस्तुत उपन्यासले सरलाकी मामाकी छोरीको माध्यमबाट आधुनिकताको नाममा नैतिकता समेत गुमाइरहेका युवा जमातको सामाजिक यथार्थतालाई खोतलेको छ ।

उपन्यासमा नेपाली नारीहरूमा बढ्दै गएको फेशनपरस्त विकृतिको राम्रो उद्घाटन गरेको देखिन्छ । सरलाकी साथी अनिताले अफिसमा काम गर्न भन्दा शृङ्गारमा बढी ध्यान दिने महिला कर्मचारीको प्रतिनिधित्व गरेकी छ । अनिताको चरित्रलाई टिप्पणी गर्दै सरला भन्छे- कसरी उसलाई त्यहाँका धेरैजसो केटाहरूले पालैपालो गरी राखिसकेका छन् र कसरी ऊ साडी र शृङ्गारका सामनहरू सट्टामा लिने गर्दछे, हिजो अस्तिमात्र

घरविदा बसी, उसले फलानोको बच्चा तुहाएकी थिइ भन्नसम्म ऊ हिचकिचाइन (अन्तर्मुखी, २०३५ : २८) ।

सरकारी कार्यालयमा व्याप्त नातावाद, कृयावाद र चाकरीवाद जस्ता प्रवृत्तिको यस उपन्यासका विभिन्न ठाउँहरूमा सरलाको जागिरे जीवन र त्यसभित्रको असन्तुष्टिका प्रसङ्गहरू यहाँ व्यक्त गरिएका छन् । सरलाको पहिलो हाकिम पोलाहा र निर्दयी छ । उसले सरला र ऊ जस्ता निम्न वैतनिक कर्मचारीलाई मान्छे नै नगनेर नोकर समान व्यवहार गर्थ्यो भने पछि आएको कायम मुकायम हाकिम असाध्यै चाकरी खोज्ने प्रवृत्तिको छ । ऊ प्रत्येक कर्मचारीले चाकरी गरुन् भन्ने चाहन्छ तर सरला यस्तो चाकरी गर्न रुचाउँदैन । ऊ केवल आफ्नो काममा मात्र रुची राख्छे । हाकिमको स्वभावलाई चर्चा गर्दै सरला भन्छे- अहिले कामु हाकिम छन् गाह्रो छ उनीसँग काम गर्न चाकरी खोज्दछन् । जानीजानी त चाकरी कसरी खोज्ने हो (अन्तर्मुखी, २०३५ : १७) ।

प्राचीन कालदेखि धेरै कामहरू धर्मका नाउँमा भएका थिए । कुनै समयमा धर्मका नाममा राजनीति चल्दथ्यो भने कहिले शासन प्रशासन र नीतिनियमहरू चलेका थिए । धर्मलाई कानूनको रूपमा प्रयोग गरिन्थ्यो । सामन्त शासकहरू जे भन्थे त्यो धर्म र कानून बन्थ्यो । पहिले डर त्रासका नाममा धर्मको पालना गराइन्थ्यो भने अहिले दयामाया, सद्भावना, सहयोग र सौहार्दका नाममा यसको प्रचार गरिन्छ । खासगरी क्रिश्चियन धर्मले यो बाटो लिएको छ । नेपाली समाजमा आज पनि धर्मका आडमा अनेक अनैतिक कामहरू भइरहेका छन् । अन्तर्मुखी उपन्यास लेखनको समयमा नेपालमा पञ्चायती व्यवस्था विद्यमान थियो । त्यसबेला क्रिश्चियन धर्म प्रचारकहरू नेपालमा फैलिइसकेका थिए । उनीहरूले कुनै कठोर परिस्थितिमा परेको मानिस भेटे भने सहयोग गरेजस्तो गरी घुमाउरो किसिमबाट बाइबलको अनुयायी बनाउँदथे । यस्तो सामाजिक यथार्थको उदाहरण उपन्यासमा छन् । सरला विरामी भएर पानी पिउन होटलमा पसेका बेला एउटी नेपाली जस्ती महिलाले भन्छे -

विरामी हुनु भए जस्तो छ, बहिनी तपाईंको घर कहाँ हो ? अहिले कहाँ जान लाग्नु भएको ? तपाईंको आत्मा सुखी हुनुहुन्न जस्तो छ तर यस्तो सोच्नु हुन्न । हामी दुःखी, विरामी, निर्धा र पापीहरूका निम्ती परमेश्वरले स्वर्गको ढोका खोलिदिनु भएको छ । हामी पापीहरूका निम्ति परमेश्वरले आफ्नो पुत्र यीशु ख्रीष्टलाई संसारमा पढाइदिनु भयो र ईश्वरको पुत्र

यिश्नु खीष्टले हाम्रो पापको निम्ति आफ्नो बलिदान दिनुभयो, क्रसमा टाँगिनुभयो । उहाँले भन्नुभयो मलाई पछ्याऊ, म तिमीहरूको उद्धार गर्छु । चिया सिद्धिसकेपछि उसले एउटा पर्चा मेरो अधिल्लिर छाडिदिई । लेखिएको रहेछ “ईश्वर प्रेम हो” (अन्तर्मुखी, २०३५:२६) ।

तत्कालीन पञ्चायती व्यवस्थामा शोषित र पिडित बनेको समाजले परिवर्तन र क्रान्ति चाहेको कुरा उपन्यासमा प्रतीकात्मक रूपमा देखिएको छ । त्यस समयको बौद्धिक र क्रान्तिकारी सचेतताको प्रतीक समर हो । यसमा सरलाले समरलाई मन पराउनु भनेको नेपाली जनताले क्रान्ति वा परिवर्तन चाहनु हो । जहाँ समरलाई सम्झदै सरला भन्छे समरजी वरावर भन्नुहुन्छ हाम्रो समाजको परिपाटी नै अहिले यस्तो छ जहाँ खान पाउने र नपाउनेहरू पनि छन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३२) ।

उपन्यासमा समाज, धर्म, राजनीति जस्ता विविध पक्षलाई बाह्य यथार्थको रूपमा चित्रण गरिएको छ । जहाँ नेपाली समाजको सर्वाधिक सत्य भनेको आर्थिक असमानता अथवा वर्गीय असमानता हो । यही नै सामाजिक विकृति, विसङ्गति र भ्रष्टताको मूल कारण बनेको छ । कतै स्पष्ट र कतै साङ्केतिक रूपमा अन्तर्मुखी उपन्यासले उद्घाटन गरेको छ । कुनै पनि समाजको सामाजिक यथार्थ कुरूप र सुन्दर दुवै प्रकारको हुन्छ । कुनै समाजमा समानता, स्वतन्त्रता जस्ता सभ्य र सुसंस्कृत प्रवृत्तिहरू छन् भने त्यहाँको सामाजिक वा बाह्य यथार्थ सुन्दर हुन्छ । कुनै समाजमा विभिन्न असमानता, अन्याय, अत्याचार, शोषण असभ्य र कुसंस्कार छन् भने त्यहाँको मूल सामाजिक यथार्थ कुरूप हुन्छ । तसर्थ अन्तर्मुखी उपन्यासले तत्कालीन नेपाली समाजमा विद्यमान सामाजिक अवस्थालाई उद्घाटन गरेको पाइन्छ ।

३.३.२ मानसिक यथार्थ

अन्तर्मुखी उपन्यासकी प्रमुख पात्र सरलाले देखेका, भोगेका र व्यहोरेका कुरा नै उपन्यासको विषयवस्तु भित्रको मानसिक यथार्थ हो । सानै उमेरमा टुहुरी भएकी सरलाले बाबुआमाको माया नपाई टुहुरी हुनुको पिडाबोधमा छटपटाएकी छ । ऊ सामाजिक दृष्टिबाट अभागी छ भने मनोवैज्ञानिक दृष्टिबाट बारम्बार तड्पिएकी छ । पढेकी छ, लगनशील छ, जागीरे छ तापनि टुहुरी हुनुको कारणले उसमा हिनताबोध पैदा हुन्छ । यो हिनताबोधलाई सामाजिक विकृतिको चापले भन मलजल प्रदान गर्दछ । उसमा

मानसिक कुण्ठा बढ्दै जान्छ । यिनै मानसिक तथा भौतिक परिवेशले गर्दा उसको जीवन दुःखैदुःखले भरिएको छ । यसै कारणले उमेर र इच्छाअनुसार हाँस, रमाउन र प्रफुल्ल बनेकी छैन । आफू रमाउन नसक्ने कारण खोतल्दै र आफू भित्र गुम्सिएको मानसिक असन्तुष्टि एवं पिडालाई स्पष्ट पाउँ ऊ भन्छे **म दिनको एकपल्टको हिसाबले रोएकी रहेछु** (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३) ।

अन्तर्मुखी उपन्यासकी मुख्य पात्र सरलाभिन्न पारिजात घुसेकी छन् । पारिजातकी आमाको मृत्यु पनि सानै छँदा भएको हो । सानी छँदा आफूले पाउन नसकेको मातृवात्सल्य प्रेम पछिसम्म पनि विर्सन सकिदैनन् । एकातिर यो पिडा सरला मार्फत ठाउँठाउँमा अभिव्यक्त भएको छ भने किशोरी अवस्थामा नै अङ्कुराएको उनको प्रेम पनि राम्रोसँग फल फुल पाएको थिएन । यी अतृप्त र दविएर रहेका प्रेमभाव पनि सरलाकै माध्यमबाट आएका छन् (पाण्डे, २०६४:३४८) ।

सरलाले आफू टुहुरी भएको अनुभूति र त्यसबाट सिर्जना भएको हिनताबोध प्रकट गर्छे । मामा माइजूले आफू भन्दा सानी उमेरकी बहिनीको लवाइखावाई र विवाहवारीको कुरा चलाउँदछन् । सरलाभिन्न पनि केही रहरहरू छन्, तर केही मर्दै जान्छन् । मनभित्रका रहरहरूको मृत्युसँगै सरलामा मानसिक उकुसमुकुस थपिदै जान्छ अनि ठाउँठाउँमा मानसिक पिडाका विरक्त निःश्वासहरू हावामा उडेका देखिन्छन्, उमेर छिप्पिसक्यो, आफ्ना संगीनीहरू ठिटाहरूसँग लहसिन्छन्, आफू भन्दा सानो उमेरकी बहिनीले केटाहरूसँगको अनैतिक सम्बन्ध राख्दै हिड्छे । यसरी सबै यौवनको सुगन्धमा रमाउँछन्, तर उसमा यौवनले ठाउँ पाउँदैन, मनमनमा क्रान्तिकारी चेत बोकेको समरलाई मन पराउँछे, तर व्यक्त गर्न सकिदैन । यसबाट स्पष्ट हुन्छ की सरला भित्रको मनोविज्ञान भन् जटिल बन्दछ । ऊ यौवनतर्फ अनुत्साहित देखिन्छे, तर उसभित्रको विपरीत लिङ्गी आकर्षण प्रकट हुन्छ । ठाउँठाउँमा उसले यौनाकर्षक ठिटाठिटीको चर्चा गर्नु, यौनविकृत नारीहरूको सन्दर्भ कोट्याउनु र आफूलाई त बैस फुटेन भन्ने जस्ता उद्गार व्यक्त गर्नु उसभित्रको अतृप्त र अप्राप्त यौनपिडा हो । सरला भन्छे- आज एउटा ठिटोले अचानक मलाई सोधेको थियो तपाईंको हबी के ? मैले छैन भनिदिँ, ऊ फिसिक्क हाँस्यो । (अन्तर्मुखी, २०३५ : ९) **भ्यालबाहिर केटाहरू बस्छन् तर म यस मामलामा निलित छु** (अन्तर्मुखी, १६) **समरजीले पठाएको सम्झनाले मलाई कताकता मानासिकतामा सुमसुम्याएजस्तो लाग्छ ।** (अन्तर्मुखी, २६) । यति सम्झनासाथ (गोदावरीमा समरसित

उषा बसेकोले) कसैले बरफको चिसो टुक्रा मेरो मुटुमा थपक्क राखिदिए जस्तो लाग्यो (अन्तर्मुखी ४६) ।

सरलाको अभिव्यक्तिले उपन्यासमा सामान्य र असामान्य मनोविज्ञानलाई सङ्केत गरेको छ । सरलाको मनोविज्ञानका माध्यमबाट आन्तरिक यथार्थलाई पुष्टि गर्न खोजेको पाइन्छ । अर्थात् बाहिर देखाउन नसकेका तर सरलाको अन्तर्मनमा गुम्सिएका यौन चाहना तथा प्रेमाशक्तिका भावनाहरू आन्तरिक यथार्थका द्योतक हुन् । उपन्यासमा युवासुलभ मनोविज्ञान र समाज मनोविज्ञानको सामान्य प्रस्तुति छ ।

३.४ मनोविश्लेषणको स्थिति

अन्तर्मुखी उपन्यासको कथावस्तुमा मनोवैज्ञानिक पक्ष उद्घाटन भएको पाइन्छ । मान्छेको जीवन कहिले हाँसो र कहिले रोदनले भरिएको हुन्छ । जन्मने र मर्ने मानवीय जीवनको यथार्थ हो । उपन्यासमा सरलाको मनका भावनाहरूलाई आत्मलापि शैलीमा विश्लेषण गरिएको छ । सरलाले आफूलाई बढी डर भएको लाछीको संज्ञा दिन्छे । नयाँवर्षको हर्षोल्लास उसका लागि कागलाई बेल पाक्यो हर्ष न विस्मात भनेजस्तै अर्थहीन भएको भनाइ व्यक्त गर्छे-

नयाँ वर्ष मान्नु पनि मलाई अन्धविश्वास जस्तै लाग्छ तर जे होस् आज देखि इमान्दार भएर एउटा डायरी लेख्छु भन्ने अठोटलाई विर्सनु पनि हुँदैन । यसो सोच्छु, डायरी नै पनि के होला? अझ यसको वेग कहाँसम्म जाला र म यसको गतिसँग कहाँसम्म हुत्तिन सक्छु होला? वास्तवमा डायरी कसरी लेखिन्छ त्यो नै म जान्दिन (अन्तर्मुखी २०३५, ३) ।

सरला आफूलाई के नयाँ वर्ष, के चाडपर्व कुनैमा पनि चयन नभएको अनुभूति प्रकट गर्दछे । आफूलाई केवल रोदनको सागरमा डुविरहेकी पाउँछे र भन्छे-

आजको दिन रुनेले वर्षभरी रुनु पर्दछ । कति रोएँ अथवा कति हाँसे भनी आज एक वर्षको हिसाव लगाउँदा त उसले भनेको ठ्याक्कै मिलेको रहेछ । म त दिनको एकपल्टको हिसावले रोएकी रहेछु (अन्तर्मुखी, २०३५:३) ।

सरला आमा बाबु गुमाएकी टुहुरी केटी हो । उसले मातृवात्सल्य प्रेम कस्तो हुन्छ भन्ने अनुभवसम्म गर्न पाएकी छैन । टुहुरो हुनुको पिडाले भन्नु उसलाई बारम्बार

सताइरहन्छ। उसले समाजमा आफूलाई एकलो भएको अनुभूती गर्दछे। एकलो जीवन बाँच्दाको छटपटी, पिडा र सन्त्रासको अभिव्यक्ति प्रकट गर्दछे- मलाई रात मन पर्दैन। हुन त म एकली नै छु तथापि राति मलाई यस एकलो हुनुले असाध्यै पिरोल्छ। आफ्नो घर, गृहस्थी, आफ्ना आमा, बाबु भए कस्तो हुने थियो होला ? मलाई लाग्छ टुहुरी हुनु जीवनको सबैभन्दा ठुलो अभाग (अन्तर्मुखी, २०३५:३)। सरलाले आफूलाई अभागी ठानेकी छे र मनोवैज्ञानिक दृष्टिले बारम्बार प्रताडित भएकी छे। उसले बारम्बार पिडाका आंशु बगाएकी छे। ऊ पढेकी र लगनशील भए तापनि टुहुरी हुनुको कारणले नै हिनताबोध गरेकी छे। यसरी मानसिक र भौतिक दुवै परिवेशमा उसका सामु दुःखै दुःख जीवनको आधिकांश सत्य बनेर खडा भएको छ। यसै कारणले उसले उमेर इच्छा अनुसार हाँस, रमाउन र प्रफुल्ल बन्न सकिदैन। उसका रहरहरू मनभित्रै अटसमटस भइ रहेका छन्। जुन कुरा सरलाका अभिव्यक्तिबाट बुझ्न सकिन्छ -

लुगा लगाउनु मेरो रहर हेरिकन हुँदैन। उमेरको रहरले मलाई नै कहाँ छोड्ने हो ? मलाई पनि त उसले जस्तै बेल बटम फेरीफेरी लाउन मन लाग्छ। कहिले त सोच्छु, यस उमेरमा लाउन नपाए कहिले लाउने तर मान्छेको नियति सधैंभरी एकनास नभइरहन पनि त सक्दछ। कति जनाको त भाग्य पनि खुल्छ। हुनसक्छ म भाग्य नखुल्नेमा परेकी छु, किनभने आफूले जानेदेखि यो अभाव मसँग छँदै छ। जागिर खाएदेखि मैले मेहनत गर्न सिकेँ पसिना बगाउन सिकेँ तर सिकेँ मात्रै मेरो दैनिक जीवनमा यसले केही पनि त फरक परेन (अन्तर्मुखी, २०३५:३.४)।

सरलाले आफू कहिल्यै रमाउन नसक्ने र मनका कुराहरू बाहिर पोख्न नसक्ने कारण खोतल्दै र मनभित्र गुम्सिएको मानसिक असन्तुष्टि एवं पिडालाई स्पष्ट पार्दै भन्छे म त दिनको एकपल्टको हिसाबले रोएकी रहेछु (अन्तर्मुखी), २०३५:३)।

क्याम्पसमा सँगै पढ्ने साथीहरू धेरै हुन्छन्। साथी हेर्दा उनीहरूको विचार मिल्नेपर्छ भन्ने छैन। हरेकका आफ्ना विचार र सोचहरू हुन्छन् सोही माध्यमबाट ऊ निर्देशित हुन्छे। यस उपन्यासमा राम्रोसँग परिचित नभएको केटा साथीको कुरा उल्लेख गरिएको छ जसलाई सरलाले भिडभाडबाट भए पनि चियाइरहेकी छे। उसको बारेमा अनिताले बोलेका कुरालाई लिएर अनितासँग आफ्नो विचार नमिल्दा नमिल्दै पनि कसरी मित्रता र साथित्व अडेको छ भन्ने कुरामा सरला भन्छे - अनिता र मेरो केही पनि

मिल्दैन सानोभन्दा सानो रुचीदेखि लिएर हाम्रो हिसाबको ठुलोभन्दा ठुलो विचारसम्ममा साँच्चै हामी दुईको मित्रता कहाँ अडेको छ हँ ? फेरि विचारहरू यसरी नमिल्ने किन होला ? (अन्तर्मुखी, २०३५:५) ।

बेसाहारा जीवन जीउन बाध्य भएकी सरलाले मामाको घरको एउटा कोठा पाउनुलाई पनि धन्य ठान्दछे र सोही कोठामा आराम गरी रातको एकान्तपन र खुलेको आकाशमा आफ्नो मन प्रफुल्ल भएको अनुभव गर्दछे । सरला भन्दछे- आहा ! एक भर पानी परेर उधेको आकाश कति सफा देखिएको, ताराहरू कति चहकिला । मलाई यस्तै मन पर्छ । कसो आज म भ्याल खुलै राखेर सुत्छु । पारि कोही पनि छैन । यस भ्यालबाट उक्लेर कोही पनि आउन सक्दैन (अन्तर्मुखी, २०३५ : ७) । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने मान्छेको सोचाई स्वच्छ, निर्मल र कञ्चन हुनुपर्दछ । यसो भएमा कसैले पनि आफूमाथि आक्रमण गर्न सक्दैन भन्ने मनोविश्लेषणात्मक रहस्य लुकेको छ ।

सरला टुहुरी केटी हो । मामामाइजुले आफूभन्दा सानी बहिनीको लवाइ खवाइ र विहेवारीको कुरा चलाउँदछन् । सरलाको जीवनमा पनि यौवनका टुसाहरू अङ्कुराई रहेका थिए, तर ती अव्यक्त थिए । जुन कुरा सरलाको अभिव्यक्तिबाट बुझ्न सकिन्छ- आज एउटा ठिटोले अचानक मलाई सोधेको थियो तपाईंको हबी के ? मैले छैन भनिदिँ । ऊ फिसिक्क हाँस्यो (अन्तर्मुखी, २०३५, ९) त्यस्तै भ्याल बाहिर केटाहरू बस्छन् : तर यस मामलामा म निर्लिप्त छु (अन्तर्मुखी, २०३५ : १६) । यहाँ प्रेम तथा यौवनप्रति निर्लिप्त नरहेर लिप्तता भएको मनोविश्लेषणात्मक अभिव्यक्ति छ । सरलामा पनि यौवनका फुलहरू फुलिरहेका छन् । जुन कुरा मालती दिदीको लोग्ने घरमा आएको बखत ढोका खोल्ने संयोग जस्तो देखाइएको छ । यस सन्दर्भमा सरला भन्दछे -

ओहो तल बहालमा बस्ने लोग्ने मान्छे यसबेला घर आउँदो रहेछ । भर्खर म बाथरूम गएकी, उसैलाई ढोका खोल्न गएकी जस्तो भयो । स्वास्नी चाहिँ निदाइसकिछे क्यारे । पर्खोस् पनि कति । फेरि रक्सी खाएर आउँदो रहेछ । आज म एउटा रक्स्याहालाई ढोका खोल्न पुगेकी छि : कस्तो संयोग उसैलाई ढोका खोल्न आइ भन्ठान्ने हुन् की ? तर रक्सीको सुरमा के सोच्दा हो र ! एउटा कुरा उसले कति नराम्रोसँग मलाई हेरिरहेको थियो । ढोका खोली सकेपछि पनि एकछिन् भित्र पसेन ।

मैले भित्तामा आड लिनुपच्यो, नत्र पेलेर जान्थ्यो (अन्तर्मुखी, २०३५ : १३) ।

यति मात्र नभएर उसले मनमनमा क्रान्तिचेत बोकेको समरलाई मन पराएकी हुन्छे, तर यो कुरा कसैले थाहा नपाए हुन्थ्यो भन्दछे । उसलाई नदेख्दा सरला सुन्यताको महशुस गर्छे -

आज त क्याम्पस सुन्य भएछ के के नपुगेजस्तो । समरजी पक्रा परेछन् कुन्नि कहाँछन् मलाई थाहा छैन ? कस्तो काम भनेका थिए कुन्नि । उनी चाँडै पक्रा पर्दैछन् भनी जानेकी भए त उनको काम मरेर भए पनि गरिदिने थिएँ । कहिले छुट्ने होलान् सोधूँ पनि कसलाई ? सेमिष्टर आउन लागिसक्यो । समरजीलाई अब फेरि भेट्न पाइँदैनकि भनी सोच्दा मलाई कताकता गहुँगोपन अनुभव हुन्छ । निस्सासिएको जस्तो लाग्दछ (अन्तर्मुखी, २०३५ : १७, १८) ।

उपन्यासमा सरलाले मनमित्रका अशक्त पिडाहरूलाई व्यक्त गरेकी छ । सरलाभित्र रहरहरू पनि छन्, तर केही मरिसकेका छन् भने केही क्रमशः मर्दै जान्छन् । तिनको मृत्युसँगै सरलामा मानसिक उकुसमुकुस थपिँदै जान्छ । अनि ठाउँठाउँमा त्यस मानसिक पिडाका विरक्त निःश्वासहरू हावामा उडेका देखिन्छन् । आफ्ना लागि कोही चिन्तित नभएको देख्दा उसलाई छटपटी भएको छ । सरलाले आफ्नो कुनै अवस्थामा पनि कोही चिन्तित भएको पाउँदैन । सानो उमेर छँदा आफ्नो लागि कोही चिन्तित नभएको अनुभूतिमात्र गर्थी । अब ऊ बुझ्ने र आफ्नो स्थिति विश्लेषण गर्न सक्ने भएकी छ । उसँगै काम गर्ने केटी साथीहरू छन् । आफू भन्दा कम उमेरका साथीहरू ठिटासंग रमाउँदछन् । त्यसैले सरलाभित्रको मनोविज्ञान जटिल बन्दै गएको छ । उसले जिन्दगीमा पहिलोपल्ट प्रगतिशील विचार राख्ने समरसँग मनमनले गरेको प्रेम पनि व्यक्त गर्न सकिदैन । उसलाई परिस्थितिले हिनताबोधी बनाइदिएको छ । सरला आफ्ना वेदनाका आँशुहरू कसैलाई नदेखाई पिउँदछे ।

समय बलवान छ यसलाई कसैले रोक्न सक्दैन भन्ने भाव यहाँ रहेको छ । सरलाले आफ्ना मामालाई आर्थिक दूरावस्थाले पिरोलिनु परेको तर विगतमा भने उनको जीवनको गरिमा निकै थियो भन्ने प्रसङ्ग कोट्याउँदै भन्छे- आर्थिक अवस्थाले यसरी

चपेटामा पादैँ नल्याएको भए विगतमा उनका पनि केही गरिमाहरू थिए जीवनका (अन्तर्मुखी, २०३५ : २२) । सानै कमाइले पनि आफ्नो परिवारिक जीवन धान्ने मामालाई उसले ठुलो ठान्दछे । राम्रो लगाउने मिठो खाने आफ्नो परिवारको लागि असम्भव प्राय भैसकेको कुरालाई उपन्यासमा सरला व्यक्त गर्दछे -

दलाली गरेर पैसा कति कमाउन सकिन्छ र ? फेरि महँगो ? एकदमै असन्तुलित धन्य हो, हाम्रो पेट भने भर्दछौँ । मैले देखी देखीकन हाम्रो जीवनको स्तर कति खस्केर आइसक्यो । पहिले हामी दिनदिन जस्तो मासु खान्थ्यौ अब हप्ताको एकपल्ट गाढैसँग जुछ्छ । यस आर्थिक स्थितिलाई माथि उठाउने उपाय के होला त ? मेरो प्रमोशन हुनुपन्थो, मैले बढी कमाउनुपन्थो कि मामाले बढी दौडधुप गर्नुपन्थो । होइन अब बहिनीहरूले पनि जागिर खानुपन्थो (अन्तर्मुखी, २०३५ : २३) ।

सरलाले आफ्नो घरमा आर्थिक अभाव व्याप्त हुनथाले पछि आफ्नो जिम्मेवारी र दायित्व पनि बढेको महशुश गर्दछे । आर्थिक अवस्थालाई उकास्नका लागि परिवारका हरेक सदस्यको समान जिम्मेवारी हुनुपन्थो भन्ने मनोविश्लेषण उपन्यासमा पाइन्छ ।

सरला दैनिक पिडादायी जीवन जिएकी छ । उसलाई कुनै धर्मप्रति आस्था र विश्वास पनि लाग्दैन र ऊ भन्छे -ईश्वर प्रेम हो र ? यसलाई म आफ्नो कुन सन्दर्भमा मिलाऊँ ? ल हो रे एक दिनलाई यसले के फरक पर्छ हँ । मेरा समस्याहरू यथावत छँदै छन् अब कति रहन्छन् कति थपिदैँ जान्छन् को भन्न सक्छ (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३८) । तर सरला ईश्वर वा भगवानलाई आफ्नो जीवनको कुनै पनि अन्तरकुन्तरमा फिट गर्न सकिदैन र ऊ भन्छे - कति मान्छेहरू यस्ता हुन्छन् जसलाई घृणा नगरी हुँदैन र कति समस्याहरू यस्ता हुन्छन् जसलाई प्रेमले समाधान गर्न सकिदैन । वास्तविकतामा प्रेम र घृणा समान हुन् । दुवै थरी भावनाहरू ईश्वर पनि होइनन् । अनिश्वर पनि होइनन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : २८) । धर्मका कुरामा पनि सरलाको अन्तर्मनमा लिप्त रहेको प्रेम भावना विश्लेषित भएको पाइन्छ । विभिन्न परिस्थितिले सरला बाहिर यौवनतर्फ अनुत्साहित देखाए पनि ऊ भित्रको प्राकृतिक रूपमा हुने विपरीतलिङ्गी आकर्षण भने प्रकट भएको छ । यसले भन उग्ररूप लिन्छ र बाहिर निस्कने अर्को बाटो खोज्छ । यसले

ठाउँठाँउमा यौनाकर्षक ठिटाठिटीको चर्चा गर्नु, यौनविकृत नारीहरूको सन्दर्भ कोट्याउनु र आफूलाई त वैसनै फुटेन भन्ने जस्ता उद्गार व्यक्त गर्नु उसभित्रको अतृप्त र अप्राप्य यौनपिडाकै पराकाष्ठा हो । उसमा पनि वैस आएको छ र कसैको मायाप्रेम चाहेकी छे । केटाहरूसँग रमाइलो गरी आनन्द लिने चाहना उसभित्र बढेको छ । यसबाट सरलाभित्र यौनाकर्षण चरमोत्कर्षमा पुगेको छ भन्ने कुरा बुझ्न सकिन्छ । जुन कुरा उपन्यासमा उसले बोलेको अभिव्यक्तिबाट प्रष्ट हुन्छ-

समरजीले पठाएको सम्भनाले मलाई कताकता मानसिकतामा सुम्सुम्याए जस्तो लाग्दछ । तर अझ पनि म विश्वस्त छैन । यसको अनुभव मलाई असाध्यै थोरै हुन्छ । के म खुसी छु समरजीको सम्भना पाएर, शायद । समरजी को हुन् ? र मेरो उनीसँग के सम्बन्ध छ ? म कहाँबाट कुन हिसावले सम्बन्धित छु ? हामी त्यस्तो विधि नजिक पनि त छैनौँ (अन्तर्मुखी, २०३५ : १८) ।

यहाँ सरलाले समरसित नजिक हुन खोजेको तर नसकेको अवस्था छ । ऊ भान्छामा काम गरिरहँदा पनि समरकै सम्भनामा तड्पि रहेकी हुन्छे । उसले समरको व्यक्तिगत जीवनका बारेमा बुझ्न खोजेकी छ । समरको स्वभाव कस्तो छ ? घरपरिवार कस्ता छन् ? वस्तुस्थिति रहनसहन के कस्तो छ भनेर बुझ्न चाहन्छे । ऊ विवाहित हो वा आविवाहित हो सो कुरामा पनि चासो देखाउँदैन र भन्छे कुन्नी कसका छोरा हुन् के गरेर खान्छन्, बिहे भएको छ की छैन । घरमा को को छन् । बस् यति जान्दछु की उनी यहाँका होइनन् । उपत्यका बाहिरबाट पढ्न आएका (अन्तर्मुखी, २०३५ : २६) । सरलाले आफ्नो जीवन व्यस्त भएको र साथीहरूलाई सम्भने फुर्सद समेत नभएको अनुभव गर्दछे-

आफ्नै कटु अनुभवहरूमा पिल्सिदा मलाई साथीहरूको सम्भना गर्ने फुर्सद नै छैन । एक किसिमले म त उनीहरू सबैलाई बिसन थाल्दछु । मेरा विचारहरू एक ठाउँमा बसिरहन्छन् । अर्थात् रुमलिरहन्छन् । मेरो मानसिकता भन् भन् संकुचित घेरामा भासिदै जाँदैछ र म थाहा पाइरहेकी छु आफूलाई समरजी पनि म जस्तै थकित

र व्यस्त प्राणी हुन् ? के समरजी बाँचुसँग मेरो जीवनको मेल खान्छ ?
के म सन्तुलित छु उनीसँग दुःख र भोगाइहरूको नातामा ? प्रश्नहरू
छन् प्रत्युत्तर छैन । कुन्नि सम्भावनाहरू अरु पनि हुन सक्दछन् । उसले
बढाएको आत्मीयताको हातलाई वास्ता गर्न म मा आँट पनि थिएन (
अन्तर्मुखी, २०३५ : २६) ।

यसरी समर सरलाको आफ्नो जीवनमा सम्बन्धित भएर आएको तर उसको र
आफ्नो जीवनमा केकस्तो मेल वा सङ्गतिका सम्भावनाहरू छन् त भनी अन्तर्मनमा
विश्लेषण गरिएको छ । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने सरला समरप्रति पूर्ण रूपमा
आकर्षित छ । यसै सन्दर्भमा आफ्नो रूप, सौन्दर्य र स्वभावको बारेमा अरुले बोलेका
कुरालाई सम्झन्छे । के वास्तवमा म रूपमा सौन्दर्य स्वभावमा आकर्षक छु त ? भन्ने
कुरामा प्रष्ट हुन चाहन्छे-

के म साँच्चिकै आकर्षक छु त ? यस्तो कुरा कहिलेकाहीं अनिताले पनि
भन्ने गर्थी । यसो भए आजको केटो यहाँसम्म गफ गर्दै म प्रति आकर्षक
भएरै आएको हो त ? बाटामा अश्लील किसिमले गिज्याउनेहरूको त कुरै
छोडिदेऊ कारण आजभोलि यस्तो हुनु साधारण कुरा भइसक्यो
काठमाडौँमा । त्यसो भए समरजीले आत्मीयताको हात मतिर बढाउनुमा
त्यही कारण हुनसक्छ त ? (अन्तर्मुखी, २०३५ : २८) ।

यस्तै सरला आफूलाई इमान्दार र सरल भएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्छे-

सानी छँदा माइजूले मलाई काखमा राखी तँ सयौँ ताराहरू गन्
भन्थिन् र म बढी इमान्दार भएर ताराहरू गनिरहन्थे ताराहरू गनेर
साध्य हुँदैन भन्ने असमर्थता म त्यसबेला पनि अनुभव गर्थे तर
जतिसक्दो मेहनत गरेर गन्नतिर लाग्दथेँ र जम्मा यतिवटा भयो भनि
भनिदिन्थेँ । माइजू हाँसेर भन्ने गर्थिन् सोभ्री छ यो छलछाम गर्ने नजान्ने
सरला नै रहेछु म आफ्नो बाल्यकालमा (अन्तर्मुखी, २०३५ : २९) ।

त्यस्तै सरलाको समरप्रतिको एकोहोरो आकर्षण बढी रहेकै हुन्छ । त्यसबेला उषाले समरलाई धेरै प्रेम गर्दछे, भन्ने कुराको रहस्य खोलेपछि ऊ विषाक्त बन्दछे । अनि विगतका घटना सम्झन्छे-

सपना जस्तै भल्याँस्स सम्भौँ, गोदावरी पिकनिक गएको बेलामा एकपल्ट मैले उनीहरूलाई सँगै बसेर खाइरहेको देखेकी थिएँ । यति सम्भनासाथ कसैले वरफको चिसो टुक्रा मुटुमा थपक्क राखिदिए जस्तो लाग्यो । यस्तो किसिमको अनुभूति मेरो जीवनमा यो पहिलो थियो अनिताले लख काट्टी भनी जतिसक्दो आफूलाई स्वभाविक बनाइरहेँ । त्यसपछि पनि उसले यिनीहरूको विषयमा धेरै कुराहरू सुनाइरही तर मेरो रुची खर्लम्म मरिसकेको थियो । कुन्नि किन हो । मैले आफूलाई विचलित हुनुदेखि रोक्नै सकिन (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४७) ।

सरलाले आफ्नो मनभित्र दमित इच्छा र चाहनालाई न व्यक्त गर्न सक्दछे न लुकाएर नै राख्न सक्ने द्वन्द्ववात्मक मनोविश्लेषणको अवस्थामा सरला पुगेकी छे ।

अन्तर्मुखी उपन्यासकी प्रमुख पात्र सरलाभित्र पारिजात घुसेकी छन् । पारिजातकी आमाको मृत्यु पनि उनी सानै छँदा भएको र सानी छँदा आफूले पाउन नसकेको मातृवात्सल्य प्रेम उसले पछिसम्म पनि बिसर्न सकिनन् । एकातिर यो पिडा सरलामार्फत ठाउँठाउँमा अभिव्यक्त भएको छ भने किशोरी अवस्थामै अङ्कुराएको प्रेम पनि राम्रोसँग फल फुलन पाएको छैन । अतृप्त र दबिएर रहेका प्रेमभाव पनि सरलाकै माध्यमबाट उपन्यासमा प्रकट भएका छन् । उपन्यासमा मनोविज्ञानका सामान्य, असामान्य विभिन्न ग्रन्थिहरूसँग सम्बन्धित स्वपीडन, परपीडन, मातृरथी ग्रन्थी, पितृरतिग्रन्थी, सिसिफस जस्ता पाटाहरू देखिन्छन् । कतिपय समाज मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित पक्षहरू छन् भने धेरैजसो व्यक्ति मनोविज्ञानसँग सम्बन्धित छ । व्यक्तिमा पनि बालशुलभ मनोविज्ञान, युवाशुलभ मनोविज्ञान र वृद्धशुलभ मनोविज्ञान हुन्छन् । अन्तर्मुखी उपन्यासमा समाज मनोविज्ञान र युवाशुलभ मनोविज्ञानको प्रस्तुति छ ।

परिच्छेद चार

तत्त्वगत दृष्टिकोणबाट अन्तर्मुखी उपन्यासको अध्ययन

४.१ अन्तर्मुखी उपन्यासको कथावस्तु

अन्तर्मुखी दैनिकी लेखनको शैलीमा प्रस्तुत छोटो आकारको उपन्यास हो । यसमा बैशाखका आठ र जेठका नौ दिन गरी जम्मा १७ दिनको दैनिकीमय आत्मोद्गारले प्रस्तुत भएका छन् । यो अतीत स्मरणीय, वर्तमानको भोगाइ र भविष्य कल्पनाको त्रिकोणमा आधारित उपन्यास हो । पारिजातले जीवन यात्रामा भोगेका र अनुभव गरेका धेरै कुराहरूलाई कल्पनात्मक अभिव्यक्ति दिएकी छन् । यसको अभिव्यक्ति आत्मपरक र अन्तर्मुखी छ, भने कथ्य यथार्थको धरातलमा आधारित छ । उपन्यासको मूल कथावस्तु उपन्यासकी प्रमुख पात्र सरलाको जीवनवृत्तान्त कथनमा आधारित छ । यसको सहायक कथावस्तुमा सरलाकी साथी अनिता, मामाकी छोरी र उसले एकतर्फी रूपमा मन पराएको पुरुष समरको विविध घटनाक्रमसँग जोडिएको छ । सरला उपन्यासमा प्रमुख चरित्र हो । समाजका जागिरे, राजनीति र समाज सेवाका प्रसङ्गहरूमा विरचित मान्छेका आचरणलाई समेटेर तयार गरिएको उपन्यास क्षीण आख्यानात्मक रूपमा तयार भएको छ । मानव जीवनका कटु सत्यलाई द्वन्द्ववात्मक रूपमा भोग्ने पात्र समर उपन्यासमा पुरुष पात्रमध्ये प्रबल भएर पनि चरित्र उद्घाटनका दृष्टिमा ओभेलमै परेको छ ।

सरला एउटी टुहुरी केटी हो । उसलाई मामा माइजूले पालेर हुर्काएका छन् । सरला सानै छँदा बाबु आमा गुमाई टुहुरी र एकली बनेकी छ । एकलो जीवन बाँच्दा उसलाई छटपटी भएको छ । मान्छे सामाजिक प्राणी हो । ऊ समाजमा जन्मन्छ, हुर्कन्छ र समाजमा नै आफ्नो जीवनलीला समाप्त गर्दछ । उसले समाजका हरेक क्रियाकलापलाई आत्मसाथ गरेको हुन्छ । एकलो हुँदा सामाजिक जीवन अपूर्ण हुन्छ । यहाँ सरलालाई पनि त्यस्तै अपूर्ण अनुभूति भएको छ । एकलो जीवन बाँच्दा हुने छटपटी, पिडा र सन्त्रासको अभिव्यक्ति सरलाका उद्गारबाट प्रष्ट हुन्छ- ओहो रात त धेरै पो

गइसकेछ । मलाई रात परेको मन पर्दैन । हुन त एकली नै छु तथापि राति मलाई यस एकलो हुनुले असाध्यै पिरोल्छ । आफ्नो घर, गृहस्थी आमा बाबु भए कस्तो हुने थियो होला । मलाई लाग्छ टुहुरो हुनु जीवनको सबैभन्दा ठुलो अभाग (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३) । सरला जागिरे भएकी छ । अर्कोतिर उसले पढ्दै पनि छ । उमेरको पाकोपना साथसाथै उसलाई कर्तव्यको गहुँगो भारले थिचेको छ । ऊ आफ्नो जीवन वेफुर्सदिलो भएको अनुभव गर्दछे । जुन सरलाले बोलेका अभिव्यक्तिबाट प्रष्ट हुन्छ- मैले फुर्सद नै पाउँदिन भन्ने कुरामा उनीहरू विश्वास नै गर्दैनन् । बिहान पाठ पढ्नुप्यो, त्यसपछि क्याम्पस जानुप्यो, त्यसपछि भात खाइसकेको अल्छे जीउ बोकेर अड्डा जानुप्यो, साँझ भान्सामा काम सघाउनुप्यो । खोइ त मलाई फुर्सद ? (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४) । पारिवारिक बोझका कारण उसले आफ्नो पढाइलाई निरन्तरता दिन कठिनाई छ । माइजूबाट जन्मेका बहिनीहरूको शारीरिक विकास र सङ्ख्यागत आधिक्यले पनि सरलामाथि समस्या बढेका छन् । ऊ आई.ए पास गरी बि.ए. मा अध्ययनरत छ । आर्थिक सङ्कट टार्न उसले सरकारी कार्यालयमा टाइपिस्टको जागिर खाएकी छ । आफूले कमाएर ल्याएको तलब पनि माइजूलाई नै दिन्छे । सरलाकी साथी आफूले कमाएको सम्पूर्ण पैसा आफ्नो लागि नै खर्च गर्छे । आर्थिक सङ्कटले गर्दा सरलाले कमाएको पैसा माइजूलाई बुझाउनु पर्दा ऊ भन्छे - मेरी साथी घरमा तलब बुझाउँदिन रे, सबै आफ्नो शरीरमा खर्च गर्छे । मेरो भने बुझाउनु पर्दछ । आफूलाई अलिकति पाकेट खर्च राखी सबै म त माइजूलाई नै दिन्छु (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४) ।

मामाघरको दिनचर्चा, मामा, माइजू र मामाका छोरीहरू, मामाघरमा डेरा गरेर बस्ने व्यक्तिहरू र कार्यालयका आफ्नै साथीहरू उपन्यासको कथा सङ्गठनभित्र समेटिएको छ । सरलाका मामा दलाली गर्नाले उमेरमै बुढा हुँदै गएका छन् । माइजू दुर्बल र रोगी छन् । जेठी छोरी मात्तिर केटाहरूसँग डुल्दै, फिलिम हेर्न जान्छे । उसले अज्ञात मानिसको गर्भधारण गर्छे । यता सरलाले मामा माइजूको माया पाउन छोडेकी छ । जुन कुरालाई सङ्केत गर्दै सरला भन्छे- माइजू यस्तो कुरा सुन्यो कि तिमीहरूको उमेरमा म उडेको चरा खसाल्थेँ भनी गफ दिन थाल्छिन् । उनीसँग कुरा गरिसक्नु छैन र कुराले जित्नु भनेको पनि अनौठो कला हुँदोरहेछ । (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४) । सरला सहानुभूतिबाट वञ्चित छे । टुहुरो हुनुको पिडा र ममताहीन अपनत्वको बाध्यताविच विविध समस्या र अतृप्त वैशालु रहरहरूबाट थिलथिलिँदै गुज्नेको उसको जीन्दगीमा सहरी

जीवनका, अनुभूतिहरू छन् । यसै क्रममा सरला भक्तपुरको कार्यालयमा सरुवा हुन्छे । त्यहाँ जाँदा ऊ भन्दा पहिले त्यहाँ काम गर्ने केटी अत्यन्त बाइफाले चरित्रकी थिई भन्ने कुरा थाहा पाउँछे । उसले एक कप चिया, शृङ्गार सामग्री, साडी जस्ता कुराहरूको सट्टामा अनेक केटाहरूलाई आफ्नो जीउ सुम्पेको चर्चा पनि सुन्छे । अझ उसले त पेट बोकेपछि बच्चा तुहाउनका लागि घर विदा लिएको कुरा समेत सरलासँग कार्यालयमा काम गर्ने केटाले भन्छ-

कसरी उसलाई त्यहाँका धेरैजसो केटाहरूले पालोपालो गरी राखिसकेका छन् र कसरी ऊ साडी र शृङ्गारका सामानहरू सट्टामा लिने गर्दछे, हिजो अस्तिमात्र घर विदा बसी उसले फलानोको बच्चा तुहाएकी थिई भन्न सम्म ऊ हिचकिचाएन (अन्तर्मुखी, २०३५ : २८) ।

सरलाकी मामाकी जेठी छोरी जवान छे, बिग्रिएकी छे, उसलाई केटाहरूले तिन दिनसम्म कतै राखेपछि पठाइ दिएको कुरा उपन्यासको पङ्क्तिबाट स्पष्ट हुन्छ- हुन सक्छ भगाउनेहरूले धेरै रङ्गिन सपनाहरूको लोभ देखाएर लग्यो र आफ्नो स्वार्थ कुरा भएपछि बासी फुल जस्तो टक्टक्याइदियो । हेरौं । यस केटीको नियति पनि कति डरलाग्दो रहेछ (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३०) ।

सरलाले हाकिमहरूको नोकरसाही र पेलाहा प्रवृत्तिको उद्घाटन गरे जस्तै कार्यालयभित्र हुने चाकरीवादी क्रियाकलापको पनि भण्डाफोर गरेकी छ । हाकिमहरू तल्लो तहका कर्मचारीलाई अनावश्यक काममा लगाएर व्यर्थ समय खेर फाल्छन् भन्दै सरला भन्छे - टाइपिस्ट, टाइपिस्ट, टाइपिस्ट सधैभरी हियाउँछन् । मेरा सेक्सन अफिसर मलाई । आफ्नो ओहदामा बस्न नजान्ने मान्छे । आफू भन्दा तलका कर्मचारीहरूसँग छिल्लिएर घोचपेच गरेर समय काट्छन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : १०) । सरलाको पहिलो हाकिम निर्दयी थियो । साना कर्मचारीलाई त उसले मान्छे नै गन्दैनथ्यो । नोकरकै समान व्यवहार गर्दथ्यो । पछि आएको कायम मुकायम हाकिम अत्यन्तै चाकरी खोज्ने प्रवृत्तिको छ । प्रत्येक कर्मचारीले उसलाई चिल्लो घसून् भन्ने चाहन्छ । तर सरलालाई त्यस्तो चाकरीमा कुनै रुची छैन । आफ्नो काम घोटिएर गर्न रुची राख्दछे । चाकरी प्रवृत्तिप्रति ऊ कति असन्तुष्ट छ भन्ने कुरा र तत्कालीन कर्मचारी र हाकिम बिचको चाकरी धन्दाको बारेमा भन्छे- अहिले कामु हाकिम छन् । गाह्रो छ उनीसँग काम गर्न, चाकरी खोज्छन् । जानीजानी त कसरी चाकरी गर्ने हो (अन्तर्मुखी २०३५ : १७) ।

धर्मका आडमा अनैतिक क्रियाकलाप गर्ने तथा धर्म प्रचार गर्न अरुलाई सहानुभूति देखाएको जस्तो व्यवहार गर्ने विषयवस्तु पनि उपन्यासमा छ- सरला ज्वरोले बिरामी भएर कमजोर भएको बेला पानी पिउन होटलमा पस्दा तर एउटी नेपाली जस्ती पनि नदेखिने नारीले नरम र मायालु, स्वरमा भन्छे- बिरामी हुनुहुन्छ जस्तो छ बहिनी तपाईं, घर कहाँ हो? अहिले कहाँ जान लाग्नु भएको ? तपाईंको आत्मा सुखी हुनुहुन्नजस्तो छ तर यस्तो सोच्नु हुन्न । हामी दुःखी, बिरामी, निर्धा र पापीहरूका निम्ति परमेश्वरले स्वर्गको ढोका खोलिदिनु भएको छ । हामी पापीहरूका निम्ति परमेश्वरले आफ्नो पुत्र येशु ख्रीष्टलाई संसारमा पठाइदिनुभयो र ईश्वरको पुत्र येशु ख्रीष्ट हाम्रो पापको निम्ति आफ्नो बलिदान दिनुभयो, कसमा टाँगिनुभयो । चिया सिद्धिसकेपछि उसले एउटा पर्चा मेरो अधिल्लिर राखिदिई । लेखिएको रहेछ, ईश्वर प्रेम हो (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३६) ।

कलेज पढ्दा भेटिएको बौद्धिक र क्रान्तिचेत भएको समर नेपथ्यको सबल पात्रको रूपमा प्रस्तुत भएको छ । सरलाले उसको सम्झना गर्दै नेपाली जनताको एउटा ठुलो यथार्थ, जुन वर्गीय द्वन्द्वगत यथार्थ हो त्यसलाई प्रस्तुत गरेकी छ । एक ठाउँमा समरलाई सम्झदै सरला भन्छे- समरजी बराबर भन्नुहुन्छ- हाम्रो समाजको परिपाटी नै अहिले त्यस्तो छ जहाँ खान पाउनेहरू र नपाउनेहरू पनि छन् (अन्तर्मुखी २०३५:३२) । अर्कोतिर समरप्रति आशक्त सरला समरबाट उपेक्षित नै छ । यसबाट उसका बैशालु रहरहरू विथोलिएका छन् । उसकी सहपाठी अनिता वर्हिमुखी प्रवृत्तिकी छ । ऊ धनी बाबुकी छोरी हो । ऊ मोजमस्तीमा विश्वास गर्छे । धनी केटो फेला पारेपछि आफ्नो प्रेमीलाई धोका दिएर उसैसँग जान्छे । बाहिरी सजधजमा जीवन बिताउँदछे ।

सरला मामाघर बस्छे । त्यस घरको तल डेरावाल बस्छन् । पारीपट्टी अर्को घर छ, जुन भ्यालबाट देखिन्छ । डेरावाल मालती दिदी शिक्षित नै छिन् तर जागिर खाँदिनन् । श्रीमान्को आमदानीमा बाँच्न मन पराउँछिन् । दिनभरी घरमै बस्ने, मिठो खाना पकाउने र श्रीमान्लाई रिक्काउने उनको दिनचर्चा बनेको छ । अरुले जे भने पनि नरिसाउने उनको स्वभाव छ । अरुलाई अर्ति उपदेश र सन्देशका कुराहरू सिकाउन खोज्छिन् । उनको लोग्ने जँड्याहा छ । स्वास्नीलाई कुट्छ, मामाकी बिग्रेकी छोरीलाई अँगालो माँदै रमाउँछ । आफ्नी स्वास्नी आफूप्रति कति विश्वस्त छ भन्ने कुरा उसलाई ज्ञान हुँदैन । ऊ अरुका छोरी बुहारीप्रति लहसिने र मौका पाए उनीहरूको अस्तित्व लुट्न

समेत पछि पर्दैन । उसले यहाँ एउटा विकृत मानसिकताले भरिएको पुरुष पात्रको प्रतिनिधित्व गर्दछ । उसले सरलालाई पनि दुर्वासनाका आँखाले हेर्दछ । उता छोरी विग्रेकोमा पिर र आर्थिक अभावको पिडाले छटपटाएकी माइजूको अन्तर्व्यथा पनि कडा नै छ । छोरीहरू विग्रेकाले विहे गर्न तयार भएको केटाले समेत पात्तर्नीहरूसँग विहे नगर्ने जवाफ फर्काएको हुँदा वेदनाले आमाबाबुको छाती छियाछिया हुन्छ । सरलालाई कार्यालयका हाकिमले गर्ने दुर्व्यवहारले पनि त्यत्तिकै पिरोलिरहन्छ । सरलाको स्वाभिमान माथि आक्रमण गर्ने हाकिमी प्रवृत्तिप्रति उत्पन्न घृणाबाट महिला कर्मचारीको वास्तविकता उद्घाटन भएको छ । विग्रेकी छोरीले बोकेको गर्भ तुहाउन मामाले सरलासित सञ्चय कोषको रकम माग गर्दछन् । तर उसले बेलैमा सञ्चयकोष पाइहाल्ने स्थिति पनि बन्दैन । यता सरला मनमनै समरलाई प्रेम गर्दछे तर समरको उठवस उषासित छ भन्ने सुन्दा उसको कोमल र ईष्यालु मन व्यथित बन्दछ । यस कुराले सरलाको मनमुटु चिस्सिन पुग्दछ । अन्त्यमा समरले सम्झाएको मनलाई सम्हाल्छे-

एउटा विशेष आमाबाट जन्मिएको भए तापनि मान्छेको जीवन उसको आमाको मात्रै हुँदैन रे । यसरी ऊ संसारका विभिन्न क्षेत्रहरूमा फराकिलो भएर भिज्दै जान्छ र चर्दो उमेरमा ऊ बादल र बतास जस्तै फुक्का हुन्छ' रे । मान्छेसँग त लक्ष्य, उद्देश्य, रुची, सोच, सिद्धान्त र साथी हुनुपर्दछ रे । उनले कति सम्झाएर लेखेका थिए । प्रेम र विवाहमा मात्र कन्द्रित भएर यस जीवनको विकास हुँदैन, हामीसँगै हाम्रा महत्त्वाकाङ्क्षा हुन्छन्, युद्ध हुन्छ र हुन्छ राजनीति (अन्तर्मुखी, २०३५ : ५८) ।

मान्छेको जीवन आफ्नो मात्र नभएर सांसारिक हुन्छ । संसार विभिन्न घटनाहरूसँग सङ्घर्ष गर्दै जीवन व्यतित भएको हुन्छ भन्ने कुराको उद्घाटन उपन्यासमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यासमा जीवनका क्षणहरू र दिनहरूको संयोजन पाइन्छ । अन्त्यमा समरले उषाद्वारा राखिएको विहेको प्रस्तावलाई अस्वीकार गरेको देखाई समरमार्फत जीवनलाई सङ्घर्षपूर्ण यात्राको रूपमा प्रस्तुत गर्दै कथावस्तु समाप्त भएको छ ।

४.२ चरित्रचित्रण/पात्रविधान

अन्तर्मुखी उपन्यासमा बहुल चरित्रहरूको संयोजन छ। सामाजिक परिवेशबाट पात्रको सिर्जना गर्नु र अलग अलग पात्रका माध्यमबाट विभिन्न घटनालाई प्रष्ट्याउनु पारिजातको उपन्यासगत वैशिष्ट्य मानिन्छ। **अन्तर्मुखी** उपन्यासकी प्रमुख पात्र सरला टुहुरी, अरुको आश्रयमा बाँच्नुपर्ने तथा तत्कालीन प्रशासनिक दूरावस्थामा काम गर्ने न्यून वेतनभोगी महिला कर्मचारीको प्रतिनिधि पात्र हो। उपन्यासमा निर्वाह गरेको भूमिका अनुसार मुख्य पात्र, सहायक पात्र र गौण पात्र गरी तिन तहका पात्र रहेका छन्। उपन्यासको प्रमुख पात्र सरला हो भने सहायक पात्रका रूपमा मामा, माइजू, मामाकी जेठी छोरी, समर, मालती दिदी, र उसको लोग्ने, अनिता र गौण पात्रमा सुधा, उषा, निना आइमाई, सरलाको कार्यालयका हाकिमहरू, टाइपिस्ट केटी रहेका छन्।

४.२.१ प्रमुख पात्र

४.२.१.१ सरला

सरला उपन्यासको प्रमुख पात्र हो। उसले उपन्यास मार्फत समाजका टुहुरी, असहाय, गरिबी र दूराचारी प्रशासनयन्त्रबाट पीडित, न्यून वेतनभोगी महिला कर्मचारीको प्रतिनिधित्व गरेकी छ। सरलाको डायरी लेखन कार्यको आरम्भ सँगै उपन्यासको आरम्भ भएको छ। कथावस्तुको आदि, मध्य र अन्त्य सरलाले आफ्नो जीवनमा देखेका भोगेका र गरेका कामको क्रमिक विकाससँगै भएको छ।

सरला टुहुरी केटी हो। ऊ मामा माइजूको सहारामा हुर्किएकी र पालिएकी छ। सरला बी.ए. पढ्दै छ र सरकारी कार्यालयमा टाइपिस्ट काम गर्नुका साथै घरमा आफूले सकेको आर्थिक सहयोग पनि गर्दछे। सरला समाजलाई हेर्न, बुझ्न र आत्मसाथ गर्न सक्ने चरित्रको हो। सरला स्वाभिमानी छ, जागिरे छ, तर नोकरशाही प्रवृत्तिका हाकिमहरूको हेपाइ र उपेक्षाबाट प्रताडित छ। हाकिमको प्रताडनाको उद्घाटन गर्दै सरला भन्दछे- **टाइपिस्ट, टाइपिस्ट, टाइपिस्ट, सधैभरी हियाउँछन् मेरा सेक्सन अफिसर मलाई** (अन्तर्मुखी, २०३५ : १०) सरलामा लगनशीलता र काम गराइमा इमान्दारिता छ। उसले हाकिमलाई चाकडी गर्न मन पराउँदैन। चाकडी नगर्दा कार्यालयमा दुःख भोग्नुपरेको र हेपिनुपरेको अनुभव गर्दछे। सरला आफ्नो जागिरबाट अस्तित्वबोध गर्दछे र

आफ्ना असन्तुष्टिहरूलाई विद्रोहात्मक शैलीमा व्यक्त गर्छे- हामी सानै ओहदाका भए पनि एउटा व्यवस्था अन्तर्गतका कर्मचारी हौं । यिनीहरूका नोकर त होइनौं । यिनीहरू हामीसँग गल्लीको कुकुरलाई हप्काउने भाषा प्रयोग गर्दछन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : २०) ।

सरला टुहुरी, बेसहारा र अरुमा आश्रित छ । ऊ उमेरले परिपक्व हुँदै जान्छे । समयको परिवर्तन तथा उमेर अवस्था अनुसार व्यक्तिमा राम्रो लगाउने मिठो खाने रहरहरू जाग्दछन् । त्यो सरलाका लागि असम्भव छ । सरला जागिरबाट पाएको तलबको केही अंश पाकेट खर्चको रूपमा राखी अरु सबै माइजूलाई दिनुपर्ने बाध्यतामा छ । जुन कुरा सरलाका अभिव्यक्तिबाट प्रष्ट हुन्छ, मेरी साथी घरमा तलब बुझाउँदिन रे, सबै आफ्नो शरीरमा खर्च गर्छे । मेरो भने बुझाउनु पर्दछ । आफूलाई अलिकति पाकेट खर्च राखी सबै त म माइजूलाई नै दिन्छु । लुगा लगाउनु मेरो रहर हेरिकन हुँदैन । उमेरका रहरहरूले मलाई नै कहाँ छोड्ने हो र ? मलाई पनि त उसले जस्तै वेल बटम फेरी फेरी लाउन मन लाग्दछ (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४) । सरला उमेरका रहरहरू मार्नुपर्ने र जीवनमा केवल दुःखै दुःख गर्नु तथा पसिना बगाउनु सिवाय अरु केही प्राप्त नभएको अनुभव गर्दछे । समयसामेक्ष आफूलाई नपाउँदा ऊ आफूलाई अभागी ठान्छे र भन्छे यस उमेरमा लाउन नपाए कहिले लाउने तर मान्छेको नियति सधैँभरी एकनास नभइरहन पनि त सक्छ । कति जनाको त भाग्य पनि खुल्छ । हुनसक्छ, म भाग्य नखुल्नेमा परेकी छु, किनभने आफूले जानेदेखि यो अभाव मसँग छँदैछ । जागिर खाएदेखि मैले मेहनत गर्न सिके, पसिना बगाउन सिके तर सिके मात्रै, मेरो दैनिक जीवनमा यसले केही पनि त फरक पारेन (अन्तर्मुखी, २०३५ : ५) ।

सरला आफ्नो पातलो शरीर, मिलेको जिउडाल र हिस्सी परेको अनुहारलाई नयाँ फेशनले सजाउन खोज्छे । तर व्यस्त जागिरे जीवनको कारण नभ्याउने र आर्थिक अभावले त्यसलाई स्वीकार्न नसक्ने कुरा व्यक्त गर्छे- अलिकति पनि फेशन गरे म निकै राम्री देखिन्छु रे, मेरो जिउडाल निकै आकर्षक छ रे । यतातिर मैले कहिल्यै पनि ध्यान दिएकी छैन । फेशनका निम्ति मसँग पैसा हुँदैन । हुन त धेरैजसो कामकाजी केटीहरूले आफ्ना निजी खर्चबाट केही न केही छुट्याउँछन् फेशनका केही यस्ता उपक्रमहरू किन्नलाई । ऊ फेरि भन्छे तर म त्यति भ्याउने पनि होइन । म जान्दिनँ, यस्तो छाँटिएको जीउको महत्त्व के हुन्छ । मेरो शरीरलाई कसैले तिर्छे आँखाले हेर्छे भन्ने कुरामा मलाई विश्वास पनि छैन (अन्तर्मुखी, २०३५ : ९) । सरला धेरै नबोल्ने भएकीले

उसलाई घरमा, क्याम्पसमा र कार्यालयमा पनि अरूले हेप्छन् । सरलाको डायरी लेख्ने, फोटो सङ्ग्रह गर्ने र अटो सङ्कलन गर्ने इच्छाहरू सघन रूपमा विकास भएका छन् । पारिवारिक अवहेलनाका कारण उसको अचेतन मनले स्वतन्त्र भएर बस्ने इच्छा गर्दछ, तर चेतन मनले त्यसो गर्ने साहस दिँदैन । सरलामा आँट र साहसको कमी छ तर धैर्यताको प्रवलता चाहिँ छ । सरला एकलै बस्ने भनेको सामाजिक संस्कारको पर्खाल उक्लिन सम्भन्धे र भन्धे- के सम्भव होला ? म जस्तो काँतरले सोच्ने कुरा हो र यो । एकलै बस्नु भनेको बाबै । अहिलेका सारा पारिवारिक मान्यतालाई लत्याएर, संस्कारको पर्खाल उक्लेर, परम्पराको दाँत भाँचेर.... र समाजलाई लत्याएर ढाड फर्काइदिएर (अन्तर्मुखी, २०३५ : १२) सरलाको चेतन मनले सरलालाई पारिवारिक सुख दुःखको सामना गर्दै आफन्तहरूसँगको साथमा बाँच्न प्रेरित गरेको छ ।

सरलाका अव्यक्त चाहनाहरू मनभित्र कुण्ठित भएका छन् । उसले क्रान्तिचेत बोकैको केटा समरलाई अन्तर्मनदेखि मन पराएकी हुन्धे । त्यो अव्यक्त नै रहन्छ । व्यक्त गर्ने सामर्थ्य उसमा छैन । समरलाई नदेख्दा सरला सुन्यताको महशुस गर्दछे- आज त क्याम्पस सुन्य भएछ के-के नपुगे जस्तो । समरजी पक्रा परेछन्, कुन्नि कहाँ छन् उनी मलाई थाहा छैन । कस्तो काम भनेको थिए कुन्नि ? उनी चाँडै पक्रा पर्दैछन् भन्ने जानेकी भए त उनको काम मरेर भए पनि गरिदिने थिएँ । कहिले छुट्ने होलान् सोधूँ पनि कसलाई ? सेमिष्टर आउन लागिस्क्यो । समरजीलाई अब भेट्न पाइँदैनकी भनी सोच्दा मलाई कताकता गहुँगोपन अनुभव हुन्छ । निस्सासिएको जस्तो लाग्दछ (अन्तर्मुखी, २०३५ : १७-१८) । विवाह गरेर आमा बन्ने रहर उसमा पनि छ । अभाव र गरिबीका कारणले गर्दा उसले त्यो सोच पनि सकिदैन ता पनि सरलाले कसैकी स्वास्नी हुनुभन्दा आमा हुनु नै वेश सम्भन्धे- आमा भइसकेपछि स्वास्नी मान्छेको मानसिकतामा विशेष परिवर्तन आउँदो होला मलाई यस्तो लाग्छ : स्वास्नी हुनुभन्दा आमा हुनु नै बढी महत्त्वपूर्ण देखिन्छ (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४९) ।

सांसारिक विकृति भोग्न विवश छ सरला । सरलामा आत्मवञ्चना भन्दा नयाँ र आकर्षक जीवन भोगाइको उपाय छैन । लामो समयसम्मको प्रतिज्ञा र अभ्यासबाट जीवनमा प्राप्त हुन आउने महत्त्वपूर्ण ज्ञानबोध अनि तिनबाट मान्छेले प्राप्त गर्ने निष्कर्ष सरलाले प्राप्त गरेकी छ ।

घरैमा डेरा लिएर बस्ने पुरुषबाट विटुलिएकी छोरीप्रति रुष्ट हुन नभ्याउने मामाकी भान्जी, घर चलाउन आपत्ति परेपछि भान्जीको सञ्चयकोषमा आँखा गाड्ने मामाकी भान्जी, बन्दी रहन्जेलको पुरुष समरसँग उपेक्षा र अनाकर्षणको भाव राख्दाराख्दै पनि कारागार मुक्त हुने बेलामा समरप्रति आकर्षित हुन्छे। विवाहको प्रस्ताव आएमा विवाह गर्न तयार भएकी नायिका सरला समरको विवाहप्रति, यौन र दाम्पत्यजीवनप्रति नै निरपेक्ष भावना विकास भएको थाहा पाएपछि, दुर्घटित भएकी छ। सरला आफूलाई समाजमा सामान्य मान्छेको रूपमा स्थापित गर्न चाहन्छे। जुन कुरा उनका अभिव्यक्तिबाट स्पष्ट हुन्छ म साधारण स्वास्नीमान्छे छु, रुन हाँसलाई एकलो, बोभ बोकनलाई एकली (अन्तर्मुखी, २०३५ : ५३)।

प्रमुख चरित्रका रूपमा उभिएकी सरलाले जीवनमा आनन्द पाउँदिन। वेवारिसे जस्ती भएर जीवन गुजार्नु पर्दा निर्दयी नियतिसँग गुनासो पनि गरेकी छ हुन त आफ्नो जीवनमा धेरै हास्य पाएको मलाई थाहा छैन (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३४)। त्यस्तै आफू विरामी पर्दा कसैको पनि सहारा नपाएको व्यथा उसमा छँदैछ। के भयो सम्म भनेर सोध्ने कोही नहुँदा मर्ने इच्छा गर्दछे। आफूसँग अस्पताल जाने पैसा नभएको, मामाले बेवास्ता गरेको सन्दर्भमा ऊ भन्छे- मसँग औषधी किन्नलाई फुटेको कौडी पनि थिएन। कता हो कता एकदिन मामाले अस्पताल गए हुने भनी मटानबाटै सुभाउ दिएको जस्तो लागेको थियो। कति फिका हाँसो हाँसेकी थिएँ म उनको कुरा सुनेर। मामा जस्तो मान्छे पनि यस्तो निर्दयी भएर गए (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३४)।

सरला अन्तर्मुखी भएर पनि शोषणका विरुद्ध क्रान्तिकारी बनेकी छ। व्यक्ति समाजको वन्दै जाने, मान्छेसँग उद्देश्य, रुची, सोच, सिद्धान्त र साथी हुनुपर्ने, प्रेम र विवाहमा मात्र केन्द्रित नभई मान्छेसँग महत्त्वाकाङ्क्षा, युद्ध र राजनीति पनि हुनुपर्ने कुरामा उसको चाख देखिन्छ। ऊ केही कुरा स्पष्टसँग भन्दिन। गरिबीबाट दुःखी भएर पनि त्यसप्रति विद्रोह गर्न सकिदैन। उसमा चारित्रिक शिथिलता छ। सानै देखि टुहुरी र अर्काको घरमा बसेको हुनाले सरलाको स्वाभिमानमा आघात पुगेको छ। सरलालाई ईश्वरमा विश्वास छैन। तसर्थ ऊ भन्छे- ईश्वर प्रेम हो लाई म आफ्नो कुन सन्दर्भमा मिलाऊँ ? ल, हो रे एकछिनलाई मानिदिऊँ त्यसले के फरक पर्छ हँ ? समस्याहरू यथावत छँदैछन्, अझ कति रहन्छन् कति थपिँदै जाने हुन् को भन्न सक्दछ ? (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३८)।

सरला दुःखसित जिन्दगी बिताउने निरीह प्राणी हो । ऊ कार्यालयमा प्रशासनिक शोषण र घरमा पारिवारिक शोषणबाट पिडित छ । सबैतिरबाट हेला र तिरस्कार खाएकी सरला आफ्नो आदर्श र अस्तित्वलाई जोगाउन सफल छ । उपन्यासमा सरलाको माध्यमबाट विकृत र विसङ्गतले जकडिएको समाजमा सरलाजस्ता सहनशील र आफ्नो अस्तित्वलाई अलिकति पनि डगाउन नचाहने चरित्रहरू पनि हुन्छन् भन्ने कुरा देखाउन खोजिएको छ ।

४.२.२ सहायक पात्रहरू

अन्तर्मुखी उपन्यासमा मूल पात्रको मात्र होइन सहायक पात्रको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ । उपन्यासमा निम्नानुसारका सहायक पात्रहरू पनि रहेका छन् :

४.२.२.१ मामाकी छोरी

सरलाकी मामाकी छोरी उपन्यासकी सहायक पात्र हो । विभिन्न प्रसङ्गमा उपन्यासको विषयवस्तु यसैको जीवनका विविध घटनाक्रमसँगै जोडिएर आएको छ । मामाकी छोरीले आफूलाई समाजमा राम्रोसँग प्रशिक्षित हुन नसकेको, अल्लारे युवा जमात तथा आधुनिकता र स्वतन्त्रताका क्रममा छाडापन देखाउने तत्कालीन समाजको विकृति र विसङ्गतिलाई अन्ध आँखाले स्वीकार गर्ने प्रतिनिधि पात्रको रूपमा आफूलाई स्थापित गराएकी छ ।

एक छाक खान र एकसरो लुगा लगाउन समेत धौ धौ भएका परिवारमा जन्मिएकी मामाकी छोरी हरेक दिन सिनेमा हलमा फिल्म हेर्ने र होटलमा खाने इच्छा गर्ने पात्र हो । उसलाई घरको वास्तविकता के हो भन्ने कुनै वास्ता छैन । ऊ त आडम्बरी पनमा रमाउन चाहन्छे । मामाकी छोरी उत्ताउली र छाडापनको प्रतिनिधित्व गर्ने पात्र हो । ऊ दिनहुँजसो फिल्म हेर्ने र परपुरुषसँग लहसिनमै आनन्द ठान्दछे । यस सन्दर्भमा सरलाले भनेका अभिव्यक्तिबाट उसको चरित्र प्रष्ट हुन्छ- बहिनीलाई सिनेमाको नराम्रो लत लागेको छ । हुन त काठमाडौँमा यो लत कसलाई लागेको छैन र ? केही दिन अघि मात्र मैले भाँडा पसलेको छोरासँग गइरहेको देखेकी थिएँ । त्यस दिन उसले घरमा आएर साथीसँग सिनेमा हेर्न गएकी थिएँ भनी (अन्तर्मुखी, २०३५ : २२) । मामाकी छोरी आफ्नो स्वार्थको लागि भ्रुटो बोल्ने र वास्तविकता भन्दा परका सपना देख्ने चरित्र हो । मामाकी छोरी क्षणिक आनन्द लिने र केही सुविधा पाउँदैमा आफ्नो सर्वस्व सुम्पने सामाजिक अस्तित्व नभएकी पात्र हो । सरला भन्छे- एउटा सिनेमा देखाइदिएपछि ऊ आफ्नो सबथोक लुटाउन तयार हुन्छे (अन्तर्मुखी, २०३५ : २२) । यौन उन्मादमा

मात्तिएर बाबुको उमेर सरहको आफ्नै घरमा डेरा गरी बस्ने मालती दिदीको लोग्नेसँग उठबस तथा अनैतिक क्रियाकलापबाट गर्भधारण गरी आफ्नो अस्तित्वलाई माटोमा मिलाउने चरित्र हो। उसले समाजका विकृतिहरूको प्रतिनिधित्व गर्दछे। अनैतिक सम्बन्धद्वारा पेटमा हुर्किएको भ्रुण नष्ट गर्ने समाजकी विकृत चरित्र हो। मामाकी छोरी दिनभरी परपुरुषसँग लहसिने र राति चोर कुकुरजस्तो घरमा पस्ने पात्र हो। उसलाई यौनभोगीहरूले भगाउने र छाड्ने गरिरहेका छन्। उसको कौमार्य लुटछन् र उसको शरीरलाई लछारपछार पार्छन्। जुन कुरा सरलाले बोलेका अभिव्यक्तिबाट पुष्टि हुन्छ-

साँझ परिसकेपछि बहिनी चाहिँ कुकुर जस्तो लुसुकक पस्न आइ हामी
 भात खानलाई तर्खर गर्दै थियौँ। तिन दिन भित्रै ऊ मज्जासँग
 ओइलिएको फुल जस्तै देखिन्थी। निचोरिएको कागति जस्तो पनि।
 लुट्नेहरूले वेस्कन लुटेजस्तो छ उसलाई। भागेकी त होइनरहिन्छ ऊ
 फर्केर आई। हुनसक्छ, भगाउनेले धेरै रंगीन सपनाहरूको लोभ देखाएर
 लग्यो र आफ्नो स्वार्थ पुरा भएपछि बासी फुलजस्तो टक्टक्याइदियो।
 मलाई लाग्छ एक जना मात्र त उसको शरीरसँग अवस्य खेलेको छैन,
 धेरै जनाले उसलाई लछार पछार पारेको हुनुपर्दछ। हेर ! यस केटीको
 नियति पनि कति डरलाग्दो रहेछ (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३०)।

उपन्यासमा मामाकी छोरीले आर्थिक विपन्नता भोगिरहेको निम्नमध्यम वर्गमा हुने सम्पन्नताको सपना र अप्राप्तिको पिडा प्रस्तुत गरेकी छे। मामाको गरिबी र अभावपूर्ण पिडामा बाँचेर पनि यो चरित्र सिनेमा, होटल र फुर्मासी जस्ता कुलतमा पर्छे। यस्तो विलासी जिजिविषामा फस्दै जाँदा विग्रिएका केटाहरूको फन्दामा पर्छे, कौमार्य लुटाउँदछे र गतिहीन दसामा लुटिएकी कुकुर्नीजस्ती भएर घर फर्कन्छे। यति हुँदा पनि उसमा अलिकित पनि पश्चात्तापको बोध हुँदैन। यसरी विपन्न परिवारमा जन्मी हुर्कने र सम्पन्नताको सपना देख्ने तर सो प्राप्त गर्न नसक्दा आउने विकृति उपन्यासमा सरलाको मामाकी छोरी मार्फत उद्घाटन गरिएको छ।

४.२.२.२ मामा

उपन्यासमा सरलाको **मामा** समाजमा दलाली गरेर आफ्नो जीवन निर्वाह गर्ने पेसेवार व्यक्तिको प्रतिनिधि पात्रको हो। मामा उपन्यासको सहायक पात्र हो। दलाली

पेसाबाट दुईचार पैसा आम्दानी हुन छोडेपछि गरिवीलाई आत्मासाथ गर्नु सिवाय उसमा अरु केही देखिँदैन । स्वास्नी मान्छेले पढेर केही हुँदैन भन्ने कुविचार उसमा छ । स्वास्नी मान्छेलाई शिक्षादिशा दिनुहुँदैन र उनीहरूलाई घरको काममा मात्र राखिनुपर्दछ भन्ने सङ्कीर्ण भावना उसमा रहेको छ । त्यसैलाई इङ्गित गर्दै सरला भन्दछे- स्वास्नीमान्छेको पढाइ विषयमा मेरो मामाको विचार असाध्यै संकीर्ण छ । मलाई बेला कुबेला उनको यो छोटो विचारले तर्साइ रहन्छ । कतै अब पढ्नु पर्दैन भनी टुङ्गो लगाइदिने हुन् कि (अन्तर्मुखी, २०३५ : ६) । सन्तानलाई उचित शिक्षा दिन नसकी छोरीहरूलाई सुमार्गमा डोच्याउन नसक्ने लाचारी अभिभावकको रूपमा मामा उपन्यासमा प्रस्तुत भएको छ । ऊ अति स्वार्थी छ किनभने आफूलाई अप्ठ्यारो तथा गाह्रोसाह्रो नपरी अरुको केही वास्ता गर्दैन । अभावै अभावले भरिएको घरमा मान्छेका गरिमाहरू पनि खस्कदै जान्छन् । सुरुमा उसको परिवारमा आर्थिक सुव्यवस्था राम्रै भए पनि व्यापारमा आएको मन्दीले उसको जीवनलाई कुव्यवस्थातिर धकेलिरहेको छ । सन्तानले सुमार्गको बाटो नपहिल्याउनु, विकृति र विसङ्गतिदर्ता आफूलाई अगाडि बढाउनु, श्रीमतीको किचलो घरमा रहनु र विविध आर्थिक दुरावस्थाले गर्दा उसको जीवन धरासायी बनेको छ । आफूलाई असहज अवस्थाले छोप्न लागेको अवस्थामा भाञ्जी सरलालाई माया गरेको अभिनय उसका अभिव्यक्तिबाट बुझ्न सकिन्छ- हेर, सरले तँ मेरी जेठी छोरी जस्ती छेस, छोरी जस्ती मात्र होइन छोरी नै होस् । तँ देखि यस घरका कुराहरू केही लुकेका छैनन् । तिमीहरू सबैलाई मेरो माया एकनास छ । उनी फेरि भन्छन् तसँग एउटा सानो सल्लाह गर्नु छ आज । घरको कुरा कतै नजाओस है नानी (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४२) । काठमाडौँमा घरभाडा दलाली गरेर जीवन चलाउने उसको दिनचर्या छ । ऊ आफू अशिक्षित भएको अनुभूति गर्दछ । समय परिवर्तनसँगै जग्गा दलालीमा पनि पढेलेखेका मानिसहरूको पहुँच वृद्धि हुन थालेपछि उसको दलाली व्यवसाय फस्टाउन सकेको छैन ।

मामाको व्यवहारमा व्यापारिक कुटिलता देखिन्छ । पहिले सरलासँग नबोल्ने मामा छोरीको इज्जत राख्नलाई सरलासँग साखिल्य बन्छ । आफ्नी छोरीले अनैतिक सम्बन्ध कायम गरी परपुरुषको गर्भधारण गरेपछि त्यसलाई फ्याँकन उसँग पैसा हुँदैन र लाचार भएर भाञ्जी सरलासँग सञ्चयकोषको पैसा दिन भन्छ । यसै सन्दर्भमा ऊ भन्छ- सरले तेरो बहिनीको गति देखिहालिस् त्यो पनि तँ जस्तै चरित्र युवती र मेहनती भइदियोस् भन्ने मेरो सपना थियो । म लोग्ने मान्छे भएर त्यसका निम्ति आँशु बगाउन नसकेको

मात्रै हो । रुनलाई मसँग पनि थुप्रै कारणहरू छन् तर रुने बाटो छैन । मसँग खर्चका नाउँमा केही पैसा छैन, तर माइजू यो छोरी लिएर अन्त कतै गएर आऊँ भन्छे । तेरो सञ्चयकोष भिकेर मलाई दे है ? (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४३) ।

अभावै अभावको पिडामा पिल्सिएको जीवन र अरुसँग सापटी मागेर भए पनि इज्जतको ढाकछोप गर्ने समाजको लाचारी पुरुषको प्रतिनिधित्व मामाले गरेको छ ।

४.२.२.३ माइजू

माइजू उपन्यासकी सहायक पात्र हो । ऊ तिन छोरीहरूकी आमा हो । सुरुमा माइजूको स्वभाव ममतामयी, दयालु, स्नेही र मातृवात्सल्यपूर्ण नारीको रूपमा देखिन्छ । जुन कुरा सरलाका अभिव्यक्तिबाट स्पष्ट हुन्छ-

माइजू पहिलो पटक सुत्केरी हुँदा म दिनभरी घाममा उनीसँग टास्सिएर वसिरहन्थेँ र कसैले सोधेपछि म यो माइजूको छोरी, बहिनीलाई त माइजूले अस्पताबाट ल्याएको भनी आश्वस्थ हुन्थे (अन्तर्मुखी, २०३५ : ५६) ।

मामाको पेसा धरासायी भएपछि आय श्रोत खुम्चिन थाल्छ । गरिबी र अभावले छोपेपछि उनको स्वभावमा परिवर्तन आउँछ । ऊ सानो कुरामा पनि बहालमा बस्नेहरूसँग कचकच गर्न थाल्दछे । मुखले केही भनेजस्तो नगरे पनि व्यवहारले फट्याई गर्ने प्रवृत्ति माइजूको छ । आफ्नी छोरीलाई असल र सत्त्वरित्रमा राख्न नसक्ने उत्तरदायित्वविहिन आमाको रूपमा माइजू प्रस्तुत भएकी छ । बच्चावच्ची जन्माएर मात्र आमा भइँदैन । तिनीहरूको सही लालनपालन तथा उचित शिक्षा दीक्षा र वातावरण दिन सक्न हुनुपर्दछ । आमा भनेको पृथ्वी, धर्ती हो उसमा पृथ्वीमा जस्तै सहनशीलता र धैर्यता हुनुपर्दछ । तर यहाँ माइजूको स्वभाव त्यस किसिमको देखिँदैन । सानो कुरामा पनि भर्कने र रिसाउने उनको स्वभाव छ । जुन कुरा उनका अभिव्यक्तिबाट स्पष्ट हुन्छ ।

एक दुई दिनमै माइजूहरू बत्तीका निमित्त कचकच गर्न थाल्ने हुन कि । पहिले बसेका विद्यार्थीहरूलाई त्यस्तै भएको थियो । माइजू आजभोलि यसैयसै कचकचे भएकी छन् । उनको आतङ्कले घर एक

किसिमले त्रस्त छ । हातपात उनी गर्ने होइनन् तर वचनको तीखो र व्यवहारकी कपटी (अन्तर्मुखी, २०३५ : १०) ।

ऊ व्यवहारमा रूखी छ । माया, ममता र दया भन्ने माइजूमा जागदैन । भाञ्जी सरलालाई तिस्कारको आँखाले हेर्ने र रिसको आवेगमा आफ्नै छोरीहरूलाई जथाभावी बोल्ने बानीको विकास भएको छ । माइजू आफूले रोजेको केटासँग छोरीको विहे गरिदिने कुरा चलाउँछे । उता छोरी भने सयौं केटाहरूको पछि लागि आफ्नो अस्तित्व र अस्मिता गुमाइसकेकी हुन्छे । समाजले त्यो कुरा थाहा पाइसकेको हुन्छ । पातर्नी केटीसँग विहे नगर्ने भनी केटोले छोडेपछि उसको रिस भन उग्र भएको देखिन्छ । जुन कुरा उसको अभिव्यक्तिबाट बुझिन्छ- सुनिस सरला, यस रण्डीलाई मेरो मनले रोजेको केटाले विहे नगर्ने भयो । त्यही दिन मारिदिनुपर्ने रहेछ रण्डीलाई, गरीब भए पनि उनीहरूको इज्जत धेरै छ रे हाम्रो मात्र इज्जत नभएका हो र ? मेरो कोखको कलङ्क रहिछस् रण्डी तँ त (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४१) ।

शारीरिक अशक्तता र अभावले ग्रस्त माइजूको जीवन कमजोर देखिन्छ । आफ्नो कमजोरीको फाइदा उठाएर कुवाटोमा लागेकी छोरीले उसको जीवनलाई भन विचलित बनाएकी छ । तसर्थ विपन्न परिस्थिति र गरीबीले गर्दा माइजू अत्यन्त निर्दयी र कठोर बनेकी छ ।

४.२.२.४ समर

उपन्यासमा समर सहायक चरित्र हो । ठाउँठाउँमा व्यक्त भएका समरका अभिव्यक्तिले पारिजात भित्रकै सचेत चेतनाको साँस्कृतिक बिम्बका रूपमा देखिएको छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यासमा समर बौद्धिक र क्रान्तिचेत भएको प्रतिनिधि पात्रको रूपमा देखिएको छ । तर उसको क्रान्ति चेतनाले सफलता पाउन नसकी ऊ जेलको चिसो छिँडीमा बस्न विवश छ । यसबाट के स्पष्ट छ भने तत्कालीन समाज वा राष्ट्रले विद्रोह र क्रान्ति मार्फत समाजको उन्नति तथा विकास र स्वतन्त्रता चाहेको छ । समाजका शोषक तथा दूराचारी प्रशासनले त्यसलाई माथि उठ्न नदिई दवाएर राखेको अवस्था देखिन्छ । समर क्याम्पस पढ्ने विद्यार्थी हो । क्याम्पसमा उसलाई क्याम्पस भाँडा, दादा, दुई पैसे क्याम्पस नेता भन्ने गर्दछन् । अरुले जे सुकै भने पनि ऊ एक

बौद्धिक व्यक्ति हो । उपन्यासमा उसैको माध्यमबाट समाजले स्वतन्त्रता चाहेको र आफ्नो अस्तित्वलाई स्थापित गर्न खोजेको देखाइएको छ ।

४.२.२.५ मालती दिदी

मालती दिदी उपन्यासकी सहायक चरित्र हुन् । मालती दिदीले उपन्यासमा सहनशील पात्रको प्रतिनिधित्व गरेकी छन् । उनी प्रेमविवाह गरेर बसेकी छन् । उनी पढेलेखेकी र शिक्षित पनि छन् । उनी धेरै सोझी र हँसिलो स्वभावकी छन् । उनी जागिर खानमा रुचि देखाउँदिनन् र आफ्नो लोग्नेको कमाइमा बाँच्न चाहन्छिन् । अर्काको कमाइमा रमाइ गर्ने परजीवी चरित्रको रूपमा उनलाई लिन सकिन्छ । रक्सीले मात्तिएर आई आफूलाई लोग्नेले कुट्टा पनि कुनै प्रतिक्रिया दिन्नन् बरु त्यसलाई वास्तविकता ठान्छिन् । मालती दिदी समाजलाई सामान्य रूपमा लिने क्षमता भएकी पात्र हुन् । आफ्नो विवाहको दिनपारी उसले सरलालाई बोलाई आफ्नो जँड्याहा श्रीमान् नै आफ्नो जीवनको सर्वस्व भएको कुरा व्यक्त गर्छिन् । उसले आफ्ना माइतपट्टीका बाबुआमा दाजू भाइ, दिदी बहिनी सबैलाई त्यागेर त्यही जँड्याहालाई आफ्नो ठानी बसेकी छन् । जुन कुरा उपन्यासमा उनले सरलासँग बोलेका निम्न अभिव्यक्तिबाट प्रष्ट हुन्छ- **तिम्रो दाइलाई पाउनका निम्ति मैले सारा नातागोता, धर्म, सम्पत्तिलाई त्याग्न परेको छ । आमा बाबुले मलाई घरमा फर्केर नआउनु भनेका छन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४०)** यो सुनेर सरला भन्छे **अनौठो माटाले बनेकी रहिछन् मालती दिदी (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४०) ।**

उपन्यासमा मालती दिदीलाई सहनशील नारी चरित्रको रूपमा उभ्याइएको छ । आफूले घरमा लोग्नेको कुटाइ खाई विविध प्रताडना सहेर पनि त्यसको ढाकछोप गर्दछिन् । जँड्याहा लोग्ने र उसको कमाइलाई नै सर्वस्व ठान्छिन् । पढेलेखेकी भए पनि कुनै इलम, पेसा, रोगजारीमा रुचि नदेखाउने निश्क्रिय पात्र हुन् मालती दिदी । उनी आफ्नो वास्तविकतातिर भन्दा अरुलाई उपदेश दिनमा बढी तल्लिन देखिन्छिन् । मिठो बोल्ने, बाँडीचुडी खाने र अरुलाई मिठो बोलीले रिभाउन सक्ने मालती दिदीले आफ्नो लोग्नेलाई भने रिभाउन सकेको पाइँदैन । जुन कुरा सरलाले बोलेका अभिव्यक्तिबाट बुझ्न सकिन्छ- **मालती दिदी मान्छे रिभाउन सक्ने कलामा सिपालु छिन, दुःखको कुरो लोग्नेलाई एकलौटी मायामा बाँध्न भने सकेकी रहिनछिन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४५) ।**

अन्तर्मुखी उपन्यासमा विविध पात्रहरूको संयोजन पाइन्छ। उपन्यासमा आफ्नो घरमा पढेलेखेकी श्रीमती हुँदाहुँदै अर्काकी उमेर नपुगेकी छोरीप्रति आँखा मार्ने र छिल्लिने, रक्सी सेवन गरी मात्तिएर श्रीमतीलाई कुटपिट गर्ने र समाजमा भाँडभैलो मच्चाउने मालती दिदीको लोग्ने जस्ता विकृत चरित्रको उद्घाटन गरिएको छ। आफूले घरमा लोग्नेको कुटाई खाइ विविध प्रताडना सहेर पनि त्यसको ढाकछोप गर्ने तथा जँड्याहा लोग्ने र उसको कमाइलाई नै सर्वस्व ठान्ने, पढेलेखेकी भएर पनि इलम, पेसा र रोजगारीमा रुची नदेखाउने, आफ्नो वास्तविकता एकातिर पन्छाएर अरुलाई उपदेश दिनमा सरिक देखिने मालती दिदीलाई सहनशील चरित्रको रूपमा उपस्थित गराइएको छ। अफिसको कामलाई वेवास्ता गरेर शृङ्गार पटारमा व्यस्त देखिने सरलाकी अफिसकी साथी तथा आफ्नो वास्तविक प्रेम र प्रेमीलाई धोका दिएर धनसम्पत्तिको लोभलालचमा अर्को केटासँग विहे गर्ने स्वार्थी प्रवृत्तिकी अनिता र अल्लारे केटाहरूलाई पछि पछि लिएर हिँड्ने र शृङ्गार पटारमा नै बढी लालायित देखिने नीना जस्ता विविध प्रवृत्ति र स्वभावका चरित्रहरूको उल्लेख गरिएको छ। त्यस्तै सरलाको व्यक्तिगत जीवनप्रति चासो राख्ने एउटा केटो र उपन्यासमा नाममात्र उल्लेख भएकी तर कुनै पनि भूमिका निर्वाह गरेको नदेखाएकी सरलाकी साथी सुधा जस्ता गौण चरित्रहरूको उपस्थिति पनि उपन्यासमा पाइन्छ। धर्मका आडमा विभिन्न अनैतिक क्रियाकलाप गर्दै हिँड्ने क्रिश्चियन धर्म प्रचारक महिला, समरको जीवनसँग जोडिएकी उषा र अन्य विविध प्रवृत्तिका गौण पात्रहरूको उपस्थिति पनि यहाँ छ।

उपन्यासको सुरुदेखि अन्तिमसम्म प्रमुख चरित्र सरलाको व्यक्तिगत जीवनमा आइपरेको समस्या, उसले भोगेका पिडाबाट उम्कन खोजिएको उन्मुक्ति, विकास र अस्तित्वबोधको यथार्थ चित्रण पाइन्छ। जुन कुरा पारिजातले आफ्नो व्यक्तिगत जीवनसँग जोडेर हेरेकी हुन् कि भन्ने आभाष हुन्छ। गरिबी, अभाव र सहाराविहिन जस्ता पारिवारिक शोषण, र हाकिमी प्रवृत्तिबाट प्रताडित न्यून वेतनभोगी महिला कर्मचारीले जीवनमा भोग्नुपरेका प्रशासनिक शोषणहरूको रहस्योद्घाटन उपन्यासमा सरलामार्फत प्रकट गरिएको छ। धर्मका आडमा हुने अनैतिक क्रियाकलाप विद्यार्थी राजनीतिको झलक तथा निम्नवर्गीय परिवारका आर्थिक एवं सामाजिक समस्यालाई उपन्यासमा प्रष्ट पारिएको छ। सहरको एक कुनामा अवस्थित मामाघरको दिनचर्या माइजू र आमाकी छोरीहरू, मामाघरमा डेरा गरेर बस्ने व्यक्तिहरू र कार्यालयका सरलाका साथीहरू

उपन्यासका कथा सङ्गठनभिन्न समेटिएका छन् । सरलाका साथीहरू अनिता बहिर्मुखी किसिमकी नारी हो । ऊ जोसुकैको अधिलिखित प्रस्तुत हुने अनि नेपाली समाजको विवाह, यौन र प्रेम सम्बन्धी धारणामा बाहिरबाट प्रविष्ट हुँदै गइरहेको यौन मनोवैज्ञानिक विसङ्गतियुक्त धारणाको प्रतिनिधित्व गर्दछे । सामाजिक विसङ्गतिहरूबाट सामाजिक मुक्तिका निम्ति सङ्घर्ष गर्न सक्ने समर जस्ता पात्रले उपन्यासलाई उचाइ प्रदान गरेका छन् ।

४.३ परिवेश

अन्तर्मुखी अस्तित्ववादी चिन्तनधारामा सृजित उपन्यास हो । २०२२ सालको शिरीषको फुल उपन्यासबाट स्थापित औपन्यासिक स्वरूप, कथ्य र संरचनाका अतिरिक्त प्रस्तुतीकरणमा समेत आफ्नै नवीनता लिएर देखापरेको अन्तर्मुखी उपन्यास उनको प्रारम्भिक चिन्तनबाट एक पाइलो पनि यताउता सरेको छैन । २०३६ सालमै परिजातले घोषणा गरिन् म अब मार्क्सवादी भएर लेख्छु त्यसै अनुसार उनले अन्य कविता, कथाविधा लगायत तोरीवारी बाटा र सपनाहरू जस्ता मूल प्रवृत्ति समाजवादी यथार्थवाद सम्बन्धी उपन्यासहरू लेखिन् ।

अन्तर्मुखी उपन्यासले बाह्यपरिवेशको रूपमा सरलाको मामाको घर, सरला पढ्ने क्याम्पस उसले काम गर्ने सरकारी कार्यालय र त्यसमा कार्यरत तत्कालीन सरकारी हाकिमहरू जसले तल्लो तहका कर्मचारीहरूलाई कुकुरको दाँजोमा राखी हेप्ने गर्थे । उनीहरूको चारित्रिक वर्णन छ । विद्यार्थी आन्दोलनको झलकको प्रतिनिधित्व गर्ने समर, उसले बन्दी जीवन बिताएका कारागारको चिसो छिन्डी पनि बाह्य परिवेशको रूपमा चित्रित छ । त्यस्तै मामाको घरमा डेरा गरी बस्ने मालती दिदी तथा उसको जँड्याहा लोग्ने, त्यसै जँड्याहासँग अनैतिक क्रियाकलाप गरी गर्भधारण गर्ने सरलाकी मामाकी छोरी जस्ता विकृत स्वभावका चरित्रहरू मार्फत तत्कालीन विसङ्गत र विकृत सामाजिक परिवेशलाई चित्रण गरेको छ । काठमाडौँको सहरिया परिवेशमा शिक्षित र जागिरे नारीको मानसिक कुण्ठा प्रस्तुत उपन्यासले आधुनिकताका नाममा देखा परेका फेसन परस्त विकृतिदेखि गरिब घरका केटीहरूको विकृत मानसिकता र विसङ्गत भोगाइको जटिल यथार्थलाई सङ्केत गरेको छ ।

४.४ भाषाशैली

पारिजातले **अन्तर्मुखी** उपन्यासको रचना गर्ने सिलसिलामा तत्सम, तद्भव, आगन्तुक, अनुकरणात्मक तथा गाउँघरमा प्रचलित भर्रा शब्दहरूको प्रयोग गरेकी छन् । **अन्तर्मुखी** उपन्यासमा समय, मेघ, वर्ष, प्राणी कला, रुचि, उन्माद, घृणा धन, विद्यार्थी, निर्भिक, औषधि, वातावरण, अधिकार, प्रतिकूल, युवती, दृष्य, आवेश, किशोरी, शान्त अकस्मात, ईर्ष्या, ग्रहण, अपमान, सुभाउ, पक्राउ जस्ता तत्सम शब्दहरूको प्रयोग गरिएको छ । डायरी, टाइपिस्ट, टाइपराइटर, टाइफाइट, अड्डा, टाइप, पिकनिक, अफिस, क्याम्पस, फेशन, फाउण्डेशन, लिपिस्टिक, इमर्जेन्सी ब्याग, ग्यारेन्टी, फिट, सेक्सन अफिसर, तलब, हिरोइन, ढोका, भ्याल, वहाल, अटोग्राफ, अटो सिनेमा, पुलिस अफिसर, एजेन्ट, क्याप्टेन जस्ता आगन्तुक शब्द पनि प्रयोग भएका छन् ।

उपन्यासमा पोतेर, आड तन्काएर, काँतर, पोथ्रा-पोथ्री, पट्यारलाग्दो, मटान, स्याँठ, बगुल्टो, तिहुन, वाइफाले, अल्लारे, अधमरो, स्वास्नी, पर्खाल, ठिटाठिटी, खुट्टा, लात्ती, तिछ्छे आँखा, नघुडिग्रएको छिडी, निम्याउनु, फर्याइली, हँसिली, सुरिलो जिउडाल, ढुङ्गा, बाहना, सुर्केर, निस्लोट, केश, आड निर्धा, पापी, लुगाफाटा, खँगारेको थुप्रो, अबुभ, लफंगा जस्ता भर्रा शब्द पनि प्रयोग भएका छन् ।

उपन्यासमा हुरी, आँखा, तरुनी, विहानी, साँभ, दिउँसो, रिक्तो, रगत, तुषारो, कपटी, शृङ्गार, अभिसाप जस्ता तद्भव र टुक्रा-टुक्रा, खलवल खलवल, सानो-सानो, जहाँतही, ठूलुला, धुम्धुम्ती, सत्यौस, ढक्ढक्याउनु, घुसुरमुन्टे, पारा-पारा, फररर, खुरुखुरु निसन्देह स्वट्टै जस्ता अनुकरणात्मक र दिवत्व शब्दको प्रयोग भएका छन् ।

उपन्यासमा चावी भरेको पुतली जस्तै, ओइलिएको फुल, निचोरिएको कागती, बासी फुल, पर्दाहिन, वालुवाको खातजस्तो, शमशान जस्तो, अँध्यारो गुफा जस्तै, विरालोको जस्ता आँखा, पिण्ड रोगी, जवरस्वाँठ, छल्याहा, कुहिरो लागेको विहानी, धुम्म फुलिएर हिँड्ने, मन्दबुद्धि, पानी उघ्रेको आकाश, गोरु जस्तो घोटेको, कर्कलोको पात, चिर निन्द्रा जस्ता टुक्काको प्रयोग भएको छ ।

उपन्यास डायरी शैलीमा लेखिएको छ । शैलीका दृष्टिबाट उपन्यास नयाँ हो । यसमा औपन्यासिक उपकरणहरू पनि फरक छन् । कथावस्तु र चरित्रको व्यवस्थापन

भिन्दै शैलीमा गरिएको छ । टुक्रे जीवनका क्षणहरू, घण्टाहरू र दिनहरूको संयोजन यहाँ छ ।

४.५ अन्तर्मुखी उपन्यासको उद्देश्य/जीवनदृष्टि

उपन्यासमा न्यूनवैतनिक कर्मचारीहरूको जीवन भोगाइको पिडालाई सरलाका माध्यमबाट अभिव्यक्त गरिएकोछ । अभाव, गरिवी र विसङ्गतिमा बाँच्न विवश न्यून वेतनभोगी कर्मचारीका समस्या, प्रशासनभित्रका दूराचार धर्मका आडमा हुने अनैतिक क्रियाकलाप, विद्यार्थी राजनीतिको झलक मार्फत् समाज र तत्कालीन प्रशासनिक व्यवस्थाको चित्रण गर्नु यसको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । मान्छे सामाजिक प्राणी हो । ऊ समाजमा जन्मन्छ, समाजमा हुर्कन्छ र समाजमा नै उसले आफ्नो जीवनलीला समाप्त गर्दछ । तसर्थ मान्छे समाजमा अस्तित्वशाली भएर बाँच्न र रमन चाहन्छ । आमा, बाबु, इष्टमित्र साथी सङ्गतिहरू नै मान्छेको जीवनलाई अस्तित्व दिने तत्त्व हुन् । तर यहाँ प्रमुख पात्र सरला आमा, बाबु नभएकी टुहुरी छ । इष्टमित्रको नाउँमा मामा माइजू छन्, तर पनि तिनबाट पाउनुपर्ने सामाजिक सद्भाव र माया, मोह पाउन सकेकी छैन । तसर्थ उसले आफूलाई एकलो भएको महशुस गर्दछे र एकलो हुनु जीवनको अभाग भन्ठान्छे । एकलो जीवन जिउँदा विभिन्न अभाव र पिडा खेप्नुपर्ने बाध्यता पनि उसमा छ । एकलो जीवन बाँच्दाको छटपटी, पिडा र सन्त्रासका अभिव्यक्ति उपन्यासमा व्यक्त भएको छ ।

हुन त एकली नै छु तथापि राति मलाई यस एकलो हुनुले असाध्यै
पिरोल्छ । आफ्नो घर गृहस्थी, आमा, बाबु, भए कस्तो हुने थियो होला ।
मलाई लाग्छ टुहुरी हुनु जीवनको सबैभन्दा ठुलो अभाग (अन्तर्मुखी,
२०३५ : ३) ।

मानिस यथार्थमा विश्वास गर्दछ । वास्तविकता भन्दा बाहिरको स्थिति भनेको मान्छेको आस्तित्व भन्दा बाहिरको स्थिति हो । जसले मान्छेलाई सामाजिक बनाउनमा जोड दिन्छ । जीवन एउटा साधारण तर सारयुक्त हुनुपर्दछ भन्ने कुरालाई सरला उपन्यासमा व्यक्त गर्छे- गफैगफको सारतत्त्व त्यति भएजस्तो लाग्दैन मलाई त । साधारण मेकअप : साधारण भेषभुषा र थोरै बोल्नेहरूलाई कसैले पनि पुछ्दैन (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४) । वर्तमान समयको जीवन भोगाइ र क्याम्पसमा पढ्ने विद्यार्थीहरूको खोक्र्याइँपनलाई उपन्यासमा सशक्त ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको छ- त्यसो भए व्यवहार

के मान्छेहरूको सम्बन्धको खोक्रयाइँमा चल्छ ? आजभोलि अड्डामा, क्याम्पसमा, घरमा यस्तै खोक्रयाइँका कुराहरू मात्र चल्छन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : ४) । समाजमा आदर्शवादी देखाउन खोज्ने शहनशीलता नै सबैभन्दा ठुलो गुण हो भन्ने उपदेश दिने कुरालाई देखाउन खोजेको छ । व्यक्तिले कारण अनुसार कार्य गर्नुपर्दछ र कुनै पनि घटनाको कार्यकारण सम्बन्ध हुन्छ । जो मान्छेले सत्य पत्ता लगाउन सक्दछ त्यसले एक दिन नयाँ इतिहास निर्माण गर्न सक्दछ भन्ने कुरालाई निम्न उद्धरणले पुष्टि गर्दछ सहनु मान्छेको जीवनको कुनै महत्त्वपूर्ण कुरो होइन रे । सहनेहरूको दुःख माटो भएर जान्छ रे, नसहनेहरूको दुःख इतिहास भएर जुमुराउँदछ रे (अन्तर्मुखी, २०३५ : ५) । मान्छेको जीवन सधैं निरासाजनक मात्र नभएर कहींकतै आशाका केन्द्रविन्दु पनि हुन्छन् भन्ने आशावादी दृष्टिकोण व्यक्त कुनै पनि वस्तुको आदि र अन्त हुन्छ भने यी बाध्यताहरूको पनि अन्त कसो नहोला (अन्तर्मुखी, २०३५ : ६) । दुःखले भरिएको यथार्थमा पनि कहि कतै आश्रय दिनेहरू हुन्छन् । त्यसले गर्दा दुःखको जीवनले पनि केही हदसम्म भए पनि सार्थकता पाउँदछ भन्ने कुरा सरला टुहुरी भएर दुःखमा पिल्सिए पनि मामा माइजूको आश्रयमा आफ्नो जीवनलाई अलिकति भए पनि सार्थकता पाएको अनुभव गर्दछे र भन्दछे आश्रय दिनेहरू जस्ता होऊन् आश्रितहरूलाई उनीहरूले गुण लगाइरहेकै हुन्छन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : ९) ।

सरकारी कार्यालयहरूमा नोकरशाही व्याप्त रहेको यथार्थलाई उपन्यासको प्रारम्भदेखि नै प्रस्तुत गरिएको छ । कार्यालयका हाकिमहरू काम चाहिँ कम गर्दछन् र दम्भ भने ठुलाठुला गर्दछन् । उनीहरू निम्न वैतनिक कर्मचारीहरूप्रति उपेक्षा भाव राख्दछन् र चित्त नबुझेमा हियाएर बोल्दछन् । यसले तत्कालीन कार्यालयगत जीवन दृष्टिलाई इंगित गरेको छ । यस्ता सबै यथार्थको सङ्केत गर्दै सरला भन्छे- टाइपिस्ट, टाइपिस्ट, टाइपिस्ट सधैंभरी हियाउन खोज्दछन् मेरा सेक्सन अपिसर मलाइ । आफ्नो ओहोदामा बस्न नजान्ने मान्छे । आफूभन्दा तलका कर्मचारीहरूसँग छिल्लिएर घोचपेच गरेर समय काट्छन् (अन्तर्मुखी, २०३५ : १०) । यस नोकरशाहीमा आफूभन्दा माथिका हाकिम अलिक सहृदयी पाउनु पनि भाग्य मान्नुपर्दछ (अन्तर्मुखी, २०३५ : २५) । मान्छे अरुको आश्रयमा बसेपछि उसको इच्छा र चाहनालाई दबाएर बस्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्था जीवनदृष्टिको रूपमा उल्लेख भएको छ । सरलाकी माइजू अति कचकचे भएकोले उसले सरलालाई नोकरको दृष्टिले हेर्ने गरेको छ । सारा घरको धन्दाहरू उसकै

सक्रियतामा भ्याइनु पर्दछ भन्ने उनी सोच्दछिन् । उनको यस किसिमको व्यवहारले गर्दा सरला रुनसम्म सकेकी छैन । मान्छे भएर साना दुःख पर्दा रूनु हुँदैन त्यसले कमजोर मानसिकतालाई उद्घाटन गर्दछ भन्दै सरला भन्दछे आज मलाई साँच्चै नै रुन मन लागिरहेछ तर आँशु भनेको स्वास्नीमान्छेको कमजोरी हो । यसलाई जहीँतहीँ पोखेर हिँड्नु हुँदैन । फेरि सानोतिनो कुरामा रूनु पनि हुन्न । ठुलाठुला दुःखहरू सामना गर्न बाँकी नै त होला (अन्तर्मुखी, २०३५ : ११) । मानिस धर्तीमा पाइला टेकेपछि स्वतन्त्र र स्वावलम्बी बन्न सक्नुपर्दछ । आफ्नो जीवनको अस्तित्व आफै खोज्नु पर्दछ । अरुको भरमा परजिवी भएर बाँच्नु जीवनको सार्थकता होइन भन्ने जीवनदृष्टि यहाँ पाइन्छ । अरुको कमाइमा बाँच्न खोज्ने तथा जीवनमा केही गर्न नखोज्नेप्रति हल्का व्यङ्ग्यात्मक अभिव्यक्ति पनि लोक्नेको कमाइमा पालिनु । आफ्नो नीजि आयस्ता त हुनै पर्दछ । घरको घरै भान्साको भान्सै, कल्पना पनि गर्न सकिदैन बाबै यस सन्दर्भमा मलाई मेरी एउटी माइजू पर्नेको सम्झना आउँछ (अन्तर्मुखी, २०३५ : १५) । यहाँ समयक्रमसँगै नारी चेतनाको आभाष पाइन्छ । महिलाहरू आफैमा सवल र सक्षम हुनुपर्दछ । समयको विकाससँगै सोचमा पनि परिवर्तन हुनुपर्दछ भन्ने सामाजिक सन्देश दिन खोजिएको छ । अर्को प्रसङ्ग छ उनले पनि समयमा आफ्ना निम्ति सोच्नुपर्छ (अन्तर्मुखी, २०३५ : १५) ।

नेपाली समाजमा विभिन्न विकृति र विसङ्गतिहरू बढ्दै जान थालेका छन् । स्वतन्त्रताका नाममा छाडापनले प्रश्रय पाएको छ । बाह्य सभ्यता र पूँजीवादी संस्कृतिको असल पक्षबाट भन्दा बढी खराब पक्षबाट प्रभावित नेपाली युवाहरू कसरी चारित्रिक पतनतर्फ बढिरहेका छन् भन्ने कुरालाई सङ्केत गरिएको छ । सरलाको मामाकी छोरीको चरित्र यसको ज्वलन्त उदाहरण हो । यस चरित्रले आर्थिक विपन्नता भोगिरहेको निम्नमध्यम वर्गमा हुने सम्पन्नताको सपना र अप्राप्तिको पिडा प्रस्तुत छ । मामाको गरिबी र अभावको पिडामा बाँचेर पनि यो चरित्र सिनेमा, होटेल, फुर्मासी जस्ता कुलतमा फस्छे । यस्तो बिलासी जिजिविषामा फँस्दै जाँदा विग्रिएका ठिठाहरूको फन्दामा पर्छे । उनीहरूको जालोमा दुईतिन दिनसम्म घरबाहिर बस्छे र आफ्नो कौमार्य लुटाउँछे । यति हुँदा पनि उसमा पश्चात्तापको बोध छैन । डेरावाल जँड्याहासँग पनि त्यसरी नै लहसिन्छे, मर्यादाको ख्याल गर्दैन । यसरी आधुनिकताको नाममा नैतिकता समेत गुमाउनेहरूको सङ्ख्या बढ्दै गएको र सामाजिक विकृतिहरू फैलिदै गएको जीवनदृष्टि यहाँ छ । यसले फेसन परस्त विकृतिको उद्घाटन गरेको छ । सरलाकी साथी अनिता

लत्ताकपडामा भुम्मिन्छे, गहनाहरूका लागि च्याल चुहाउँदछे । त्यस्तै अफिसभित्र पाउडर दल्दै हिँड्ने र ऐना हेरी गालामा लिपिस्टिक पोत्ने महिला कर्मचारी पनि यसै प्रवृत्तिकी परिचायक देखिन्छे । अर्कोतिर समय बलवान छ । यसलाई कसैले जित्न सक्दैन र रोक्न पनि सक्दैन । मान्छेको जीवन हाललाई सुखी देखिन्छ, भने परिवर्तनकारी समयसँगै उसको जीवन पछि धरासायी पनि हुनसक्दछ । यहाँ समयको सङ्केत कालले गरेको देखाएको छ । जुन प्रसङ्गलाई जोड्दै सरला भन्दछे काल भन्ने कुरा हामीलाई निश्चित छ कुनै पनि समय, हतार किन गर्ने एउटा क्रमबाट नै पुग्नुपर्दछ (अन्तर्मुखी, २०३५ : २९) ।

वर्तमान युगको मूल प्रवृत्ति विकृत पूँजीवाद हो । यो अत्यन्त निर्दयी र नैतिकहीन हुन्छ । यसले उत्पादन गर्ने मान्छेहरू पनि त्यस्तै विद्रोही र अनैतिक हुन्छन् भन्ने आशयलाई व्यक्त गर्दै सरला भन्छे- म ग्यारेन्टी दिएर भन्न सक्छु हालको समयले अनैतिक मान्छेहरू बढी मात्रामा उत्पादन गरेको छ । (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३३) । समाजमा सामान्यतया यस्तो भनाइ पाइन्छ । दुःख सबैसँग हुन्छ । यो सबैको साथी हो । साना मान्छेको सानो दुःख हुन्छ र ठुलो मान्छेको भन् ठुलो दुःख हुन्छ । तर सरला यो मान्दिनन् । उनको भनाई छ -

दुःख भनेको अन्याय अत्याचार र असमानताको स्थितिबाट सिर्जना हुने हो । सानाहरू नै यस्तो स्थिति भोग्न बाध्य छन् । ठुलाबडाको दुःख भनेको त आडम्बर मात्र हो ।

यसलाई स्पष्ट पार्ने कथन यस्तो छ-

मान्छेहरू भन्दछन् ठुला वडा मान्छेहरूको ठुलै दुःख, ठुलै चिन्ता तर यस भनाइमा मेरो एकरति पनि विश्वास छैन । उनीहरू शोख र विलासका लागि मात्र चिन्ता गर्दछन् । हामी दैनिक आवश्यकताहरूका निम्ति (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३४) ।

अर्कोतिर सरकारी कार्यालयकी टाइपिस्ट सरलाले हाकिमहरूको पेलाहा प्रवृत्तिको उद्घाटन गरे जस्तै कार्यालयभित्र हुने चाकरीवादी क्रियाकलापको पनि भण्डाफोर गरेकी छे । नातावाद, कृपावाद र चाकरीवादको विशिष्ट विश्लेषण यसमा छैन तापनि एक दुई ठाउँमा सन्दर्भ अनुसार उल्लेख गरिएका कुराहरू र सरलाका असन्तुष्टिहरूले यस कुराको सङ्केत गरेका छन् । उता नेपाली समाजमा आज पनि धर्मको आड लिएर अनेक

अनैतिक कामहरू भइरहेका छन् । हिजो पनि भएका थिए । त्यसबेला क्रिश्चियन धर्म प्रचारकहरू नेपालमा फैलिन थालेका थिए र कोही अशक्त वा थिचिएको वा कठोर वस्तुस्थितिका मारमा परेको पाउनासाथ तिनीहरू मिठो बोली, सहानुभूतिपूर्ण व्यवहार, घुमाउरो तरिकाबाट सहयोग नै गरेर पनि बाइबलका अनुयायी बनाउन खोज्थे । उपन्यासमा अवास्तविक अवस्थाबाट माथि उठी वास्तविकताको खोजी गरिएको छ । पारिजातले विविध दुःख तथा संघर्षहरू भोगेर भए पनि अस्तित्वमा आउनुपर्दछ भन्ने अस्तित्ववादी जीवनदृष्टि दिन खोजेको पाइन्छ । जुन निम्न उद्धरणले देखाउन खोजेकी छन् -

म जीवनका कटु वास्तविकताहरू बिच डुबुल्की लगाइरहेकी छु, त्यस्तै अर्को वास्तविकताको सहारा नपाएसम्म मैले पार पाउने कुरा छैन । ईश्वर यदि तिमी छौ भने मलाई भ्रमहरूको बिचमा नघचेट । म बरु जति पनि दुःख उठाउन सक्छु मलाई जीवनको सही टुंगो चाहिन्छ । मलाई टाढा पनि जानुपर्दैन । मेरा निम्ति त दुध जमाएपछि दही बन्नैपर्छ । यदि बन्दैन भने मैले कारणहरू थाहा पाउनुपर्दछ (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३९) ।

व्यक्ति केवल व्यक्ति नभएर समाजको सदस्य पनि हो । उसले सामाजिक दायित्व बुझ्नुपर्छ भन्ने समाजवादी जीवनदृष्टि उपन्यासमा पाइन्छ । यस प्रसङ्गलाई पुष्टि गर्ने उपन्यासको प्रसङ्गलाई लिन सकिन्छ- एउटा विशेष आमाबाट जन्मिएको भए पनि मान्छेको जीवन उसको आमाको मात्र हुँदैन, जति विकास हुँदै गयो उति ऊ समाजको समुहको हुँदै जान्छ रे (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३८) घटना र इतिहासका बारेमा देखे भोगेको सत्य एवं वास्तविक सत्यका बारेमा उल्लेख गरिएको ऐतिहासिक जीवनदृष्टि प्रस्तुत छ । सबै घटनाहरू इतिहास हुँदैनन्, इतिहास बन्नका लागि विशेष घटना हुनुपर्दछ भन्ने कुरालाई इंगित गर्दै उपन्यासमा भनिएको छ **जीवनमा सबै स्थितिहरू घटना हुन सक्दैनन् जीवनका सबै घटनाहरू इतिहास हुन सक्दैनन्** (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३४) ।

अन्तर्मुखी उपन्यासमा मनोवैज्ञानिक जीवनदृष्टि पनि भेटिन्छ । उपन्यासकी प्रमुख पात्र सरलाभित्री परिजात घुसेकी छन् । उनी सानै छँदा आमाको मृत्यु भएको थियो । सानी छँदा आफूले पाउन नसकेको मातृवासत्य प्रेम जीवनको उत्कर्षकालसम्ममा पनि उनले विर्सन सकिनन् । त्यसैले उनीभित्रीको नयाँ पिडा ठाउँठाउँमा पोखिएको छ ।

अन्तर्मुखीमा धेरै हदसम्म सरलाभिन्न पारिजात घुसेको अनुभव हुन्छ । सरलाका पत्रपत्रमा दबिएर रहेका प्रेमभावले पारिजातमा दबिएर रहेका प्रेमभावको प्रतिनिधित्व गर्दछन् । आफूभन्दा सानी बहिनीको लवाइ खवाइ र प्रेमका बारेमा मामामाइजूको व्यवहार देख्दा सरलामा टुहुरी हुनुको मानसिक व्यथाले सताइरहेको पाइन्छ । सरलाभिन्न रहरहरू पनि छन् । ती रहरहरू केही मरिसकेका छन् भने केही मर्दै जान्छन् । तिनको मृत्युसँग सरलामा मानसिक उकुसमुकुस थपिँदै जान्छन् । अनि ठाउँठाउँमा त्यस मानसिक पिडाले विरक्त निःस्वासहरू हावामा उडेका छन् । उसले मनमनले समरलाई मन पराउँदछे तर व्यक्त गर्न सकिदैन । यसबाट सरलाको मनोविज्ञान भन्नु जटिल भएको मनोवैज्ञानिक जीवनदृष्टिलाई पनि सफल रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

समाजमा घटेका र घट्न सक्ने विभिन्न घटनाहरूको संग्रहबाट सङ्कलित अन्तर्मुखी उपन्यासमा सामाजिक तथा मनोवैज्ञानिक जीवनदृष्टि प्रखर रूपमा भेट्न सकिन्छ । निम्नवर्गीय पारिवारिक समस्या, सामाजिक विकृति, युवाशुलभ मनोविज्ञान, निराशा, अस्तित्वबोध, विद्रोह र पुरुषको स्वेच्छाचारी प्रवृत्तिलाई उजागर गर्नु उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । उता हैकमवादी प्रवृत्ति तथा तल्लो तहका कर्मचारीलाई शोषण र दमन गर्ने मानसिकताले ग्रसित नेपालको प्रशासनिक दूरावस्थालाई इंगित गर्दै हालसम्म पनि त्यस्तो प्रवृत्ति विद्यमान नै छ भन्ने देखाउनु उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

४.६ अन्तर्मुखी उपन्यासको शीर्षक सार्थकता

अन्तर्मुखी उपन्यासको शीर्षक व्याकरणका दृष्टिले अन्तर र मुखी गरी दुइवटा पदहरूको संयोजनद्वारा बनेको छ । यहाँ चरित्रमा केन्द्रित अनि अन्तर्मुखी नायिका सरलाको मनोवैज्ञानिक पक्षको विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासको प्रमुख पात्र समाजको मान्यताहरूलाई आफूभिन्न बोकेर समाजको बर्हिमुखी जीवनसत्यप्रति विकर्षित नहुँदा नहुँदै पनि आफ्नो अन्तर्लोकमा विचरण गर्न चाहन्छे भनी समालोचकहरूले उपन्यासको शीर्षकलाई सार्थक मानेका छन् । उपन्यास प्रमुख पात्र सरलाको आन्तरिक मनोविश्लेषणमा आधारित छ । उपन्यासमा सरलाका जीवनमा अन्तर्निहित घटनाहरूको विश्लेषण गरिएको छ । यहाँ निम्न वेतनभोगी महिला कर्मचारीको अनुभूतिबाट युगीन प्रशासनिक व्यवस्थापका दूराचार, धर्मका आडमा हुने आडम्बरी तथा अनैतिक क्रियाकलाप, विद्यार्थी वर्गमा क्रमशः देखापर्दै गएको राजनैतिक चेतना, सामाजिक विकृति, विसङ्गति एवं निराशा भित्रैबाट अस्तित्वबोधको प्रस्तुति भएको छ । अतः यो

उपन्यास घटनाप्रधान नभएर एउटा पात्रको अनुभूतिलाई विश्लेषण गरिएको अन्तर्मुखी प्रवृत्तिको छ। उपन्यासमा समाजका यथार्थलाई संस्मरणका सन्दर्भमा प्रस्तुत गरी कथावस्तु प्रस्तुत गर्ने जमर्को गरिएको छ। सरलाले अन्तर्हृदयबाट मन पराएको बौद्धिक र क्रान्तिचेत बोकेको समरलाई नेपथ्यमा राखिएको छ। सरलाले उसको सम्झना गर्दै वर्गीय द्वन्द्व प्रस्तुत गरेकी छ। एक प्रसङ्गमा समरलाई सम्झँदै ऊ भन्छे- **समरजी वराबर भन्नुहुन्छ हाम्रो समाजका परिपाटी नै अहिले यस्तै छ। जहाँ खान पाउनेहरू र नपाउनेहरू पनि छन्** (अन्तर्मुखी, २०३५ : ३२)। उपन्यासमा नेपाली समाजमा व्याप्त वर्गीय असमानतालाई अन्तर्हृदयबाट व्यक्त गरिएको छ। तसर्थ यस दृष्टिबाट उपन्यासको शीर्षक सार्थक छ।

उपन्यासको कतिपय ठाउँमा मनोवैज्ञानिकतालाई सङ्केत गरिएको छ। मनोविज्ञानले समाजका बाह्य पक्षभन्दा मनोलोकको विचरण उद्घाटन, अध्ययन र विश्लेषणमा रुची राख्दछ। यसमा सरलाको जीवनजगत् तथा उसले जीवनमा भोगेका भोगाइहरूको मनोविश्लेषण छ। टुहुरो हुनुको कारणले समाजमा उसले भोग्नुपरेको पिडा, अवहेलना तथा घृणालाई उसैका अभिव्यक्तिद्वारा प्रकट गरिएको छ। यसबाट हेर्दा समाजमा वेसहारा मान्छेले आफ्नो अन्तर्मनका पिडालाई मनभित्रै कुहाएर राख्नु पर्ने बाध्यता छ। तसर्थ त्यस्ता पिडाहरू बाहिर अभिव्यक्त गर्न पनि नसक्ने र मनभित्रै राखिराख्दा पनि कुनै न कुनै बेला त्यसले उग्र रूप लिन सक्छ कि भन्ने भय र त्रासको स्थिति यहाँ छ। अर्कोतिर निराशाको स्वर र अस्तित्वादी चेतनाको तुस छ। अर्को पक्षबाट सरलाको समरसम्बन्धी स्मरण र केही निजी अनुभूतिको परिपक्वताले गर्दा यो उपन्यासको शीर्षक सार्थक देखिन्छ। तसर्थ **अन्तर्मुखी** उपन्यास दैनिकी लेखनको शैलीमा अतितको स्मरण, वर्तमानको भोगाइ र भविष्यप्रति कल्पनाको त्रिकोणमा खडा भएको छ। यसको अभिव्यक्ति नितान्त आत्मपरक र अन्तर्मुखी छ। तसर्थ यस दृष्टिबाट हेर्दा पनि यसको शीर्षक सार्थक छ।

उपन्यासमा परिजातले सरलाका माध्यमबाट आफ्नो अन्तर्लोकको मानसिक पिडा, कृष्ण, अस्तित्वचेत, विसङ्गतिवाद र अप्राप्त प्राण पिडाको साङ्केतिक अभिव्यञ्जना गरेकी छन्। जुन अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी पारिजातमा थोग्रिएर बाँकी रहेको विचार हो। प्रगतिशील जीवनदृष्टिलाई रचनाधर्म स्वीकारेर पनि जीवनको बहिर्मुखी यात्राभन्दा अन्तर्मुखी यात्राप्रतिको आकर्षण उपन्यासमा रहेको छ। त्यसैले पनि यस उपन्यासकी प्रमुख चरित्र सरलाको स्वभाव र शीर्षक अन्तर्मुखी दुवैले यसको कथावस्तुलाई प्रष्ट्याउने हुँदा शीर्षक सार्थक छ।

४.७ उपन्यासको संरचना (घटनाक्रमको विन्यास)

अन्तर्मुखी उपन्यास ध्वन्यात्मक अभिव्यक्तिको एउटा उदाहरण हो। यसमा मानसिक पिडा, अप्राप्ति र जीवन सङ्घर्षको द्वन्द्व, नारी हुनुका बन्धनहरू, रहरहरू बिचको सङ्घर्ष, न्यूनवैतनिक जीवन जिउनुका व्यथाहरू एकाएक गरेर प्याजका पत्रजस्तै खुल्दै जान्छन्।

दैनिकी लेखनको शैलीमा प्रस्तुत छोटो र सानो आकारको उपन्यासले सहरिया र कालक्रमिक राष्ट्रिय परिवेशका दृष्टिले शिक्षित महिलाहरूको जीवनलाई पक्रेको छ, तर त्यस्ता शिक्षित नारीहरू निम्नवर्गीय जीवन जिउन बाध्य छन्। त्यस्ता न्यूनवैतनिक कर्मचारीको जीवनका भोगाइ, गराइ र सोचाइको सेरोफेरोमा उपन्यास संरचित छ। वैशाख र जेठ दुई महिनामा घटेको घटना, लागेका कुरा, भएका अनुभूति, उर्लेको विचार, निकास चाहने असन्तुष्टि, उम्लन खोज्ने विद्रोह, चिसिन बाध्य संवेदना र बाफिला निःस्वासहरूको सानो संयोजनलाई उपन्यासका जम्मा सत्र (१७) वटा परिच्छेद, अन्ठाउन (५८) पृष्ठ र दुई महिना खण्डमा प्रस्तुत छ।

यसको प्रारम्भ वैशाख एक दुई र तिन गरी क्रमशः भएको छ। तर चारदेखिको नियमित चर्चा उल्लेखित छैन। नाम मात्रमा कुल सत्र वटा ससाना खण्डहरूमा लिखित उपन्यासमा दैनिक क्रियाकलापको निरन्तरता भन्दा अतित स्मरणको काव्यात्मक आलेखजस्तो लाग्ने अनुभूति प्रस्तुत छ। यसमा वैशाखका आठ वटा दैनिकी र जेठका नौवटा दैनिकीहरू छन् जहाँ अन्तर्मुखी नायिकाका कटु अनुभूतिको अभिव्यक्ति छ।

दुई खण्ड र १७ परिच्छेदमा संरचित अन्तर्मुखी उपन्यास लघु उपन्यास हो। तै पनि यसमा विविध पक्ष तथा औपन्यासिक पद्धतिहरूको राम्रोसँग विश्लेषण गरिएको छ। विविध पक्षहरू मध्ये केही प्रमुख छन् भने केही गौण छन्। प्रमुखमा सामाजिक यथार्थ मनोवैज्ञानिक यथार्थ, अस्तित्व, विसङ्गति, व्यङ्ग्य, विद्रोह र समाजवादी यथार्थवादी प्रवृत्तिहरू छन्।

अभिव्यक्ति शिल्पमा दैनिकी लेखन शिल्पको प्रयोग भएको छ। उपन्यासका ठाउँठाउँमा मनोवादात्मकता छ। यस दृष्टिकोणबाट पारिजातका उपन्यास शृङ्खलामा यो नौलो देखिन्छ।

परिच्छेद पाँच

उपसंहार

५.१ उपसंहार

वि.सं. २०१३ सालदेखि कविताबाट साहित्ययात्राको आरम्भ गर्ने पारिजात बहुमुखी प्रतिभाका रूपमा स्थापित छन्। कविता विधाका माध्यमबाट साहित्ययात्रा प्रारम्भ गरेकी पारिजातका आकांक्षा (२०१४), पारिजातका कविताहरू (२०४४) र वैशालु वर्तमान (२०५०) गरी तिन वटा कवितासंग्रहहरू प्रकाशित भएका छन्। वि.सं. २०२१ सालदेखि कथा विधाका माध्यमबाट आख्यान विधामा प्रवेश गरेकी पारिजातका आदिमदेश (२०५५), सडक र प्रतिभा (२०३२), सालीको बलात्कृत आँशु (२०४३), बधशाला जाँदाआउँदा (२०४९) कथासङ्ग्रह प्रकाशित छन्। त्यस्तै धुपी सल्ला र लालीगुराँसको फेदमा (२०४३), एउटा चित्रमय सुरुआत (२०४५), अध्ययन र सङ्घर्ष (२०५०) गरी तिन वटा आत्मसंस्मरणात्मक संगालाहरू र आधि आकाश (२०४८) नामक नारीमुक्तिसँग सम्बन्धित निबन्धसङ्ग्रह प्रकाशित छ। त्यस्तै शिरीषको फुल (२०२२), महत्ताहीन (२०२५), वैसको मान्छे (२०२९), अन्तर्मुखी (२०३५), तोरीवारी, बाटा र सपनाहरू (२०३३), पारिभाषित आँखाहरू (२०४६), पर्खाल भित्र र बाहिर (२०३४), उसले रोजेको बाटो (२०३४), अनिँदो पहाडसँगै (२०३९) र बोनी (२०५०) गरी उनका दस वटा उपन्यासहरू प्रकाशित छन्।

पारिजात आफ्नो चार दशक लामो साहित्ययात्रामा एउटै प्रवृत्तिभित्र केन्द्रित नरही विविध प्रवृत्तिमा आफ्ना साहित्यिक कृतिको रचना गरेकी छन्। उनले सुरुमा स्वच्छन्दतावादी भाव कविता विधामार्फत प्रकट गरेकी छन्। त्यसपछि उनी यो जीवन जगतप्रति नै निराशावादी हुने अस्तित्ववादी-विसङ्गतिवादी प्रवृत्ति लिएर आफ्ना साहित्यिक रचनामा देखा पछिन्। पछि उनको जीवनदर्शन समाजका विकृत विसङ्गतिलाई विद्रोहात्मक अराजकतावादी चिन्तनमा भाङ्गिन्छ। आफ्नो साहित्ययात्राको अन्तिम चरणमा भने उनी विचार वा दर्शनप्रति प्रतिबद्ध नभई स्वतन्त्र रूपमा समाजका यथार्थवादी आलोचनात्मक प्रस्तुति गरेकी छन्। उनी आफ्ना

साहित्यिक कृतिमा यौन-मनोविश्लेषणलाई पनि भित्र्याएकी छन् । काव्यात्मकता तथा आलंकारिकताले भाषा मिठासपूर्ण बनेको छ । शैलीगत सरलता तथा जटिलता दुवै उनका कृतिमा पाइन्छन् ।

नेपाली साहित्यमा पारिजातको उच्चस्तरको योगदान छ । उनले नेपाली उपन्यास तथा कथाको क्षेत्रमा परम्परागत विषयवस्तु, संरचना र रूपविन्यासको सट्टा नवीन प्रयोग गरेर नयाँ मोड ल्याएकी छन् । उपन्यास, कथा र कवितामा उनले अस्तित्ववादी-विसङ्गतिवादी तथा समाजवादी-यथार्थवादी धाराको प्रवर्धन तथा संवर्धनमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याएकी छन् ।

पारिजात नारी प्रतिभाहरू मध्ये सर्वोच्च तथा प्रमुख पुरुष प्रतिभाहरूमा पनि अग्रपंक्तिमा पर्ने साहित्यकारका दाँजोमा पर्छिन् । नेपाली उपन्यासको अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी धारमा सर्वोच्च स्थान उनको उपन्यास **शिरीषको फुल** (२०२२) ले ओगटेको छ । त्यस्तै **पर्खाल भित्र र बाहिर** (२०३४) तथा **अनिँदो पहाडसँगै** (२०३९) नेपाली प्रगतिवादी उपन्यासको क्षेत्रमा उत्कृष्ट उपन्यास मानिन्छन् । प्रगतिवादी नेपाली कविताका क्षेत्रमा विचार र कलाको उत्कृष्ट संयोजन भएका कारणले उनका कविता शीर्षस्थानमा पर्दछन् । आत्मसंस्मरणमा पाइने काव्यात्मकता तथा इमान्दारिताले गर्दा उनका आत्मसंस्मरणात्मक ग्रन्थ पनि स्तरीय छन् ।

वि.सं. २०३५ सालमा प्रकाशित **अन्तर्मुखी** उपन्यासको युगीन पृष्ठभूमि तत्कालीन सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक, शैक्षिक आदि अवस्थामा आधारित छ । समाजवादी यथार्थवादी अवधिको पछिल्लो चरणमा पारिजातमा कैयौं विचलनका लक्षणहरू देखिन्छन् । यस प्रकारको स्थिति आउनुमा मूलतः यथास्थितिको चित्रणमा जोड दिनु र आफ्ना विसङ्गतिवादी अस्तित्ववादी प्रवृत्तियुक्त कृतिहरूको पुर्नमूल्याङ्कनको माग गरिनु जस्ता कारणहरूको उल्लेख गरिएको छ । उनका कतिपय रचना र कथनबाट पनि उक्त कथनको पुष्टि हुन्छ । यस समयका अन्य कृतिहरूका साथै **पारिभाषित आँखाहरू** र **बोनी** उपन्यासहरूमा यथार्थको नकारात्मक पाटोलाई माथि उठाइएको छ । पात्रहरूलाई सामाजिक पर्यावरणको दास बनाई यथार्थको अन्धकारमय पक्षलाई प्रस्तुत गरिनुका साथै प्रेम, यौन र विवाहसम्बन्धी मूल्यबोधबाट पन्छिने प्रयास भएको छ ।

पारिजातमा प्रवृत्तिगत विचलन देखिनुमा युगिन परिवेशले काम गरेको छ । नेपाली कम्युनिस्ट आन्दोलनमा प्रमुख बन्दै गएको दक्षिणपन्थी संसोधनवादको प्रभाव पर्नु,

नेपाली कम्युनिष्ट आन्दोलनमा टुटफुट आउनु, बौद्धिक क्षेत्रमा अराजक र निम्न पूँजीवादी वातावरण सिर्जना हुनु, २०३५/२०३६ को सङ्घर्ष असफल हुनु, प्रतिक्रियावादीहरूको दमन चर्को हुनु, सङ्घर्षको दिशा स्पष्ट हुन नसक्नु एवम् समूह एवम् साङ्गठनिक प्रतिवद्धताप्रति अनास्था भाव जागृजस्ता कारणले सापेक्ष रूपमा उनमा विचलन आएको पाइन्छ, तापनि कृतिगत विश्लेषण गरेर हेर्दा प्रस्तुत उपन्यासहरूको मूल प्रवृत्ति नकारात्मक सामाजिक यथार्थवादी नै रहेको पाइन्छ। **अन्तर्मुखी** उपन्यास समाजवादी यथार्थवादी उर्वर उपन्यास रचनाकाल (२०३०-२०४०) मा लेखिएको भए पनि प्रवृत्तिका दृष्टिकोणबाट यसको मूल प्रवृत्ति नकारात्मक सामाजिक यथार्थ रहेको छ। प्रवृत्तिगत दृष्टिकोणले हेर्दा यसको आगमन अलि असुहाउँदो पाइन्छ। २०३० सालमै पारिजातले घोषणा गरिन् - **म अब मार्क्सवादी भएर लेख्छु** त्यसै अनुसार उनले अन्य कविता, कथा विधा लगायत **तोरीबारी बाटा र सपनाहरू** जस्ता मूलप्रवृत्ति समाजवादी यथार्थवादी रहेका उपन्यास लेखिन्। त्यस समयमा उनी ने.क.पा (चौ.म) को सक्रिय सदस्य रही पार्टीको भगिनी सङ्गठन अखिल नेपाल महिला संघको जिम्मेवारी लिएर काम गरिरहेकी थिइन्। त्यस समयमा उनी सामुहिकता, सामाजिकता र वहिर्मुखी प्रवृत्तिका क्रियाकलापमा सक्रिय थिइन्। देशभरी क्रान्तिकारी चेतनाहरू फैलिँदै थिए। २०३६ सालको क्रान्तिको पूर्वसङ्केतहरू पनि देखिन थालेका थिए। उनी देशको यस्तो समसामयिक यथार्थदेखि पनि अनभिज्ञ थिइन्। उनका मानसिक कुण्ठाहरू समाप्त हुनुका साथै उत्साह र उमङ्गपूर्वक क्रान्तिका बाटामा हिँड्दै थिइन्। यस्तो परिप्रेक्ष्यमा पाठकहरूले पारिजातबाट **तोरीबारी बाटा र सपनाहरू** भन्दा शक्तिशाली र सशक्त समाजवादी यथार्थवादी उपन्यासको अपेक्षा गरेका थिए तर अन्तर्मुखी प्रवृत्ति र अन्तर्मुखी चरित्र भएको **अन्तर्मुखी** जस्तो अनपेक्षित र विवादास्पद उपन्यास आयो।

सरसर्ती हेर्दा उपन्यास पारिजातकै जीवनको ध्वन्यात्मक अभिव्यक्ति जस्तो लाग्छ। यसमा मानसिक पिडा, अप्राप्ति र जीवनसङ्घर्षका द्वन्द्व, नारी हुनुका बन्धनहरू, रहरहरूका विचको सङ्घर्षहरू छन् अर्कातिर निम्नवैतनिक तथा अस्वस्थ जीवन जिउनुका व्यथाहरू छन्। यस उपन्यासकी प्रमुख पात्र सरलाले त्यस्तै जीवन बाँच्ने केटीहरूको कथा व्यक्त गर्दछे। यसले सहरिया, निम्नवर्गीय जीवन बाँच्न बाध्य शिक्षित एवम् जागिरे महिलाहरूको जीवनलाई सङ्केत गरेको छ। यो उपन्यास उपन्यास

जस्तो कम छ र दैनिकी जस्तो ज्यादा छ । यसमा वैशाख र जेठ गरी दुई महिनामा घटेका घटना, लागेका कुरा, भएका अनुभूति, उर्लेको विचार, निकास चाहने असन्तुष्टि, उम्लन खोज्ने विद्रोह, चिसिन बाध्य संवेदना र बाफिला निःस्वासहरूको सानो संयोजन देखापरेको छ । यसको प्रारम्भ वैशाख एक, दुई र तिन गरी क्रमशः भएको छ तर चार देखिको नियमित चर्चा उल्लेखित छैन । त्यसपछि क्रमशः महिनाको चर्चा छ नाममात्रमा । कुल सत्रवटा साना साना खण्डहरूमा लेखिएको उपन्यासमा दैनिक क्रियाकलापको निरन्तरता भन्दा अतीतस्मरणको काव्यात्मक आलेखजस्ता लाग्ने अनुभूति छन् । यसमा वैशाखका आठ वटा र जेठका नौ वटा दैनिकीहरू छन् जहाँ अन्तर्मुखी नायिकाको कटु अनुभूति छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यास अतीतस्मरण, वर्तमानको भोगाइ र भविष्य कल्पनाको त्रिकोणमा प्रस्तुत उपन्यास हो । पारिजातले जीवनयात्रामा भोगेका र अनुभव गरेका धेरै कुराहरूलाई कल्पनात्मक अभिव्यक्ति दिएकी छन् । यसको अभिव्यक्ति आत्मपरक र अन्तर्मुखी छ भने यसको कथ्य यथार्थको धरातलमा छ । उपन्यासकी प्रमुख पात्र सरला हो । उपन्यासको सिंगो रचना सरलाको वृत्तान्त र वृत्तान्तकथनमा केन्द्रित छ । ऊ टुहुरी केटी हो जसलाई मामा, माइजूले पाले, हुर्काए र पढाए । ऊ जागिरे भइसकेकी छ र साथमा पढ्दै पनि छ । उमेरको पाकोपनको साथसाथै उसलाई कर्तव्यको बोझ पनि उत्तिकै छ । पढाइलाई निरन्तरता दिन कठिनाइ छ । मामा माइजूका छोरीहरूको शारीरिक विकास र संख्यात्मक आधिक्यले पनि सरलामाथि समस्या बढेको छ । आइ.ए पास गरी बी.ए मा अध्ययनरत सरलाले आर्थिक सङ्कट टार्नको लागि सरकारी कार्यालयमा टाइपिस्टको जागिर खाएकी छ । दलाली कामबाट जिविकोपार्जन गर्ने उसका मामा समयसँगै बूढा हुँदै गएका छन् । माइजू दुर्बल र रोगी छन् । उमेर पुगेकी सरलाकी बहिनी मात्तिएर केटाहरूसँग फिलिम हेर्छे र कताकता हराउँछे । उसले अज्ञात लठुवाहरूको गर्भधारणसमेत गर्छे ।

यता सरलाले आफ्ना मामामाइजूको कचकच सुन्न थालेकी छ । सहानुभूतिबाट ऊ वञ्चित छ । टुहुरोपनाको पिडा र ममताहीन अपनत्वको वाध्यता बिच अनेक समस्या र अतृप्त वैशालु रहरहरू लुकाउँदै गुञ्जेको उसको जीन्दगीमा सहरी जीवनका, सरकारी कर्मचारीका, डेरावाल जँड्याहा र निजी रहरहरू कुल्चिदै गरेका पिडागत अनेक अनुभूति छन् । कलेजमा पढ्दा भेटिएको क्रान्ति चेत बोकेको समरप्रति अन्तर्तहमा आशक्त सरला

समरबाट उपेक्षित नै छ । यसबाट उसका वैशालु रहरहरू विथोलिएका छन् । अर्कोतिर सरलाकी साथी अनिता धनी बाबुकी छोरी हो । ऊ विलासितामा रमाउने र मोजमज्जा गर्ने बर्हिमुखी प्रवृत्तिकी केटी हो । ऊ समाजमा रहेका धोकेवाज प्रेमिकाको प्रतिनिधि पात्रको रूपमा देखिन्छे । धनी केटा पाएपछि उसले आफ्नो प्रेमीलाई धोका दिई उसैसँग जान्छे । अफिसकी एउटी महिला कर्मचारी हातमा ऐना र पाउडर लिएर कार्यालय कोठाभित्रै शृङ्गार गर्दछे ।

सरलाको मामाघरमा डेरावालहरू बस्दछन् । डेरावाल मालती दिदी शिक्षित छन् तर जागिर नखाई श्रीमानको कमाइमा बाँच्न मन पराउँछिन् । उनको जँड्याहा लोग्ने श्रीमतीलाई कुट्छ र विग्रेकी मामाकी छोरीलाई अँगालो मार्छ, रमाउँछ र सरलालाई पनि दुर्वासनाका आँखाले हेर्छ । छोरी विग्रेकोमा पीर र आर्थिक अभावको पिडाले छटपटाएकी माइजूको अन्तर्व्यथा पनि कडा नै छ । जसले गर्दा विवाह गर्न तयार भएको केटाले समेत छाडेर जान्छ । मामामाइजूको छाति छियाछिया हुन्छ । सरलालाई कार्यालयका हाकिमले गर्ने दुर्व्यवहारले पनि त्यत्तिकै पिरोलिरहन्छ । आहत महिला कर्मचारीहरूको मानसिकताको उद्घाटन सरलाबाट भएको छ । विग्रेकी छोरीले बोकेको अनैतिक गर्भपतनका लागि मामाले सरलासित सञ्चयकोषको माग गर्दछन्, तर सरलाले समयमै सञ्चयकोषबाट रकम भिक्त पाउने स्थिति पनि बन्दैन । यता सरला मनमनै समरलाई मन पराउँदछे तर समरको उठबस उषासँग छ भन्ने थाहा पाएपछि उसको कोमल र इर्ष्यालु मन व्यथित बन्दछ । यस उपन्यासमा जीवनका टुक्रे क्षणहरू, घण्टाहरू र दिनहरूको संयोजन पाइन्छ । अन्त्यमा समरले उषाद्वारा राखिएको प्रेमको प्रस्तावलाई अस्वीकार गरेको देखाई समरमार्फत जीवन भनेको सङ्घर्षपूर्ण यात्रा हो, मान्छे अस्तित्वबोध गर्दै बाचुञ्जेल सङ्घर्षयात्रामा रहन्छ भन्ने सङ्केत गरी समाप्त भएको छ । वस्तुतः विशृङ्खल घटनाहरूको संस्मरणका रूपमा देखापर्ने उपन्यासले काठमाडौंको सह्रिया परिवेशमा बाँचिरहेको निम्नमध्यमवर्गीय जीवनका स-साना भाँकी प्रस्तुत गर्नुका साथै पारिजातभित्र असमाप्त मनोकुण्ठाको विविधतालाई सरलाका माध्यमबाट सामाजिक यथार्थको सापेक्षतामा देखाएको छ ।

वैशाखका आठ र जेठका नौ दिनलाई दैनिकी लेखनको शैलीमा प्रस्तुत गरिएको लघु उपन्यास भए पनि यसमा निश्चित कथावस्तु छ । सरला नाम गरेकी एउटी टुहुरी केटीलाई मामा माइजूले पाल्नु, पढाउनु, उसले टाइपिस्टको जागिर खानु, विस्तारै

मामाका परिवारमा आएका विकृतिहरूको झलक सरलाले पाउनु, भोग्नु, सरलामा चिन्ता र अन्योल बढ्दै जानु उसले क्याम्पस पढ्ने बेलामा भेटिएको साथी समरप्रति आकर्षित हुनु तर विवाह हुन नसकेर अन्त्यमा उसले बोलेका **जीवन भनेको सङ्घर्षपूर्ण यात्रा हो** । भन्ने कुरामा विश्वस्त रहेको उपन्यासको कथावस्तुको हो ।

अन्तर्मुखी उपन्यासमा मनोवैज्ञानिक यथार्थ छ । यसमा सरलाको अन्तर्मनमा गुम्सिएर रहेका पिडाहरूलाई कुन रूपबाट समायोजन गर्ने भन्ने किसिमको मनोविश्लेषण छ । उपन्यासमा सामाजिक यथार्थ र मनोवैज्ञानिक मूल प्रवृत्तिको रूपमा आएको छ । यहाँ सरलाको अन्तर्मनमा कुण्ठित भावनाहरूको मनोविश्लेषण छ । यहाँ बाह्य पक्ष भन्दा सरलाका आन्तरिक पक्ष वा मनोलोकको अध्ययन विश्लेषण र विचरण रहेको छ । प्रमुख पात्र सरलाले देखेका, सुनेका र आफैले भोगेका कुराहरूलाई उसकै अन्तर्तहबाट व्यक्त गरिएको हुँदा मनोविश्लेषण टड्कारो रूपमा देखिन्छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यासको उद्देश्य तथा जीवनदृष्टिलाई हेर्दा यहाँ तत्कालीन समयको प्रशासनिक दूराचार तथा दूरावस्था, दूराचारी प्रशासनबाट पिडित न्यून वैतनिक महिला कर्मचारीको व्यवस्था र पिडालाई उद्घाटन गरिएको छ । त्यस्तै समाजले आधुनिकताका नाममा बाटो विराउन थालेको यथार्थ र विसङ्गतिलाई उद्धृत गरिएको छ । आर्थिक विपन्नता भोगिरहेका निम्नमध्यम वर्गमा हुने सम्पन्नताको सपना र अप्राप्तिको पिडा तथा मनोदशालाई सरलाकी बहिनी मार्फत उद्घाटित गराइएको छ । अभाव, गरिबी एवम् विसङ्गतिमा बाँच्न विवश न्यून वेतनभोगी महिला कर्मचारीका समस्या, प्रशासनभित्रका दूराचार, धर्मका आडमा हुने अनैतिक क्रियाकलाप, विद्यार्थी राजनीतिको झलक, निम्नवर्गीय पारिवारिक एवम् आर्थिक समस्या, युगीन सामाजिक यथार्थ, वर्गीय असमानता, सामाजिक विकृति, युवाशुलभ मनोविज्ञान, निराशा, अस्तित्वबोध, विद्रोह, पुरुषको स्वेच्छाचारी प्रवृत्तिलाई सम्पूर्ण जीवनदृष्टिको रूपमा चित्रण गरेको पाइन्छ । उपन्यासमा समाजमा घटेका र घटन सक्ने विभिन्न किसिमका घटनाहरूको संग्रहबाट सामाजिक तथा मनोवैज्ञानिक जीवनदृष्टिलाई समेटिएको छ । अर्कोतिर हैकमवादी प्रवृत्ति तथा तल्लो तहका कर्मचारीलाई शोषण र दमन गर्ने मानसिकताले ग्रसित नेपालको प्रशासनिक दूरावस्थालाई इंगित गर्नु उपन्यासको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यासमा बहुल पात्रहरूको संयोजन छ । यहाँ विभिन्न प्रवृत्ति र स्वभावका चरित्रहरूको माध्यमबाट समाजका विभिन्न घटना तथा समाजमा व्याप्त विकृति र विसङ्गतिको उद्घाटन गरिएको छ । उपन्यासमा पात्रहरूको विश्लेषण गर्ने क्रममा उनीहरूले निर्वाह गरेको भूमिकाका आधारमा मुख्य, सहायक र गौण गरी तिन वर्गका पात्रको उपस्थिति छ, भने लिङ्गका आधारमा महिला र पुरुष पात्रको संयोजन पनि छ । कार्यव्यापारका आधारमा उपन्यासमा सरला प्रमुख पात्रको रूपमा देखिन्छ । उसले टुहुरी, असहाय र अरूको आश्रयमा बाँच्नुपर्ने विवशताको उद्घाटन गरेकी छ । जीवनमा देखेका, भोगेका र गरेका विविध घटनाहरूलाई अन्तर्तहमानै कुण्ठित गराउने सरला अन्तर्मुखी स्वभावकी चरित्र हो । त्यस्तै मामा, माइजू, अनिता, समर, मामाकी छोरी, मालती दिदी, मालती दिदीको लोग्ने आदि सहायक पात्रका रूपमा देखिएका छन् । सरलाकी अफिसकी साथी, उषा, चिना, सरलाका अफिसका हाकिमहरू, अर्को केटो, क्रिश्चियन धर्म प्रचारका लागि सरलालाई सहयोग गर्ने एउटी आइमाइ उपन्यासका गौण पात्रका रूपमा छन् । मामा, समर, अर्को केटो पुरुष पात्र हुन् भने सरला, माइजू, अनिता, मामाकी छोरी, मालती दिदी, उषा, निना स्त्री चरित्र हुन् । यहाँका पात्रहरूलाई अन्तर्मुखी र वर्हिमुखीका रूपमा हेर्दा सरला अन्तर्मुखी देखिन्छ भने मामाकी छोरी र अनिता वर्हिमुखी छन् ।

आधुनिकताका नाममा विभिन्न विकृति र विसङ्गतिलाई पछ्याउने र गरिबीका बाबजुद पनि सम्पन्नताको मोहमा फस्ने प्रतिनिधि चरित्रको रूपमा मामाकी छोरी छ भने फेशन परस्त समाजको उद्घाटन अनिताले गरेकी छ । आफ्नो घरको पारिवारिक सम्बन्धलाई वेवास्ता गरी अर्काका छोरी बुहारीमा आँखा गाड्ने र कुलतमा लागि समाजलाई विकृत बनाउन उद्धत रहने प्रतिनिधि चरित्रको रूपमा मालती दिदीको लोग्ने रहेको छ । त्यस्तै जँड्याहा लोग्नेलाई नै आफ्नो सर्वस्व ठानी त्यसैलाई नै वास्तविकताको स्वरूप ठान्ने सहनशील चरित्रको उद्घाटन मालती दिदीले गरेकी छन् । तत्कालीन प्रशासनिक व्यवस्थामा व्याप्त रहेको चाकरीवादी कुप्रथा र त्यस्तो व्यवस्थामा काम गर्ने महिला कर्मचारीप्रति दूराचारी आँखाले हेर्ने प्रशासकहरूको प्रतिनिधित्व सरलाका हाकिमहरूले गरेका छन् । पञ्चायति व्यवस्थाको निरंकुशताबाट शोषित पिडित जनता तथा समाजले स्वतन्त्रता र उन्मुक्ति चाहेको कुरा समरका क्रियाकलापबाट बुझ्न सकिन्छ । विद्यार्थी राजनीतिको झलक देखाउनु पनि यसको ज्वलन्त उदाहरण हो ।

त्यसकारण तत्कालीन क्रान्तिकारी तथा समाज सचेतक पात्रको प्रतिनिधिको रूपमा समरलाई लिन सकिन्छ। समाजका धुर्त र फटाहा व्यक्तिको रूपमा मामालाई लिन सकिन्छ। त्यसैगरी धर्मका नाममा समाजमा अनैतिक क्रियाकलाप गर्ने क्रिश्चियन धर्म प्रचारक महिला जस्ता विभिन्न प्रवृत्ति र सोच भएका पात्रहरू मार्फत समाजका विकृति र विसङ्गतिलाई उद्घाटन गरिएको छ।

अन्तर्मुखी उपन्यासको शीर्षक विधान विषयवस्तुसँग सोभो सम्बन्ध राख्ने किसिमको छ। सरला नै अन्तर्मुखी स्वभावकी छ भने उपन्यासको सारा विषयवस्तु नै उसैको अन्तर्मनको विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ। उसले समाजका मान्यताहरूलाई आफूभित्र बोकेर समाजको वर्हिमुखी जीवनसत्यप्रति विकसित नहुँदा नहुँदै आफ्नो अन्तर्लोकमा विचरण गर्न चाहन्छे। आफ्नो मनभित्र विविध रहरहरू हुँदा हुँदै पनि तिनलाई अव्यक्त राख्ने उसको प्रवृत्ति रहेको छ। उसका रहर अव्यक्त रहनुमा सामाजिक विधि निषेध महत्त्वपूर्ण कारण बनेको हुन्छ। तसर्थ उपन्यासमा पारिजातले सरलाका माध्यमबाट आफ्नो अन्तर्मनको मानसिक पिडा, कुण्ठा, अस्तित्वचेत, विसङ्गतिवाद, अप्राप्य प्रणय पिडाको सांकेतिक अभिव्यञ्जना गरेकी छन्। प्रगतिशील जीवनदृष्टिलाई रचनाधर्म स्वीकारेर पनि जीवनको वर्हिमुखी यात्राभन्दा अन्तर्मुखी यात्राप्रतिको आकर्षण उपन्यासमा देखिन्छ। त्यसैले उपन्यासकी प्रमुख पात्र सरला र शीर्षक अन्तर्मुखी दुवैले यसको कथावस्तुलाई प्रष्ट्याउने हुँदा यसको शीर्षक विधान सार्थक छ।

नेपाली समाजको सर्वाधिक सत्य भनेको आर्थिक असमानता अर्थात् वर्गीय असमानता हो। यही नै सामाजिक विकृति र विसङ्गतिको मूल कारण हो। समाजमा रहेका यी यथार्थहरूको कुनै ठाउँमा स्पष्ट र कुनै ठाउँमा साङ्केतिक रूपमा **अन्तर्मुखी** उपन्यासले उद्घाटन गरेको छ। यहाँ धनी र गरीब तथा हाकिम र कारिन्दा जस्ता विविध वर्गीय असमानतालाई देखाइएको छ। उच्चवर्गबाट गरिने शोषण भोग्न बाध्य निम्नवर्गीय समाजको पिडा र व्यवस्थालाई पनि सशक्त रूपमा व्यक्त गरिएको छ।

अन्तर्मुखी उपन्यासमा सामाजिक र मनोवैज्ञानिक यथार्थको विश्लेषण गरी यथार्थमूलक अनुभवको रागात्मक प्रस्तुति छ। यहाँ सामाजिक यथार्थलाई बाह्य जीवन जगतको यथार्थको रूपमा व्यक्त गरिएको छ भने सरलाको अन्तर्मनका विश्लेषणहरूलाई मनोवैज्ञानिक आन्तरिक यथार्थको रूपमा विश्लेषण गरिएको छ। समाजमा व्याप्त वर्गीय

असमानता तथा आर्थिक असमानताका कारण विभिन्न विकृति विसङ्गतिहरू सिर्जना हुन्छन् । कुनै पनि समाजको यथार्थ सुन्दर र कुरूप दुवै प्रकारको हुन्छ । समानता, स्वतन्त्रता जस्ता प्रवृत्तिहरू रहेको समाज सुन्दर र सुसंस्कृत हुन्छ भने अन्याय, अत्याचार, दमन र शोषण जस्ता प्रवृत्ति हावी रहेको समाज कुरूप र कुसंस्कृत हुन्छ । जसले समाजलाई नै विकृत तुल्याइदिन्छ । यस्ता प्रवृत्ति रहेको बाह्य यथार्थ अन्तर्मुखी उपन्यासमा पाइन्छ । यहाँको समाज त्यति सभ्य र सुसंस्कृत देखिँदैन । यहाँ वर्गीय असमानता र व्यवस्थाप्रतिको विरोध पनि देखिन्छ । तत्कालीन समयको प्रशासनिक दूराचार, शोषण, दमन तथा हैकमवादी प्रवृत्तिलाई बाह्य यथार्थको रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यासको प्रमुख पात्र सरलासँग जीवनमा देखेका, भोगेका र गरेका क्रियाकलापको मनोविश्लेषणात्मक अभिव्यक्तिलाई आन्तरिक यथार्थको रूपमा चित्रण गरिएको छ । मान्छेको मन अचेतन, अवचेतन र चेतन गरी तिन किसिमको हुन्छ । अचेतन मनले रचेका इच्छा, चाहना र आकांक्षाहरू बाहिर प्रस्फुटन हुन खोजिरहेका हुन्छन्, तर सामाजिक बन्धन र विधि निशेधका कारण चेतन मनले तिनलाई दबाएर राखिदिन्छ । यस किसिमको मनोवैज्ञानिक यथार्थ **अन्तर्मुखी** उपन्यासमा पनि छ । यहाँ सरलामा विपरीत लिङ्गप्रतिको आकर्षण उत्कृष्ट रूपमा प्रकट भएको छ । आफूलाई त बैस नै फुटेन भन्ने सरलाको अभिव्यक्तिबाट उसमा रहेका अतृप्त र अप्राप्य यौनपिडाको द्योतक मान्न सकिन्छ । यहाँ सरलाको अन्तर्मन, समरप्रति समाहित भइसकेको तर त्यो अव्यक्त नै रहन्छ । यसरी सरलाको मनभित्र निस्सासिएका पिडा र व्यथालाई आन्तरिक यथार्थको रूपमा चित्रण गरिएको छ । यहाँ सरलाको युवाशुलभ मनोविज्ञानको विश्लेषण गरिएको छ । उपन्यासको कथानकको श्रोतलाई हेर्दा यथार्थमूलक अनुभवमा आधारित देखिन्छ । हाम्रै समाजमा घट्न सक्ने घटनाहरूलाई उपन्यासकारले आफ्नो कल्पनाद्वारा सिंगारेर उपन्यासमा सजाएको पाइन्छ । यहाँ खास गरी समाजका नकारात्मक यथार्थको आलोचनात्मक प्रस्तुति रहेको छ । यहाँ समाजको राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक, प्रशासनिक आदि क्षेत्रका विकृति र विसङ्गतिलाई प्रस्तुत गर्दै तिनीहरूको आलोचनाका साथ सुधारको अपेक्षा गरिएको छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यासमा विभिन्न किसिमका व्यङ्ग्य, विद्रोह र नैराश्यका स्वरहरू पाइन्छन् । यहाँ विसङ्गतिबोध गर्ने केही निराशा, केही अस्तित्वबोध, केही कुण्ठा, केही

व्यङ्ग्यविद्रोह र केही प्रगतिशीलता छ्यास्मिस रूपमा देखिन्छ । अन्यको तुलनामा यहाँ निराशाको स्वर बढी पाइन्छ । यहाँ सरलाको माध्यमबाट निराशाका स्वरहरू प्रकट गरिएको छ । उपन्यासको सुरुमै सरलाले जीवन आँशुको पोखरी रहेछ भन्ने किसिमको नैराश्यता प्रकट गर्दछे । सरला एकलै मानसिक पिडा भेल्दै हिनताबोध गरी जीवनयात्रा गर्छे । आफ्नो पिडा सामाजिक पिडा पनि हो भन्ने ऊ बोध गर्दिन र आफूजस्ता दुःखित अनेक छन् भनेर सोच्न सक्दिन । उसको निराशा पानी बनेर आँखाबाट बगिरहन्छ । उपन्यासमा यस किसिमको निराशाका अतिरिक्त विभिन्न प्रगतिशील तथा अस्तित्वबोधी विचारहरू पनि रहेका छन् । आफू अस्तित्ववान हुनुपर्दछ र आफ्नो खुट्टामा आफै उभिन सक्नुपर्दछ, अरूको भरमा पर्नुहुँदैन भन्ने सरलाका अभिव्यक्तिबाट स्पष्ट हुन्छ । उसले मालती दिदीलाई पठित भएर केही नगर्ने प्रसङ्गमा भन्छे **आफ्नो निजी आयस्ता त हुनैपर्दछ ।** उता सानै भए पनि एउटा व्यवस्था अन्तर्गतका कर्मचारी भएकोमा अस्तित्वबोध गर्दछे । हाकिमहरूको हेपाइलाई विद्रोहात्मक शैलीमा व्यक्त गर्दछे- **हामी सानै ओहदाका भए पनि एउटा व्यवस्था अन्तर्गतका कर्मचारी हौं ।**

अन्तर्मुखी उपन्यासमा विसङ्गतिवादी स्वरहरू पनि त्यति नै तीव्र पाइन्छन् । यहाँ मामाकी छोरी विपन्नतामा सम्पन्नताको सपना देख्ने र सो प्राप्त गर्न नसक्दा जीवनलाई नै विसङ्गत बनाउँदछे । त्यस्तै आर्थिक दृष्टिबाट निरीह सरला आफूले सहयोग पाउनुको सट्टा आफ्नो सञ्चयकोष पनि निकाली अरूलाई बुझाउनु परेको छ । यहाँ राजनैतिक दृष्टिले स्वतन्त्रता र मुक्तिको अपेक्षा गरेवापत समरले बन्दी हुनुपरेको छ । त्यस्तै वैयक्तिक दृष्टिले आफूले चाहेको समयमा चाहेको व्यक्तिसँग विवाह गर्न नसक्ने विसङ्गतिहरू छन् । उपन्यासमा हरेक चरित्रले जीवनमा भोगेका विसङ्गतिहरूलाई प्रष्ट्याइएको छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यासको बाह्य संरचना जम्मा अन्ठाउन्न पृष्ठमा संरचित भएको पाइन्छ । दैनिकी लेखन तथा डायरी लेखन शैलीमा लेखिएको उपन्यास आकारमा लघु छ र यसको विषयवस्तु पनि सङ्क्षिप्त नै रहेको छ । यस उपन्यास सहरिया र राष्ट्रिय परिवेशका दृष्टिले शिक्षित महिलाहरूको जीवन तथा निम्न वैतनिक कर्मचारीको भोगाइ, गराइ र सोचाइमा संरचित रहेको छ । वैशाख र जेठ गरी जम्मा दुई महिनामा घटेका घटनाहरूलाई जम्मा १७ परिच्छेद र अन्ठाउन्न पृष्ठमा प्रस्तुत गरिएको छ । त्यस्तै आन्तरिक संरचनामा प्रमुख पात्र सरलाको अन्तर्मनका मनोविश्लेषण तथा भावनाहरूलाई

लिन सकिन्छ । तसर्थ संरचनाका दृष्टिले हेर्दा यो उपन्यास लघु अन्तर्मुखी रूपमा रहेको छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यासमा काठमाडौंको सहरिया परिवेशमा शिक्षित र जागिरे नारीको मानसिक कुण्ठाले स्थान पाएको छ । उपन्यासमा आधुनिकताका नाममा देखा परेको फेशन परस्त विकृतिदेखि गरिब घरका केटीहरूको विकृत मानसिकता र विसङ्गत भोगाइको जटिल यथार्थलाई पुष्टि गर्दछ । उपन्यासमा प्रयुक्त समय वि.सं. २०३५/०३६ सालको जनमत संग्रहको क्रान्तिको समय देखिन्छ । उपन्यासमा प्रयुक्त वातावरण सफल छ । उपन्यास पढ्दा पाठकमा सुख, दुःख, घृणा, क्रोध आदि भावनाको उद्वोधन र परितृप्ति हुँदै जान्छ । कुनै पात्रले पाठकको ममता र सहानुभूति प्राप्त गर्दछन् भने कुनै पात्र घृणा र क्रोधका भागी बन्दछन् । पात्रहरूमा आ-आफ्नो स्थान र वातावरणले प्रभाव पारेको हुन्छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यासमा सरल, सरस तथा सम्प्रेषणीय भाषाको प्रयोग भएको छ । यहाँ तत्सम, तद्भव र आगन्तुक तिनवटै श्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको भए तापनि तत्सम श्रोतका शब्दको प्रयोग कम छ । आगन्तुक शब्दमा अंग्रेजी, हिन्दी, अरबी, मैथिली आदि भाषाबाट भित्रिएका शब्दहरू छन् । त्यस्तै शब्दवर्गमा नाम, सर्वनाम, विशेषण, अव्यय आदि सबै वर्गका शब्दहरूको प्रयोग भएको छ । उपन्यासमा संयुक्त र सरल वाक्यहरूको प्रयोग पाइन्छ भने केही मिश्र वाक्यहरूको प्रयोग पनि छ । उपन्यासमा पूर्णविराम, अल्पविराम, प्रश्नवाचक, विश्मयादिबोधक, योजक, अपूर्णता, कोष्ठक, उद्धरण आदि चिन्हहरू प्रयुक्त छन् । शैलीगत दृष्टिले सरल र सरस किसिमको शैली प्रयुक्त छ । उपन्यास खासगरी दैनिकी तथा डायरी शैलीमा रचिएको छ । उपन्यासमा कवितात्मक शैलीको प्रयोग पाइन्छ । प्रतीकात्मक र बिम्बात्मक भाषाशैलीको प्रयोगले उपन्यासलाई अझ बढी काव्यात्मक बनाएको छ । यहाँ प्रयुक्त भाषाले पाठकको मनमा एक किसिमको मानसिक तस्विर तयार गर्दछ जसले गर्दा उपन्यास रोचक र जीवन्त बन्न पुगेको छ । उपन्यासमा प्रयुक्त प्रतीकहरू मामाकी छोरीसँग सम्बन्धित देखिन्छन् । डायरी शैलीमा लेखिएको यो उपन्यास शैलीका दृष्टिबाट नयाँ हो । यसमा औपन्यासिक उपकरणहरू पनि फरक छन् । कथावस्तु र चरित्रको व्यवस्थापन भिन्दै शैलीमा गरिएको छ । टुक्रे जीवनका क्षणहरू, घण्टाहरू र दिनहरूको संयोजन छ । भाषाशैली र अभिव्यक्ति सौन्दर्यको प्रयोग भने महत्त्वपूर्ण छ ।

अन्तर्मुखी उपन्यास पारिजातको समाजवादी यथार्थवादमा उन्मुख उपन्यास हो । उपन्यास सामाजिक यथार्थ र मनोवैज्ञानिक यथार्थको विचमा प्रस्तुत छ । अन्तर्मुखी उपन्यास यथार्थपरक, आलोचनात्मक, अस्तित्वबोधी र विसङ्गतिबोधी छ । कतिपय ठाउँमा मनोवैज्ञानिकतालाई सङ्केत गरिएको छ । यसमा सरलाको माध्यमबाट मनोवैज्ञानिक यथार्थलाई प्रस्तुत गरिएको छ । सरला द्रष्टा हो जो यथार्थको अनुभोक्ता र असन्तुष्टिको विम्ब पनि हो । अर्कोतिर निराशावादी स्वर र अस्तित्ववादी चेतनाको तुस पाइन्छ, तर जीवन विरोधी विभत्सता देखिँदैन । पर्दापछाडिको समर पारिजात भित्रैको सचेत चेतनाको सांकेतिक विम्ब हो । यो पात्र युगभित्रकै क्रान्ति चेतनाको प्रतिनिधि हो, तर यस पात्रलाई नेपथ्यमा राखी उचित चरित्र प्रदान गर्न नसक्नु साहित्यकारको कमजोरी हो । अर्को पक्षबाट हेर्दा सरलाको समरसम्बन्धी स्मरण र केही निजी अनुभूतिको परिपक्वताले गर्दा प्रगतिशील चेतनाको सङ्केत पाइन्छ । समाजलाई वर्गीय द्वन्द्वमा बाँडिएको देख्नु र न्यायमूलक प्रगतिको चाहना राख्नु प्रगतिशीलता हो । जे भए पनि नारीचरित्र प्रधान उपन्यास अस्तित्ववादी विसङ्गतिवादी पारिजातको अन्तर्मनलाई अभिव्यक्त गर्ने अनि विकृति विसङ्गतिबोध गर्दै असन्तुष्टि व्यक्त गर्ने नारी विषयप्रधान उपन्यास हो । यसमा आँसुको पोखरी छ, कुरूपताको उद्घाटन छ, सुन्दरताको चाहना छ र अप्राप्ति बिचको द्वन्द्व छ । उपन्यासको मूल वैचारिकतामा अस्तित्ववादी र विसङ्गतिवादी पारिजातको क्रमिक अवसान र समाजवादी यथार्थवादी चेतनाको पूर्वचेष्टा देखिन्छ ।

सन्दर्भ सूची

आचार्य, प्रभुराम (२०६०), अनिंदो पहाडसँगै उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन, अप्र, शोधग्रन्थ, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

गैह्रे, ईश्वरी प्रसाद (२०६३), आधुनिक नेपाली आख्यान (कथा र उपन्यास) सिद्धान्त र विश्लेषण, काठमाडौं : क्षितिज प्रकाशन ।

गौतम, कृष्ण (२०५०), आधुनिक आलोचना : अनेक रूप, अनेक पठन, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

घिमिरे, कृष्ण प्रसाद र रामप्रसाद ज्ञवाली (२०५८), आख्यानकार पारिजात, काठमाडौं : हजुरको पुस्तक संसार ।

चापागाईं, निनु र खगेन्द्र संग्रौला (सम्पादन) (२०५१), पारिजात स्मृतिग्रन्थ, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

चापागाईं, हरिहर (२०६०), परिभाषित आँखाहरू उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन, अप्र, शोधग्रन्थ, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

ज्ञवाली, रामप्रसाद (२०५५), पारिजातको सिर्जनकारिताको अध्ययन, सङ्क्षिप्त विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन, जुम्को, अङ्क २, पृष्ठ ४-१६ ।

त्रिपाठी, वासुदेव (२०५८), पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा, तृ.सं, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

पाण्डे, भवानी (२०६४), पारिजातका उपन्यासमा समाजवादी यथार्थवाद, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

पारिजात (२०५४), अन्तर्मुखी, दो.सं., सिक्किम : निर्मल प्रकाशन ।

पारिजात (२०५२), पारिजातका सङ्कलित रचनाहरू, ग्रन्थ १-६, सिक्किम : निर्माण प्रकाशन ।

प्रधान, कृष्णचन्द्र सिंह (२०६१), नेपाली उपन्यास र उपन्यासकार, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

प्रधान, नयना (२०३८), पारिजात : जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको सङ्क्षिप्त अध्ययन, अप्र, शोधग्रन्थ, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

प्रसाईं, नरेन्द्रराज (२०५७), पारिजातको जीवन कथा, काठमाडौं : एकता प्रकाशन ।

बराल, कृष्णहरि र नेत्र एटम (२०५८), उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

राई, इन्द्र बहादुर (२०६१), नेपाली उपन्यासका आधारहरू, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

लामिछाने, डा. यादव प्रकाश (२०६३), आधुनिक नेपाली उपन्यासमा विसङ्गतिबोध, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

श्रेष्ठ, दयाराम र मोहनराज शर्मा (२०४६), नेपाली साहित्यको सङ्क्षिप्त इतिहास, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।

सङ्गौला, खगेन्द्र (२०४९), पारिजातको जीवनको एक श्वेत श्यामल चित्र, जनमत, वर्ष ९, अङ्क ७-९, पृष्ठ ४१-४५ ।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०५३), सिर्जन विधाका परिधिमा पारिजात, वाराणसी : भूमिका प्रकाशन ।

सुवेदी, राजेन्द्र (२०६४), नेपाली उपन्यास : परम्परा र प्रवृत्ति, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।